

Monument revue

ročník 2

číslo 2

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2013

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Ľudmila Husovská: Formovanie ochrany historického urbanizmu – pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny /2

Viera Dvořáková: Pamiatkové územia – nádeje a realita /10

Tomáš Kowalski: Poznámky ku genéze pamiatkovo chránených území a ochranných pásiem /14

Anna Tuhárska: Kultúrna krajina v kontexte svetového dedičstva UNESCO /19

Peter Andráši: Zrod prvého moderného mesta na Slovensku /22

Dagmara Baroková, Eduard Zvarik: Príspevok k urbanistickému vývoju a stavu zachovania historickej štruktúry a hodnôt architektúry v Nižnej Boci /28

Bronislava Porubská: Regulácia Bratislavy v medzivojnovom období /32

Imrich Tóth: Brhlovce – ožívajúce skalné obydlia /38

Peter Škulavík: Pamiatkové územia ako súčasť pamiatkového fondu Slovenska /39

Monumentológia

Uršula Ambrušová: Dr. Imrich Henszlmann – život a dielo /42

Peter Buday: Imrich Henszlmann, pamiatkar /44

Preklady dokumentov spojených s činnosťou I. Henszlmanna, s dôrazom na pamiatky z územia dnešného Slovenska /48

Správy

Petra Kalová: K histórii priemyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II. /53

Mariana Antalová: Interdisciplinarita v starostlivosti o kultúrne dedičstvo II. /54

Dominik Sabol: Bardkontakt 2013 /55

Zuzana Krivošíková: Další úspěšný ročník konference konzervátorů a restaurátorů je za námi /56

Mariana Antalová: Charakterizácia historických mált pomocou mikroskopických techník /57

Peter Bisták: Seminár Kostol sv. Juraja v Kostolňanoch pod Tribečom a jeho zázemie Kostolianska kotlina v 9. – 11. storočí /58

Anna Valeková: Archeologická lokalita – ruina Kostola sv. Michala Archanjela v Podhoranoch-Sokolníkoch /59

Bronislava Porubská: Historické mapy /61

Michaela Vargová, Katarína Beličková: Nebúrať, ale obnoviť /62

Patrik Guldán: Niekoľko poznámok o pamiatkach na Cypre /64

Osobnosti

Gabriel Lukáč: K životnému jubileu doc. PhDr. Michala Slivku, CSc. /66

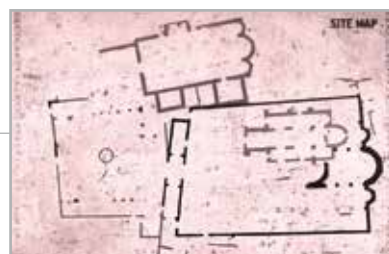
Danica Ilievová: Historička umenia Mgr. Soňa Zrubcová /67

Knižnica

Ľubica Szerdová-Veľasová, Michaela Kalinová, Eva Ševčíková, Veronika Kapišinská, Karol Ďurian: Re: Tomáš Kowalski, Dagmara Baroková: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin /69

Martin Furman: Rákociho poltury zo Šurian-Kostolného Seku /74

Anna Valeková: Skvosty Močenka /74

Na obálke:

s. 1 – Bratislava, mestská pamiatková rezervácia, slohová analýza. Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 777.

s. 4 – Bardejov, meštiansky dom na Rhodyho ul., zameranie. Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 34/17.

Editorial

Milí čitatelia,

aktuálne číslo Monument revue sme venovali téme ochrany pamiatkových území. Táto časť kultúrneho dedičstva patrí k najproblematickejším aj v celosvetovom meradle. Počiatky medzinárodných zásad ochrany a obnovy historických mestských a vidieckych sídiel sa datujú do roku 1964, keď sa v Benátskej charte pojem pamiatky rozšíril aj na pamiatkové sídla a súbory. Benátsky dokument doplnila v roku 1976 Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO) Odporúčaniami na ochranu a súčasnú úlohu historických súborov. Princípy, ciele, metódy a nástroje činnosti na uchovanie kvality historických miest vytýčila Medzinárodná rada pre pamiatky a sídla (ICOMOS) vo Washingtonskej charte v roku 1987. V roku 1992 bola definovaná nová kategória kultúrneho dedičstva, a síce kultúrna krajina ako kombinované dielo prírody a človeka. Na Slovensku je táto tematika úzko spätá s vývojom v Českej republike. Aj keď myšlienka ochrany historických jadier miest sa kreovala už na začiatku 20. storočia v názoroch Klubu za starou Prahu, za prvé aktívne opatrenie podložené rozhodnutím zákonodarcu sa považuje vyhlásenie 30 mestských pamiatkových rezervácií v roku 1950. Napriek nesmiernym ťažkostiam a problémom typickým pre pamiatkovú starostlivosť v druhej polovici 20. storočia sa podarilo zakotviť ochranu pamiatkových území v legislatíve, ktorá má svoje pokračovanie v našej prítomnosti.

Prezentované príspevky z pera našich bývalých a súčasných kolegov, reprezentujúcich všetky generácie pamiatkarov, sledujú históriu ochrany pamiatkových území za posledných takmer sto rokov. V časoch prvej Československej republiky bolo možné chrániť urbanisticko-historické hodnoty len prostredníctvom usmerňovania regulačných plánov miest, čo na príklade starej Bratislavy ilustruje B. Porubská. Štádium socialistickej pamiatkovej starostlivosti a jej presah do súčasnosti je predmetom štúdií Ľ. Husovskej a V. Dvořákovvej. Pripomínajú obdobie, keď sa verbálna charakteristika urbanistických hodnôt rodila priamo pri riešení praktických problémov s mestskými pamiatkovými rezerváciami a pamiatkari sa pri vypracúvaní výskumných a metodických materiálov učili terminologicky posilňovať priestorové a kompozičné vzťahy v sídlach. Tematicky na ne nadväzuje T. Kowalski s problematikou ochranných pásiem ako doplnujúcej formy ochrany prostredia pamiatok a ich súborov. Pamiatkové územia ľudovej architektúry našli odraz v príspevkoch D. Barokovej a I. Tótha. Prípady neúspešnej snahy pamiatkarov o legislatívne zabezpečenie ochrany konceptu moderného funkcionalistického mesta sa vynára zo state P. Andrášiho o Partizánskom. Problematika ochrany pamiatkových území tým zďaleka nie je vyčerpaná, naopak, navodzuje nové praktické témy aj metodologické otázky, ku ktorým sa ešte určite v budúcnosti vrátíme.

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 2, číslo 2, 2013, december 2013

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: archiv@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavný redaktor: Mgr. Slavomír Katkin

Redakčná rada:

PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Mgr. Martina Orosová

Mgr. Bronislava Porubská

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzentky:

Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD.

doc. Ing. arch. Jana Gregorová, PhD.

Ing. arch. Ľudmila Husovská, CSc.

Ing. arch. Júlia Takátsová

Ing. arch. Michaela Vargová, PhD.

Tlač: Devín printing house, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

PaedDr. Uršula Ambrušová, PhD., Východoslovenské múzeum v Košiciach

ursula.ambrusova@vsmuzeum.sk

Ing. arch. Peter Andráš, PÚ SR Bratislava

peter.andrasi@pamiatky.gov.sk

Ing. Mariana Antalová, PÚ SR Bratislava

mariana.antalova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Dagmara Baroková, PÚ SR Bratislava

dagmara.barokova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Katarína Beličková, PÚ SR Bratislava

katarina.belickova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Peter Bisták, KPÚ Nitra

peter.bistak@pamiatky.gov.sk

Mgr. Peter Buday, PÚ SR Bratislava

peter.buday@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD., Bratislava

Ing. arch. Karol Ďurian, KPÚ Žilina

karol.durian@pamiatky.gov.sk

Mgr. Martin Furman, PhD., KPÚ Žilina

martin.furman@pamiatky.gov.sk

PhDr. Patrik Guldan, PÚ SR Bratislava

patrik.guldan@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Ľudmila Husovská, CSc., Bratislava

PhDr. Danica Ilieová

Mgr. Michaela Kalinová, PÚ SR Bratislava

michaela.kalinova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Petra Kalová, PÚ SR Bratislava

petra.kalova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Ing. arch. Veronika Kapišinská, PhD., PÚ SR Bratislava,

veronika.kapisinska@pamiatky.gov.sk

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava

tomas.kowalski@pamiatky.gov.sk

Ing. Zuzana Krivosíková, PÚ SR Bratislava

zuzana.krivosikova@pamiatky.gov.sk

PhDr. Gabriel Lukáč, KPÚ Prešov, pracovisko

Levoča, gabriel.lukac@pamiatky.gov.sk

Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava

martina.orosova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava

bronslava.porubska@pamiatky.gov.sk

Mgr. Dominik Sabol, KPÚ Prešov

dominik.sabol@pamiatky.gov.sk

Mgr. Ľubica Szerdová, PÚ SR Bratislava

lubica.szerdova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Eva Ševčíková, PÚ SR Bratislava

eva.sevcikova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Peter Škulavík, PÚ SR Bratislava

peter.skulavik@pamiatky.gov.sk

Mgr. Imrich Tóth, KPÚ Nitra, pracovisko v Komárne

imrich.toth@pamiatky.gov.sk

Mgr. Anna Tuhárska, PÚ SR Bratislava

anna.tuharska@pamiatky.gov.sk

Ing. Anna Valeková, KPÚ Nitra

anna.valekova@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Michaela Vargová, PhD., PÚ SR Bratislava

michaela.vargova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Eduard Zvarik, Bratislava

Ing. Jana Želinská, PhD., PÚ SR Bratislava

jana.zelinska@pamiatky.gov.sk

Formovanie ochrany historického urbanizmu - pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny

Ľudmila HUSOVSKÁ

Urbanizmus ako vedná disciplína či odborný pojem má podľa najmodernejšej online encyklopédie viacero významov a aj jeho používanie je rozsiahle.¹ Na špecifikáciu našej štúdie je najbližšie použitie z oblasti architektúry, ktoré súvisí s formovaním ochrany pamiatok historického urbanizmu, teda hmotných vecí, ktoré súvisia s historickým formovaním osídlenia Slovenska a jeho ochranou. Podľa podrobnejšej definície je *urbanizmus alebo urbanistika samostatná tvorivá a vedecká disciplína, ktorej cieľom nie je len návrh jednotlivých stavieb, ale zaoberá sa problematikou rozvoja osídlenia na všetkých úrovniach od zonálnej, cez sídelnú, regionálnu až po kontinentálnu. Vznik tejto samostatnej disciplíny a jej odčlenenie od architektúry je spojené predovšetkým s mohutným rozvojom mestských sídiel, miest, obcí a sídlisk, teda urbánneho (mestského) prostredia na účely bývania, produkcie, rekreácie, komunikácie na začiatku 20. storočia. Urbanizmus tvorí vedeckú bázu pre územné plánovanie. Zaoberá sa rozvojom, tvorbou a usmerňovaním vývoja miest, vidieckeho osídlenia a krajiny. Usiluje sa o smerovanie k optimálnemu vývoju sídelných štruktúr, harmonické usporiadanie územia, udržanie ekologickej rovnováhy a ochranu kultúrneho dedičstva s cieľom zaistenia udržateľného rozvoja.*²

Pri sumarizovaní poznatkov o ochrane historického urbanizmu na území Slovenska sa musí nadväzovať na historický vývoj osídlenia Slovenska. Postupným formovaním ochrany jeho vybraných častí v zmysle zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu a jeho vykonávacích predpisov a úprav sa ochrana historického urbanizmu uplatňuje formou pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón, ale aj ochranných pásiem rôznych architektonických súborov.

Na špecifikáciu poznatkov o historickom urbanizme je potrebné uviesť niekoľko odborných názvov súvisiacich s danou témou podľa interného Terminologického slovníka unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných výtvarných diel, ktorý spracoval kolektív autorov Pamiatkového ústavu Bratislava v roku 1999.³ Pri formovaní našej problematiky tieto pojmy ešte neboli z hľadiska ochrany pamiatok definované a ich formulovanie je spo-

jené s procesom vývoja ochrany v danej oblasti. V slovníku sú termíny ďalej rozvedené z hľadiska druhu, typu, formy a pod.

HISTORICKÉ JADRO: súčasť sídla, zástavba a verejné priestranstvá spravidla jej najstaršej stojacej časti. V dnešných mestách reprezentuje zvyšok, príp. celé pôvodné mesto, často so zachovaným mestským opevnením. Jeho ťažiskom je zvyčajne námestie s kostolom, radnicou a občianskymi, obytnými a administratívnymi stavbami. Pri dedinách tvorí historické jadro zvyčajne navesie so zástavbou, ktorej súčasťou môže byť kúria. Historické jadro sa v našich podmienkach spravidla prekrýva s centrom sídla.

DEDINA: druh sídla s hmotovo-priestorovou štruktúrou pôvodne výrazne ovplyvnenou poľnohospodárskou malovýrobou. Jej zástavbu tvoria väčšinou ľudové stavby (príp. rodinné domy), ktoré môžu vytvárať areály (hospodársky dvor). V centre je spravidla navesie s dominujúcim kostolom, v blízkosti ktorého môžu byť občianske, distribučné, administratívne stavby (fara, hostinec, škola) niekedy i kúria, často s parkom. Súčasťou dediny môžu byť osada, kolónia, kopanice, samota, súbory pivníc, stodolisko. Na kraji dediny môže stáť kaštieľ s areálom. Podľa pôdorysu rozoznávame tri základné druhy dediny: centrálnu, prírodnú a radovú, z kto-

rých posledné dve majú viacero ďalších poddruhov. Špeci-
fickým typom je radová valaská dedina. Podľa iných kritérií
rooznávame zaniknutú a zemepanskú dedinu.

MESTO: druh sídla, charakterizovaný určitou veľkosťou (za mesto sú dnes všeobecne považované sídla s počtom obyva-
teľov nad 5 000), príslušnými administratívnymi funkciami,
z historického hľadiska spôsobom založenia (slobodné krá-
ľovské mesto, zemepanské mesto), v rámci urbanizmu geo-
grafickou uzavretosťou. Administratívne je mesto potvrdené
štatútom. Skladá sa z centra, ktorého súčasťou býva historické
jadro, okolitých štvrtí a predmestí. V štruktúre mesta pre-
važuje vysoká hustota a kompaktnosť zástavby (minimálne
v historickom jadre mesta), hustá uličná sieť s námestiami,
mestskými parkami, mestskými stavbami, čo odráža i štruktú-
ru obyvateľstva, čiastočne alebo úplne odpútaného od poľ-
nohospodárstva, venujúceho sa výrobe (priemyselné areály,
rôzne technické stavby), obchodu, správe, kultúre, službám
a pod. (administratívne budovy, občianske a distribučné stav-
by). Súčasťou mesta môže byť suburbium, administratívnou
súčasťou osada a kolónia. Podľa pôdorysu historického jad-
ra rooznávame mesto rastlé a pravidelné, podľa výsadných
práv zemepanské a slobodné kráľovské mesto.

SÍDLO: územne vymedzené zoskupenie trvalých ľud-
ských obydľí zasadených do krajiny. Druhmi sídiel sú mesto,
dedina, sídlisko, kapitula. Sídllo sa skladá z extravilánu a in-
travilánu s určitou štruktúrou, časťou sídla môže byť subur-
bium, predmestie, kolónia, osada, kopanice, samota, kúpele.
Sídllo môže obsahovať všetky druhy stavieb. Sídlia, príp. ich
časti (napr. historické jadro) môžu byť vyhlásené za pamiat-
kové rezervácie, pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry
alebo pamiatkové zóny.

SÍDLISKO: názov sídla ako druhu archeologickej lokality,
územie s výskytom hnutelných i nehnuteľných archeologic-
kých nálezov sídliskového charakteru, ktoré dokladujú jeho
dlhodobé, príp. prechodné osídlenie. Dokladom dlhodo-
bého osídlenia je spravidla výraznejšia (hrubšia) kultúrna
vrstva. Sídliská sa často vyskytujú v aglomeráciách, kde ne-
opevnené sídliská tvorili hospodárske zázemie centrálnemu
opevnenému sídlisku. Súčasťou sídliska môžu byť ojedinelé
hroby. Sídliská delíme podľa trvalosti na prechodné, jaskyn-
né a trvalé, podľa vonkajšieho vzhľadu, ktorý vyplýva z funk-
cie sídliska na opevnené a neopevnené.

Pozn.: V unifikovanom názve použijeme termín „opevne-
né“, „neopevnené“, príp. „jaskynné“ sídlisko.

Vývoj a formovanie ochrany pamiatok sa postupom času
rozšíril od jednotlivých architektonických a výtvarných diel
aj na ochranu vybraných architektonických alebo staveb-
ných diel vytvárajúcich špecifické zoskupenie v mestách
i obciach alebo v krajine. Dnes už nikto na Slovensku nepo-
chybuje, že územie Slovenska bolo kontinuálne osídľované
od čias praveku, staroveku, stredoveku až po súčasnosť. To,
čo je nám dnes už jasné, však ešte v prvej polovici 19. sto-
ročia zrejme nebolo. Skôr sa osídlenie odvodzovalo od his-
torických známych a zachytených udalostí ako z hmatateľ-
ných dôkazov z terénu. Osídlenie je vždy výsledkom určitých
vhodných prírodných a spoločenských daností a z hľadiska
poznania počtu sídiel v historickom vývoji Slovenska ho mô-
žeme charakterizovať nasledovne:

1. Osídlenie od druhej polovice 10. storočia do roku 1250
dokumentujú najmä historicky a dnes aj archeologicky do-
ložené sídla ako Bratislava, Banská Štiavnica, Levoča, Košice,
Krupina, Nitra, Trenčín, Trnava, Zvolen doplnené sieťou rôz-
nych typov osídlenia, ktoré tvorili základy neskorších miest,
dedín i osád.⁴

2. V roku 1598 v sídelnej štruktúre Slovenska bolo už 18
slobodných kráľovských miest, 168 ostatných miest a meste-
čiek spolu s 3 406 dedinami a osadami, t. j. spolu 3 592 sídiel.⁵

3. V rokoch 1720 – 1773 bolo na území Slovenska 24 slo-
bodných kráľovských miest, 195 miest a mestečiek, 3 369
dedín a osád, t. j. spolu 3 588 sídiel. Tento počet je už spres-
nený na základe určitých dobových „štatistických“ údajov.⁶

4. V roku 1873 bolo na území Slovenska registrovaných
25 slobodných kráľovských miest, 35 miest so zriadeným
magistrátom, 83 miest a 3 394 dedín a osád, t. j. 3 646 sídiel.⁷

5. Oproti tomu v rokoch 1980 – 1981, po reorganizácii
administratívno-správneho usporiadania sídelnej štruktúry
Slovenska od krajských a okresných miest, cez strediskové
a ostatné obce, existovali tri krajské mestá, 36 okresných
miest a 2 549 obcí, vrátane miest, dedín a osád. Celkovo bolo
evidovaných 2 671 sídiel.

Menší počet sídiel oproti minulosti neznamená, že
mestá, dediny a osady zanikli, ale boli spojené do admini-
stratívno-správnych konglomerátov miest a obcí, pričom
v mnohých prípadoch jedno mesto či obec zahŕňali viacero
niekdajších samostatných sídiel s existenciou historických
urbanistických štruktúr. Tak sa viaceré už v stredoveku sa-
mostatné obce stali súčasťou miest, resp. ich miestnymi čas-
ťami. Napríklad Spišská Kapitula predtým nebola miestnou
časťou Spišského Podhradia, rovnako ako Spišská Sobota
nebola súčasťou Popradu. Mestá ako Bratislava, Trnava, Nit-
ra, Banská Bystrica, Štiavnické Bane, Hodruša-Hámre, Košice
a pod. „zobrali“ do svojho intravilánu viaceré obce.

Ochrana historických štruktúr osídlenia je spätá s deji-
nami ochrany pamiatok, ktorej začiatok ohraničuje formo-
vanie prvých „ochranársko-pamiatkarských“ akcií po prvej
polovici 19. storočia. V tom čase sa však ochrana sústreďo-
vala skôr na jednotlivé veci a čiastočne aj na súbory vecí,
čo však súvisí aj s celkovými poznatkami z vývoja archi-
tektúry a urbanizmu vôbec. V roku 1931 definovali najvýz-
namnejší architekti medzivojnového obdobia zaoberajúci
sa problematikou rozvoja a utvárania miest ako funkčných
celkov a združení na Medzinárodnom kongrese modernej
architektúry (*Congrés International d'Architecture Moderne*)
základné tézy moderného funkcionalistického urbanizmu.
Na zasadnutí kongresu v roku 1933 tieto prvé tézy rozpra-
covali a prijali dodnes najvýznamnejší medzinárodný do-
kument moderného urbanizmu nazvaný Aténska charta,
ktorý bol anonymne uverejnený architektom Le Corbusie-
rom v roku 1943 v Paríži pod názvom *La Charte D'Athènes*.
Charta v 95 tézach stanovila základné princípy moderného
mesta založeného na územnom plánovaní, ktoré zohľad-
ňuje štyri základné funkcie mesta – bývanie, prácu, rekre-
áciu, dopravu. Tézy 67 – 70 hovoria o historickom dedičstve
v mestách a o jeho zachovávaní, resp. využívaní.⁸ Výrazným
posunom v chápaní historických pamiatok nielen ako jed-
notlivých architektonických diel, ale aj ako mestských a vi-
dieckych sídelných útvarov, bolo prijatie Benátskej charty
na 2. medzinárodnom kongrese architektov a technikov
historických pamiatok v roku 1964. Podľa článku 14 majú
byť historické sídla predmetom zvláštnej starostlivosti v zá-

ujme zachovania ich integrity a zabezpečenia ich ozdravenia, úpravy a vhodného využívania.⁹

U nás po druhej svetovej vojne pokračovala ochrana pamiatok v ochrane jednotlivých vecí – nehnuteľností i hnutelností. Ochranu pamiatok urbanizmu, teda historických sídiel, ovplyvňovali nielen tendencie zo zahraničia, ale aj spoločenské zriadenie, najskôr ľudovodemokratické, neskôr socialistické. Príkladom môže byť situácia okolo bratislavského Podhradia v 60. rokoch 20. storočia v súvislosti s výstavbou druhého mosta cez Dunaj. Na jeho území boli chránené vybrané domy a Kostol sv. Trojice, ale sídelná štruktúra nebola chránená ani formou ochranného pásma. V tom čase už platil Zákon SNR č. 7/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach, ktorého § 2 ods. 3 hovoril: *v pochybnostiach sa považuje vec za pamiatku až do rozhodnutia výkonného orgánu krajského národného výboru, ktorý si pred rozhodnutím vyžiadala posudok Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody*. Existovali aj podklady k spracovávanému Súpisu pamiatok Slovenska a odborný posudok ústavu spolu s názormi odbornej verejnosti odôvodňoval zachovanie, teda neburanie Podhradia, ale neuspeli. Potom sa terénnym výskumom zdokumentovala existujúca zástavba. Pri búraní sa nakoniec potvrdili predpoklady hodnotenia, že zanikla cenná historická zástavba siahajúca do dôb staroveku, ktorú stredoveké štruktúry domov progresívne konzervovali a následné obdobia rozvíjali.¹⁰

V tom čase však na našom území takéto „nárabanie“ s nechránenými historickými štruktúrami miest a obcí bolo bežnou praxou pri ich rozvoji a prestavbe, čo dokumentujú takmer zlikvidované historické jadrá miest a obcí Martin, Levice, Senica, Radvaň, Topoľčany a mnohých ďalších. Tento prístup sa uskutočňoval napriek tomu, že od roku 1951 existovala odborná organizácia na ochranu pamiatok (Slovenský pamiatkový ústav, resp. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody) a od roku 1958 aj zákon umožňoval ochranu *hmotných a nehmotných dokladov vývoja spoločnosti*, pričom za pamiatku sa považoval aj *súbor kultúrnych statkov a vecí, i keď niektoré z nich nie sú pamiatkami*.¹¹

V prvopočiatoch ochrany historických jadier miest a obcí, ktoré vyplynuli z terénneho a základného výskumu pri súpise pamiatok na celom území Slovenska, vznikala aj prvá evidencia v štátnom zozname pamiatok, v ktorom boli zaznamenané aj historické jadrá miest. Niektoré z nich boli neskôr chránené ako pamiatkové rezervácie. Tieto mestá boli evidované ako kultúrna pamiatka jedným evidenčným číslom s označením „historické jadro“. Zároveň boli v tzv. rezerváčnych knihách zakreslené hranice historického jadra, pôdorys s vyznačením ulíc a námestí, popísané pamiatky a ostatné objekty, smernice na stavebné úpravy a ďalšie dopĺňujúce údaje.¹²

V obciach boli vtedy zapisované príslušné typy ľudových domov, kostoly, kaplnky, pomníky a pamätníky. V tomto období už začali viaceré odborné podujatia v Československu i v okolitých krajinách formulovať ochranu historických sídiel, najmä miest. O význame a potrebe ochrany historických jadier miest sa hovorilo na konferencii v roku 1955 medzi Slovenskou akadémiou vied a Štátnym ústavom pre rekonštrukciu miest a objektov v Prahe. V teórii záchrany historických miest na medzinárodnej úrovni viedla organizácia ICOMOS (*The International Council on Monuments and Sites*), prvá a dodnes fungujúca medzinárodná mimovládna organizácia na zachovanie pamiatok a sídiel na svete. Prá-

ve spoluprácou s ICOMOS sa uskutočnili viaceré konferencie s medzinárodnou účasťou nielen v Československu, ale aj Maďarsku či bývalom Sovietskom zväze. Snáď práve tieto podujatia pomaly ovplyvnili formovanie názorov na zachovanie a ochranu historických jadier miest a intenzívnejšiu starostlivosť o prvé vyhlásené pamiatkové rezervácie – Banskú Štiavnicu, Bardejov, Kežmarok, Kremnicu, Levoču, Spišskú Sobotu, Prešov, Spišskú Kapitulu. Ostatné historické štruktúry miest a obcí naďalej zostávali mimo tohto záujmu. V roku 1975 sa pri príležitosti valného zhromaždenia ICOMOS konalo sympóziu na tému *Ochrana malých historických miest*. Odborné poznatky a odporúčania zhrnuli do rezolúcie, ktorá zohľadňovala celosvetovú situáciu v tejto oblasti.

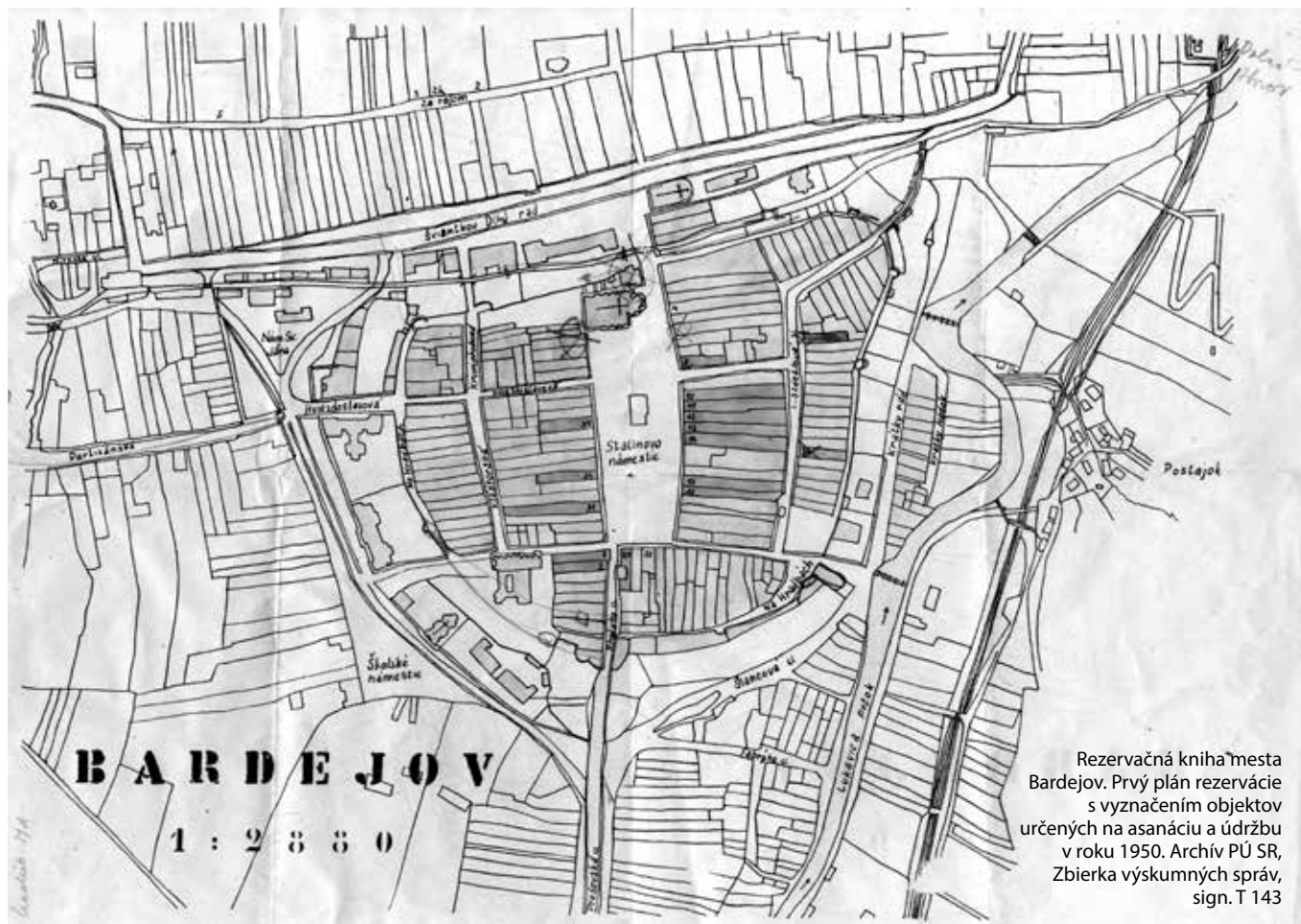
V rokoch 1967 – 1978 vyšiel Súpis pamiatok Slovenska 1 – 4 a v ňom uverejnené poznatky už dokumentovali aj historicko-urbanistický význam miest a obcí. Toto dieľo sumarizovalo dostupné historické údaje o celej sídelnej štruktúre Slovenska, ako aj o zástavbe sídiel s uvedením jej charakteristiky až po jednotlivé architektonické a výtvarné diela. Zároveň v rokoch 1972 – 1975 vychádzala v časopise *Pamiatky a príroda* tzv. lístkovnica vybraných významných historických jadier miest s uverejnením kresby ich pôdorysu a krátkou charakteristikou z hľadiska zachovanej zástavby a pamiatok. V 60. – 70. rokoch už bolo umožnené aj hodnotenie účinnosti platného pamiatkového zákona, ale aj fungovania Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), ktoré sa ukazovalo ako nevyhovujúce. Celkový stav fondu kultúrnych pamiatok bol nepriaznivý až alarmujúci. Začiatok prestavby a modernizácie miest bol podľa ich významu v Projekte urbanizácie Slovenska nešťastný a začal sa prejavovať búraním celých „starých a nevyhovujúcich“ častí miest napriek tomu, že vždy išlo o pôvodnú historickú zástavbu. SÚPSOP ako metodické a koordinačné odborné pracovisko sa stal špecialistom na oblasť pamiatkovej starostlivosti – ochrany pamiatok. Rozšírené kompetencie ústavu siahali od výskumných úloh až po realizáciu údržby a obnovy kultúrnych pamiatok. Ochrana historických jadier miest a obcí zostávala len vo forme ich vyhlásenia za pamiatkové rezervácie. Ochrana ostatných sídiel bola len na „dobrovoľnosti“ príslušných národných výborov, resp. rešpektovaní prípadných odborných posudkov k hodnoteniu nechránenej historickej zástavby miest a obcí.

Práve vtedy vznikla otázka definovania pojmu a rozsahu zachovania historických jadier miest i obcí, a to najmä v dôsledku spracovávaní ich územnoplánovacej dokumentácie podľa zákona o stavebnom poriadku a územnom plánovaní, ktorý s rôznymi aktualizáciami platí až dodnes.¹³ Ministerstvo kultúry SSR v roku 1976 zadalo rezortnú výskumnú úlohu *Pamiatková starostlivosť v socialistickej spoločnosti na území SSR* ako hlavnú výskumnú úlohu SÚPSOP, v ktorej sa hodnotili jednotlivé druhy pamiatok. Jednou z čiastkových úloh bola *Pamiatková starostlivosť o historické jadrá miest v SSR*. Táto úloha bola v histórii pamiatkovej starostlivosti o mestá pionierskou a novou, doteraz nespracovanou ani v okolitých krajinách, preto ešte pomerne vedecky nedokonalou, ktorá sa postupne vyvíjala a zdokonaľovala. Terénnym výskumom v nadväznosti na vtedajšie poznatky o mestách a o ich historickej sídelnej štruktúre Slovenska sa spracoval výber 55 miest, pričom sa hodnotil pôdorys sídla z hľadiska jeho typu, stav jeho zachovania a rozvinutosti, priestorového usporiadania jednotlivých architekúr a ich vzájomného pôsobenia, hodnotenie historickej zástavby

z hľadiska ochrany a zastúpenia druhov jednotlivých stavieb (verejné a obytné budovy, opevnenie a pod.), hodnotenie chránených plôch sídla (zeleň, cintoríny, dláždenia a pod.). Každé vybrané mesto malo stanovených sedem základných bodov a na mape v mierke 1 : 5 000 vymedzenú hranicu historického jadra. Okrem kultúrno-historických údajov, údajov o pôdoryse, literatúre a dokumentácii k danému mestu bola v elaboráte vyznačená chránená zástavba a plochy spolu s potrebnými ochrannými opatreniami. Záver úlohy v roku 1978 patril zhodnoteniu skúmaných miest a návrhu využitia výsledkov úlohy pre prácu orgánov výstavby a územného plánovania.¹⁴ Prítom pri riešení úlohy neboli ešte dostupné žiadne historické mapové podklady a využívali sa len platné

obale), musela však byť na pokyn Ministerstva kultúry SSR prepracovaná následne už len so všetkými dovtedy evidovanými kultúrnymi pamiatkami, pretože obsah tejto verzie poukázal na množstvo ešte potencionálnych pamiatok. Prečo – nechám na dedukcii a záujme súčasných „pamiatkarov“, ale v zásade išlo o zjednodušenie cieľov vtedajšej pamiatkovej starostlivosti. Stačí, ak si porovnáme obsah jednotlivých verzií tejto časti úlohy.

Spracovaním hlavnej úlohy sa výsledky a niektoré závery uplatňovali aj v praxi. Pokračovalo sa v hodnotení a evidencii ďalších historických jadier miest a obcí. Výsledkom bolo vyhlásenie prvých obcí za pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry (v súčasnej terminológii ľudového staviteľstva)

Rezervačná kniha mesta Bardejov. Prvý plán rezervácie s vyznačením objektov určených na asanáciu a údržbu v roku 1950. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 143

mapy v mierke 1 : 5 000 či 1 : 2 880 alebo technicko-hospodárske mapovanie v mierke 1 : 1 000, hoci niektoré z nich zachytávali ešte aj stav pred rokom 1950. Mapy prvého a druhého vojenského mapovania a katastrálne mapy z konca 19. či začiatku 20. storočia boli nedostupné.

S historickými jadrami miest v tejto úlohe priamo súvisela aj čiastková úloha č. 1 *Kategorizácia kultúrnych pamiatok*, v rámci ktorej práve v evidencii kultúrnych pamiatok v mestách prišlo k „rozpísaniu“ evidencie historických jadier miest na jednotlivé pamiatky evidované v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok (ÚZKP), ale zároveň aj doplnenie o tie, ktoré boli evidované len v jednotlivých dieloch Súpisu pamiatok Slovenska. Evidenčné listy historických jadier miest sa týmto zrušili a nastal proces postupného zapisovania jednotlivých domov do ÚZKP. Kategorizácia bola spracovaná v troch dieloch podľa jednotlivých krajov.¹⁵ Jej prvá verzia, tzv. červená kategorizácia (bola viazaná v červenom

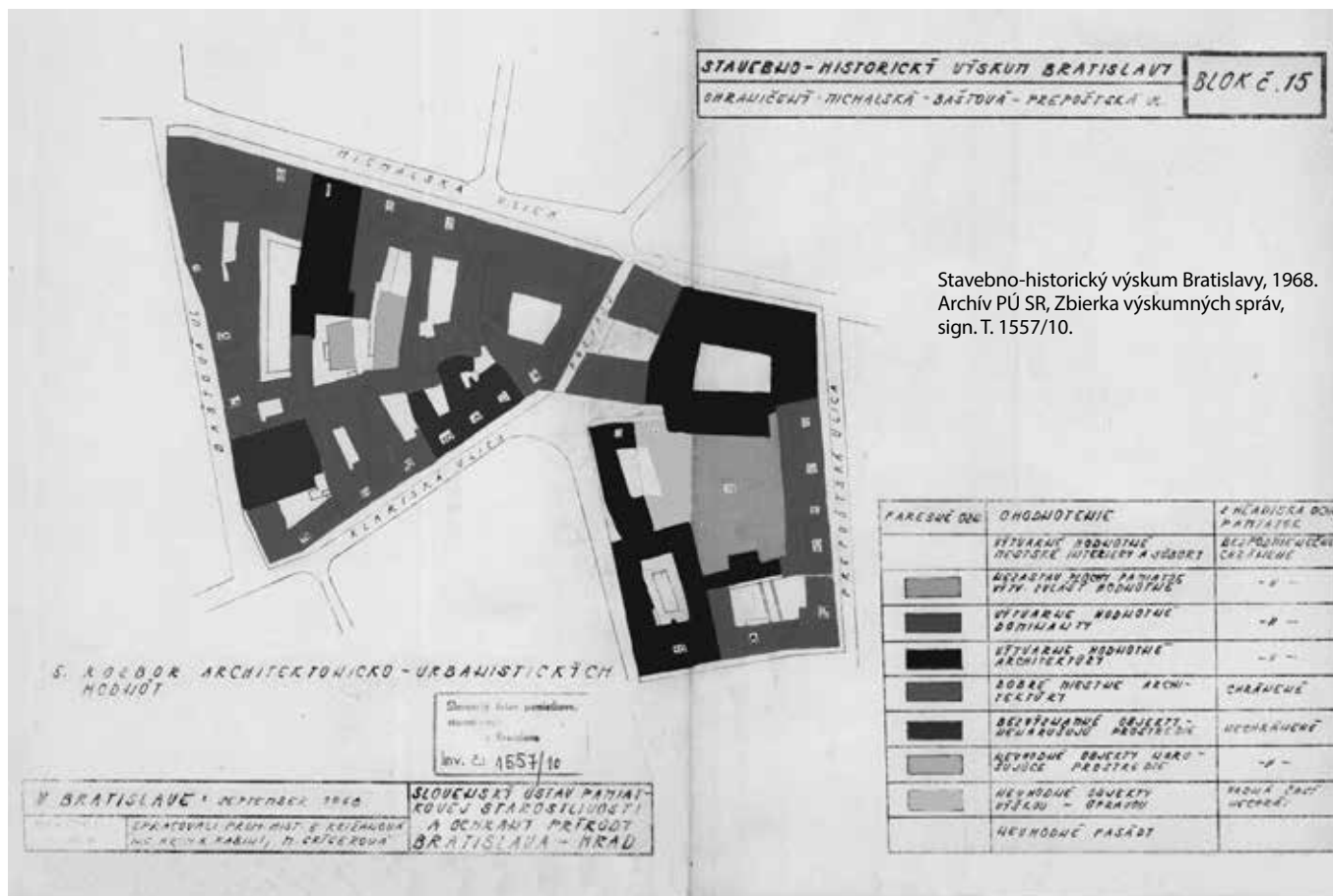
– Čičmany, Podbiel, Vlkolíneč a Ždiar. Neskôr pribudli Osturňa, Špania Dolina, Sebechleby, Veľké Leváre a Brhlovce. Pamiatkovými rezerváciami sa stali aj mestá Nitra a Košice. Vyhlásenie týchto rezervácií sa už pripravovalo aj so spracovaním presnejších podmienok ochrany, tzv. Zásad pamiatkovej starostlivosti, ktoré boli prakticky už platným dokumentom na ochranu historického urbanizmu sídiel. Práve poznatky z hlavnej vedeckovýskumnej úlohy z roku 1978 boli základom pre vytypovanie ďalších rezervácií a potom aj pamiatkových zón miest a dedín. Poslaním prvej čiastkovej úlohy bolo spracovať na základe hodnotenia výber mestských sídelných celkov s historickými jadrami v členení na tri hodnotové kategórie. Úloha bola určená na usmerňovanie pamiatkovej starostlivosti a riadenie výstavby vo vybraných sídlach pred spracovaním územných plánov. V zmysle prvého pamiatkového zákona z roku 1958 bolo do roku 1987 vyhlásených 12 pamiatkových rezervácií a 9 rezervácií ľudovej

architektúry, čo z celkového počtu historických sídiel bolo ani nie 1 %. Z počtu známych a najvýznamnejších historických miest to bolo len 16 % a dediny mali ešte mizivejšie zastúpenie. Chránené mestá i obce mali už právne zakotvené postupy pre regeneráciu a prípadnú prestavbu. Ostatné sídla sa prestavovali stále v duchu vtedajších metód regenerácie a prestavby miest.

Zásady pamiatkovej starostlivosti pre historické jadrá miest mali byť v prvom rade podkladom na spracovávanie územnoplánovacej dokumentácie ako „náhrada“, resp. určenie podmienok ochrany historického jadra príslušnej

plánovacej dokumentácii a pri ďalšom využívaní a rozvoji sídla.

V tejto dobe sa aj uznesením Vlády SSR stali prioritne sledované štyri pamiatkové rezervácie – Bardejov, Banská Štiavnica, Kremnica a Levoča, ktoré boli „uprednostnené“ najmä v plánovaní financií na obnovu pamiatok. Dôsledkom bolo aj zahájenie komplexných pamiatkových výskumov pre jednotlivé vybrané kultúrne pamiatky ako súčasť rezervácií. Zo štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti boli menovaní splnomocnenci ako koordinátori činností na území pamiatkovej rezervácie z hľadiska štátnej pamiatko-

ho sídla, aj so súpisom ďalších nehnuteľností vyhlásených za kultúrne pamiatky, ako aj určením podmienok, ktoré je pri využívaní územia potrebné dodržiavať. Spracovávanie zásad sa realizovalo na základe dohody medzi Ministerstvom kultúry SSR a Ministerstvom výstavby a techniky SSR, ktoré bolo gestorom pre riešenie územnoplánovacích dokumentácií. Ako prvé sa začali spracovávať podklady pre pamiatkové rezervácie Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bardejov, Bratislava, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Spišská Sobota, Prešov, Spišská Kapitula. Princípy a podmienky používané v zásadách na ochranu pamiatkových rezervácií postupne ovplyvnili a vyšpecifikovali aj obsah zásad ochrany pre iné historické sídla. Takto sa spracovali napríklad zásady pre Trnavu (neskoršie vyhlásenú za pamiatkovú rezerváciu), Nové Zámky, Martin, Krupinu, Topoľčany, Lučenec, Liptovský Ján, Rimavskú Sobotu atď. Mapové podklady boli doplnené o návrhy na zápis ďalších nehnuteľných vecí do zoznamu kultúrnych pamiatok, o vytypované chránené diaľkové i vnútorné pohľady na sídlo a v sídle, ako aj o požiadavky na uplatnenie podmienok ochrany v územno-

vej starostlivosti. Pritom sa riešili aj rôzne problémy spojené s územím rezervácií, funkcia a využívanie územia, všeobecné investičné zámery a pod.

V roku 1978 začala pracovať *Stála pracovná skupina socialistických krajín pre obnovu historických a kultúrnych pamiatok a muzeálnych hodnôt*. Bola rozdelená do 13 tém a podľa nich na 13 samostatných skupín. Témou č. 1 bola *Metóda, technika a organizácia regenerácie urbanistických súborov* a témou č. 2 *Metódy a technika evidencie kultúrnych pamiatok*. Hlavným organizátorom a koordinátorom prvých dvoch tém bola ČSSR.¹⁶ Úloha o regenerácii historických jadier, resp. historických urbanistických súborov, sa líšila od ostatných tém vo viacerých rovinách, od ideologických a legislatívnych základov ochrany pamiatok, cez metódy a techniky reštaurovania jednotlivých druhov pamiatok, až po informatiku v oblasti ochrany pamiatok a rozvoj turistiky a organizácie reštaurátorských podnikov. Na téme sa ako ďalšie riešiteľské organizácie zúčastnili Bulharsko, Maďarsko, Nemecká demokratická republika, Sovietsky zväz a neskôr aj Kuba. Samostatnými riešiteľmi úloh za ČSSR boli Státny ústav

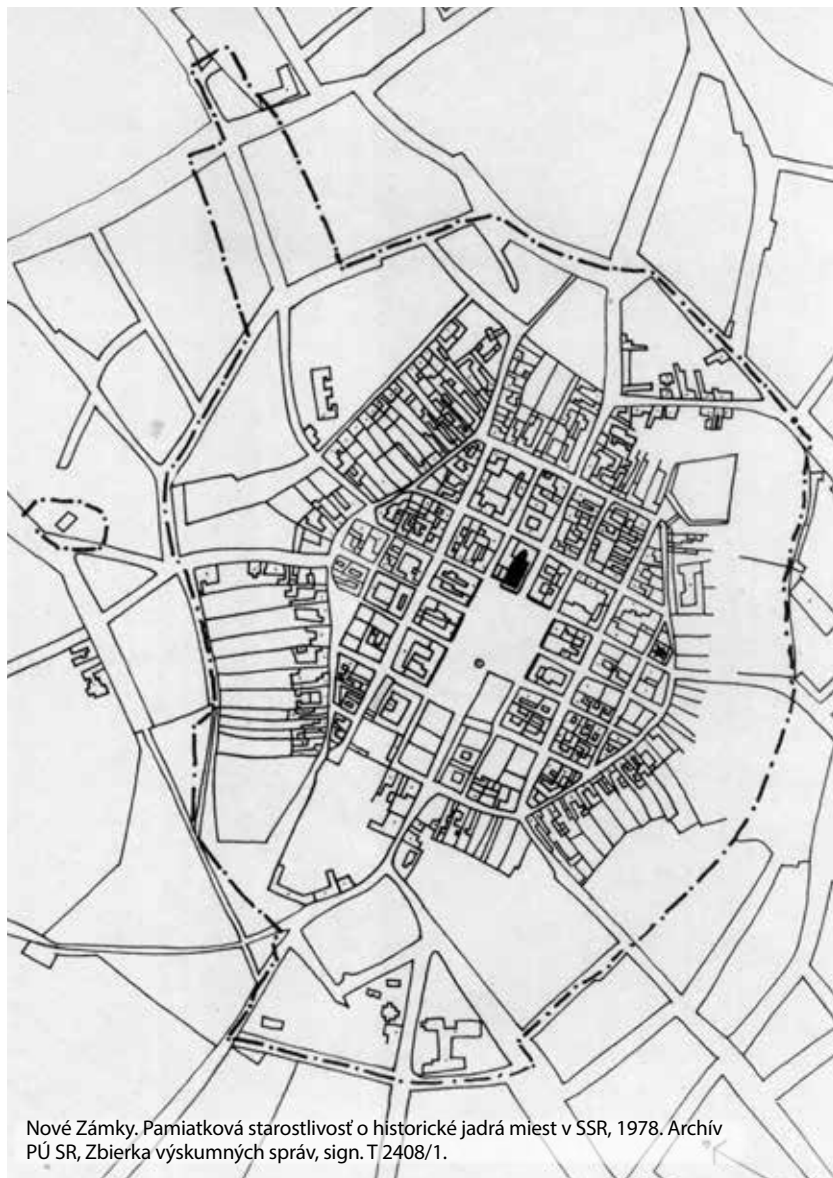
památkové péče a ochrany prírody (SÚPPOP) Praha a Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti (ŠÚPS) Bratislava. Skupina sa dohodla na úlohách prierezového charakteru, ktoré sa riešili vo všetkých zúčastnených krajinách, a na úlohách podľa výberu a nutnosti spracovania v jednotlivých štátoch. Cieľom spracovania úloh bola vzájomná výmena vedecko-technických poznatkov a výsledkov v odbore, poskytnutie výsledkov ďalším krajinám a naopak. Vyhodnotenie úloh pomohlo organizačnej, legislatívnej a odbornej sfére v pamiatkovej starostlivosti o historické urbanistické súbory.

V rámci pracovnej skupiny pre tému č. 1 sa konali tri medzinárodné urbanistické ateliéry. Na prvom v roku 1984 v Jihlave sa riešilo dotvorenie západnej časti historického jadra tejto pamiatkovej rezervácie. Druhý bol o dva roky neskôr v Janovci v Poľsku a tretí, ktorý organizoval a odborne viedol ŠÚPS Bratislava, bol v roku 1988 v Žiline. Predmetom rokovania bolo urbanisticko-architektonické riešenie bloku domov medzi Dolným Valom a Námestím SNP v pamiatkovej rezervácii Žilina, kde zdemolovali niekoľko domov a vytvorili parkovisko osobných áut.¹⁷ Priamo na medzinárodný ateliér nadviazalo pravidelné, v poradí už IX. zasadnutie stálych expertov skupiny pre tému č. 2 *Metódy a technika evidencie kultúrnych pamiatok*. V rámci tejto pracovnej skupiny ŠÚPS spracoval viaceré úlohy, napr. Kategorizácia historických urbanistických súborov, Metodika prieskumu, hodnotenia a dokumentácie historických urbanistických súborov pre potreby územného plánovania, Riešenie novostavieb v historických urbanistických súboroch, Riešenie peších zón v historických urbanistických súboroch, Zásady osvetľovania historických urbanistických súborov a pod. Úlohu *Kategorizácia historických miest z hľadiska pamiatkovej starostlivosti* riešili všetky zúčastnené krajiny. Bolo spracované zhrnutie a vyhodnotenie. Kategorizácia bola chápaná ako utriedenie miest podľa ich urbanisticko-architektonických a kultúrno-historických hodnôt, t. j. stanovenie významového poradia od najhodnotnejších po bezvýznamné, ktoré nie sú predmetom záujmu pamiatkovej starostlivosti. Ukázalo sa, že kategorizácia, systematika hodnotenia bola najprepracovanejšia len v Poľsku, ZSSR a ČSSR, pričom riešenie spracované ŠÚPS Bratislava bolo vzorom aj pre SÚPPOP Praha.¹⁸

V roku 1987 sa na 8. generálnom zhromaždení ICOMOS vo Washingtone schválila Medzinárodná charta o záchrane historických miest. Vtedy sa už začalo hovoriť aj o návrhu nového zákona o ochrane pamiatok s využitím poznatkov z praxe uplatňovania zákona o kultúrnych pamiatkach, poznatkov z ich výskumov a obnov, ale najmä z uvedenej hlavnej výskumnej úlohy o jednotlivých druhoch pamiatok a historických jadier sídiel, vrátane lokalít ľudového staviteľstva. Peripetie s ochranou historických sídiel Slovenska mal zlepšiť nový zákon SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a jeho vykonávacie vyhlášky. Druhým pamiatkovým zákonom sa síce určil výkon štátnej pamiatkovej

starostlivosti, ale politicko-spoločenskými udalosťami v roku 1989 sa zmenili aj kompetencie pri uplatňovaní štátnej pamiatkovej starostlivosti, znížili sa financie na obnovu pamiatok a zodpovednosť za výkon štátnej pamiatkovej starostlivosti prevzali, resp. dostali samosprávne orgány. Odbornou organizáciou pre štátnu pamiatkovú starostlivosť bol Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, premenovaný v roku 1991 na Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti (SÚPS).

Z hľadiska ochrany pamiatok urbanizmu, teda historických jadier miest a obcí, okrem § 5 o pamiatkových rezerváciách dával zákon v § 6 možnosť chrániť formou pamiatko-

Nové Zámky. Pamiatková starostlivosť o historické jadrá miest v SSR, 1978. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2408/1.

vej zóny územie sídelného útvaru alebo jeho časti s menším podielom kultúrnych pamiatok, historické prostredie alebo krajinný celok, ktoré vykazujú významné kultúrne hodnoty. Tak ako pri rezervácii, aj pri pamiatkovej zóne sa pri vyhlásení mali určiť podmienky jej ochrany. V roku 1987 boli za pamiatkové rezervácie vyhlásené mestá Trenčín, Trnava a Žilina a následne, až do uzákonenia tretieho pamiatkového zákona v roku 2002, pamiatková rezervácia ľudového staviteľstva Plavecký Peter a mestá Sätý Jur a Podolíneec. V roku 1995 sa stali Štiavnické Bane pamiatkovou rezerváciou technických diel ako prvá rezervácia tohto druhu. Zriadenie tejto pamiatkovej rezervácie ovplyvnil aj fakt, že aj u nás sa začal

po roku 1990 proces vyhlasovania vybraných území za lokality svetového kultúrneho a prírodného dedičstva. Vtedy Slovenská republika ratifikovala Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva z roku 1972. Týmto aktom aj problematika ochrany historických urbanistických štruktúr dostala širší rozmer, lebo už sa prihliadalo nielen na existenciu území s väčším či menším počtom kultúrnych pamiatok, ale aj na súvislosti s krajinou a s kultúrno-historickými hodnotami daného územia, teda s kultúrno-historickým potenciálom územia.

V dobe platnosti druhého pamiatkového zákona sa v zmysle § 6 pripravovali návrhy na vyhlásenia pamiatkových zón, charakterizoval sa ich kultúrno-historický potenciál, stanovili sa presné hranice, navrhli sa na zápis za kultúrne pamiatky ďalšie objekty, určili sa podmienky pre hospodársku a stavebnú činnosť a pod. Celkovo bolo do roku 2005

sledné kroky: sledovanie dodržiavania podmienok ochrany, usmerňovanie rozvoja vybraných sídiel a lokalít, čo je stále živý a náročný proces.

Vo vtedajšej praxi sa okrem prípravy návrhov na vyhlásenie území za pamiatkové rezervácie či pamiatkové zóny pripravovali a spracovávali podmienky ochrany formou *Zásad pamiatkovej starostlivosti*, ktoré hodnotili územie a určovali podrobnejšie spôsob využívania jeho pamiatkových hodnôt. Pamiatkové hodnoty územia mesta, obce či inej historickej urbanistickej štruktúry vychádzali so základných atribútov urbanizmu: pôdorysná osnova, pôsobenie v krajine (poloha, panoráma, diaľkové pohľady), priestorové usporiadanie sídla (pohľady zo sídla, uličné priestory, dominanty), funkcia sídla, skladba a hodnotenie zástavby (vek, stavebno-technický stav), skladba zástavby z hľadiska pamiatkových hodnôt (chránené i nechránené stavby). Tieto atribúty potom dopl-

Bardejov, Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 399.

vyhlásených 84 pamiatkových zón prevažne mestského a vidieckeho charakteru. Ako pamiatková zóna špeciálneho typu bola vyhlásená miestna časť Vysokých Tatier – Tatranská Lomnica. Ako zóny krajinného charakteru boli vyhlásené Kremnica a banské diela okolia, Sirk-Železník a Marianka pri Bratislave. Proces prípravy a vyhlasovania nebol ľahký a vyžadoval si veľké odborné nasadenie, čo najlepšie dokumentuje ich dnešný počet. V súčasnosti je 83 vyhlásených pamiatkových zón platných, dve sú neplatné a 14 bolo neskôr zrušených, najmä z dôvodu chybných správnych aktov (neuverejenie vo Vestníku vlády SR). Za týmito úlohami stoja terénne i archívne výskumy, spracovanie a vyhodnotenie takmer 99 historických urbanistických súborov rôzneho rozsahu, obsahu a pamiatkových hodnôt.

Vyhodnotenie historického urbanistického súboru, budúcej pamiatkovej zóny a určenie podmienok jej ochrany je však len prvým krokom k ochrane tohto typu historických hodnôt územia Slovenskej republiky. Potrebne sú však aj ná-

ňovali ďalšie podmienky potrebné na prevádzku a existenciu sídla (hospodárska činnosť, technická infraštruktúra), ale aj na ochranu špecifických znakov príslušného sídla (zeleň, drobná architektúra a pod.).

Po politicko-spoločenských zmenách, ktoré priniesol november 1989, nastalo pre prax pamiatkovej starostlivosti zložitá obdobia. Ale vyhlásenie ďalších pamiatkových zón alebo revízia stavu už vyhlásených pamiatkových rezervácií a spracovávanie nových zásad pre pamiatkové rezervácie a príprava zásad aj pre niektoré pamiatkové zóny boli dôkazom, že časť odborných kapacít ústavu i jeho stredísk v príslušných regiónoch zanietene pracovala aj v turbulentných dobách demokratizačného, často chaotického procesu, keď sa kompetencie výkonu štátnej správy len s ťažkosťami vyvíjali a formovali.¹⁹ Špecializovanou odbornou organizáciou pre oblasť štátnej pamiatkovej starostlivosti bol Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, ktorý mal aj odbornú garanciu v procese vy-

hlasovania kultúrnych pamiatok, pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón.

Spolu so spoločensko-administratívnymi zmenami sa začala aj príprava tretieho pamiatkového zákona. Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu nadobudol účinnosť 1. apríla 2002, okrem § 35 ods. 3, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2004. Zákom sa zmenilo nielen postavenie pamiatkovej inštitúcie, ktorou sa stal Pamiatkový úrad Slovenskej republiky s príslušnými krajskými pamiatkovými úradmi, ale aj jej právomoci. Spájajú sa v nej odborné aj výkonné správne kompetencie. Pamiatkový fond tvoria okrem národných kultúrnych pamiatok aj pamiatkové územia – pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny spolu s ochrannými pásmami. Od roku 2004 platný § 35 pamiatkového zákona pomerne jasne špecifikoval aj *odbornú činnosť na získavanie poznatkov o kultúrnych pamiatkach a pamiatkových územiach*, čím bol vytvorený základ na pokračovanie vo vyhlasovaní vecí za národné kultúrne pamiatky a pamiatkové územia. Vykonávacou vyhláškou sa spresnil obsah pamiatkových výskumov a pre historické urbanistické štruktúry aj návrh zásad ochrany príslušného územia, ktoré boli charakterizované ako pamiatkové zóny – mestské, vidiecke, krajinné a špeciálne, podľa toho, o aký typ sídla ide. Dnešný stav v ochrane území historických jadier miest, obcí a iných druhov urbanistických i krajinárskych štruktúr reprezentuje 28 pamiatkových rezervácií a 87 pamiatkových zón. Pre niektoré sú už zásady ochrany spracované, platné a uverejnené na stránke www.pamiatky.sk.

Ako bude ďalej pokračovať ochrana území s potenciálom pamiatkového fondu ako základnej súčasťou kultúrneho dedičstva v celom svojom širokom spektre? Je už na budúcnosti a konkrétnych podmienkach, ako sa bude ochrana pamiatkového fondu ďalej uplatňovať. S určitosťou sa dá povedať, že ochrana kultúrneho dedičstva, dnes často nesprávne suplovaná ochranou pamiatkového fondu, je akoby znova v začiatkoch. Lokality zapísané ako významné krajinársko-urbanistické a architektonické štruktúry sú znova pionierskymi priekopníkmi tak v ochrane pamiatkového fondu, ako aj kultúrneho dedičstva, pretože naše poznanie týchto hodnôt prudko rastie a pritom sme stále asi len v jeho prvej polovici. Je však isté, že v prvom rade je na každej obci či meste, či ochranu svojich historických urbanistických štruktúr chce poznať a bude rešpektovať alebo či aspoň ochranu pamiatkových území zabezpečí a udrží. Je na všetkých pracovníkoch Pamiatkového úradu SR, ako sa naformulujú *Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia*, a ako budú pamiatkari schopní tieto „svoje“ zásady uplatňovať v rozvoji miest a obcí, a konečne, ako sa zásady dostanú do regulatívov a zásad v územno-plánovacej dokumentácii. Dnešné pamiatkovo chránené mestá prešli od roku 1989 zásadnou zmenou vo svojom celkovom vzhľade. Historické jadrá s námestiami sa väčšinou zmenili na centrálné pešie zóny, fasády domov sú opravené (aj keď niekedy s ľudovo-fauvistickou farebnosťou) a väčšina kedysi „špinavých“ dvorov je vyčistená. Ako to dopadlo s pamiatkovými hodnotami týchto miest je už na hodnotení odbornej verejnosti. Z pohľadu turistu musím konštatovať zásadné zlepšenie stavu pamiatkového fondu, aj keď s určitými odbornými „faulmi“ (niektoré partery, podivná farebnosť fasády radnice v Rožňave, novostavba modro-bieleho kostola v Spišskej Belej, mohutné konštrukcie vonkajších sedení na námestiach). ■

¹ Urbanizmus v architektúre: pozri urbanizmus (architektúra); v umení: smer ospevujúci život vo veľkých mestách, pozri urbanizmus (umenie); sústreďovanie hmotnej a duchovnej kultúry do miest namiesto vidieka [online]. [cit. 04. 11. 2013]. Dostupné na internete: <www.wikipedia.org/wiki/Urbanizmus>.

² Urbanizmus (architektúra) [online]. [cit. 04. 11. 2013]. Dostupné na internete: <[http://sk.wikipedia.org/wiki/Urbanizmus_\(architekt%C3%BAra\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/Urbanizmus_(architekt%C3%BAra))>.

³ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5454. CÓNÓVÁ, Ilona – LACKOVÁ, Desana a kol. *Terminologický slovník unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných výtvarných diel* (rkp.). Bratislava: Pamiatkový ústav, 1999, 213 s.

⁴ MARSINA, Richard – HABOVŠTIK, Alojz. Osídlenie od 2. polovice 10. storočia do roku 1250. In *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: Veda SAV a SÚGK, 1980, s. 110-111.

⁵ ŽUDEL, Juraj. Osídlenie v roku 1598. In *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: Veda SAV a SÚGK, 1980, s. 114-115.

⁶ ŽUDEL, Juraj. Osídlenie v roku 1720. In *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: Veda SAV a SÚGK, 1980, s. 118-119.

⁷ ŽUDEL, Juraj. Osídlenie v roku 1873. In *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: Veda SAV a SÚGK, 1980, s. 122-123.

⁸ CIAM's, "The Athens Charter" (1933). In *Modernist architecture: A Database of Modernist Architectural Theory*, [online], [cit. 04. 11. 2013]. Dostupné na internete: <<http://modernistarchitecture.wordpress.com/2010/11/03/ciam-s-the-athens-charter-1933/>>

⁹ Benátska charta: Ochrana a obnova pamiatok a pamiatkových sídiel. In *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS: 1. diel – Charta a odporúčania*. Zost. Dvořáková, Viera – Husovská, Ludmila. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2002, s. 11.

¹⁰ *Súpis pamiatok Slovenska*. Bratislava: SÚPSOP a Obzor, 1967, s. 148-203; LESÁK, Branislav. Osídlenie bratislavského podhradia v 9. až 10. storočí. In *Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc – na križovatke kultúr. Od počiatku do prelomu 12. a 13. storočia*. Zost. Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová. Bratislava: Slovart, 2012, s. 327-331.

¹¹ § 2, ods. 2 zákona č. 22/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach zo dňa 17. 4. 1958.

¹² Rezervačné knihy k mestským pamiatkovým rezerváciám Bardejov, Levoča, Kežmarok, Spišská Kapitula, Spišská Sobota a Prešov sa nachádzajú v Archíve PÚ SR v Zbierke výskumných správ, sign. T 140 – T 151 pod názvom Prieskum a návrh asanácie.

¹³ Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) z 27. 4. 1976.

¹⁴ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2351, T 2408, T 3508. DOROTJAK, S. a kol. *Pamiatková starostlivosť o historické jadrá miest na Slovensku* (rkp.). Bratislava: SÚPSOP, 1978.

¹⁵ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1117. *Návrh kategorizácie architektonických pamiatkových objektov* (rkp.). Bratislava: SÚPSOP, 1976; Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1283 – T 1285. *Návrh kategorizácie nehnuteľných kultúrnych pamiatok* (rkp.). Bratislava: SÚPSOP, 1977.

¹⁶ Podrobnejšie o jednotlivých témach a úlohách pozri: JURKA, Michal. Mestské pamiatkové rezervácie a historické jadrá – problémy a hľadanie východísk. In *Pamiatky a príroda*, roč. 13, 1982, č. 3, s. 3-4; TAKÁTSOVÁ, Júlia – HUSOVSKÁ, Ludmila. Požiadavky na urbanistické a architektonické riešenie novostavieb v historickom prostredí. In *Pamiatky a príroda*, roč. 15, 1985, č. 3, s. 6-9; TAKÁTSOVÁ, Júlia – HUSOVSKÁ, Ludmila. Požiadavky na architektonické riešenie novostavieb v historickom prostredí. In *Pamiatky a príroda*, roč. 15, 1985, č. 4, s. 7-9; TAKÁTSOVÁ, Júlia – HUSOVSKÁ, Ludmila. Požiadavky na riešenie dotvorenia priestorov v historickom jadre. In *Pamiatky a príroda*, roč. 15, 1985, č. 5, s. 9-13; TAKÁTSOVÁ, Júlia. Prestavba centrálnych mestských zón stredných a malých miest. In *Pamiatky a príroda*, roč. 20, 1989, č. 1, s. 44. Výstupy z úloh sú uložené v Archíve PÚ SR ako samostatné výskumné elaboráty.

¹⁷ TAKÁTSOVÁ, Júlia. III. medzinárodný urbanistický ateliér, Žilina 88, IX. zasadnutie 1. problémovej komisie 7. pracovnej skupiny MTZ kultúry. In *Pamiatky a príroda*, roč. 20, 1989, č. 1, s. 45.

¹⁸ TAKÁTSOVÁ, Júlia. VI. zasadnutie problémovej komisie témy č. 1. Metódy, technika a organizácia regenerácie historických urbanistických súborov. In *Pamiatky a príroda*, roč. 15, 1986, č. 2, s. VI-VII.

¹⁹ OROSOVÁ, Martina. Konštituovanie špecializovanej štátnej správy v oblasti pamiatkovej starostlivosti po druhej svetovej vojne. In *Verejná správa po roku 1945 v zrkadle archívnych dokumentov*. Zost. Oľga Kvasnicová, Mária Munková, Monika Péková. Zborník príspevkov zo XVI. archívnych dní v Slovenskej republike, Trnava, 22. – 24. 5. 2012. Spoločnosť slovenských archivarov, 2012, s. 310-311.

Pamiatkové územia - nádeje a realita

VIERA DVOŘÁKOVÁ

Ochrana pamiatkových území má v našej krajine relatívne dlhú históriu a spolu s Českou republikou sa radíme k tým štátom, kde tradícia územnej ochrany už pevne zakotvila. Napriek tomu táto oblasť ochrany kultúrneho dedičstva prešla a prechádza zmenami a často sa stretáva s najväčším spochybňovaním odôvodnenosti ochrany v rámci pamiatkového fondu.

Pamiatkové rezervácie

Keď v roku 1950 uzreli svetlo sveta prvé pamiatkové rezervácie, bez ohľadu na to, že ich právny status, vzhľadom na dobu vzniku a odlišnosť súčasnej praxe od dávnejších postupov, pokladajú niektorí súčasní nespokojenci za nezákonný, bolo toto rozhodnutie prirodzeným výsledkom vývoja rozširovania ochrany hodnotných sú-

Pamiatková zóna Spišská Belá – tradičná zástavba s pretrvávajúcim provizórnym popožiarovým zastrešením len s miernymi známkami modernizácie. Foto: archív autorky.

prostredia ich zase až exponenciálne znižuje. Aj táto skutočnosť priamo súvisí s ambíciou ochrany pamiatkových území, u ktorých je však základným predpokladom existencia sústredených pamiatkových hodnôt alebo archeologických nálezov a archeologických nálezísk.¹

Fakt, že zámer chrániť hodnotné zachované súbory architektúr bol z hľadiska ochrany sústredených pamiatkových hodnôt správnym rozhodnutím, dnes dokazuje stav zachovania najmä prvých pamiatkových rezervácií² vo vzťahu k mnohým nechráneným historickým jadrám, ktoré práve v období ostatných 50 rokov úplne zanikli. Je nepochybné, že k zachovaniu stavebného fondu rezervácií napomáhali od počiatku cielene alokované investície,³ avšak ich neustále narastajúca potreba a množiace sa ďalšie problémy sa stali dlhodobou ťažko zodpovedateľnou otázkou napriek snahám o koncepčný prístup k tejto problematike už od konca 60. rokov 20. storočia.⁴ Hľadanie vhodného riešenia nakoniec viedlo k zriadeniu samostatného útvaru Splnomocnenca vlády pre mestské pamiatkové rezervácie a sústreďeniu predovšetkým na Vládou SSR sledované pamiatkové rezervácie,⁵ pričom ostatné rezervácie sa dostali do úzadia.

Aj keď sa pôvodná skupina vybraných území neskôr rozšírila,⁶ obmedzené financie a limitované stavebné kapacity nepredstavovali nádej na tak potrebné veľké stavebné aktivity. Rozostavané objekty sa na dlhé obdobia premieňali na staveniská a v mnohých prípadoch dochádzalo v dôsledku dlhodobo odkrytých konštrukcií k neželaným deštrukciám. Alarmujúci stav v pamiatkových územiach viedol v čase rozpadu ČSFR k prijatiu osobitného *Programu regenerácie mestských pamiatkových rezervácií a mestských pamiatkových zón* v Českej republike. Presadiť túto prospešnú a ochranu územia stimulujúcu myšlienku zameranú nielen na kultúrne pamiatky v dotknutom chránenom území sa v podmienkach novovzniknutej Slovenskej republiky dodnes nepodarilo.

Pamiatková zóna Ružomberok – chaotický výraz rôznorodej novodobej zástavby signalizuje absenciu uplatňovania všeobecných princípov definovaných na základe analýz hodnôt v zásadách pamiatkovej ochrany. Foto: archív autorky.

vislostí v oblasti pamiatkovej ochrany od jej prvopočiatkov. Dnes môžeme pomerne presne sledovať, ako sa prvotný záujem ochrany od jedinečných solitérnych reprezentantov najvýznamnejších umeleckých a architektonických diel z najstarších období postupne presúva na mladšie obdobia a zároveň sa ochrana hodnôt svojím záberom rozširuje. Hodnotou v zornom poli ochrany sa postupne stával nielen artefakt samotný, ale i jeho súvzťažnosť s daným prostredím. Tieto interakcie môžu samotné hodnoty znásobovať, ale i znižovať a likvidovať. Zjednodušene sa dá povedať, že prostredie, rešpektujúce pamiatkové hodnoty pri vhodnom spôsobe využívania a prezentácie, vyznenie pamiatky a jej pamiatkových hodnôt zvyšuje, pri narušeníach až deštrukcii

Od roku 1995 sa počet pamiatkových rezervácií ustálil na celkovom počte 28, z čoho je 17 mestských, vyhlasovaných ako mestské pamiatkové rezervácie,⁷ 10 vidieckych rezervácií, vyhlasovaných ako pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry, a jedna rezervácia špeciálneho typu. Za obdobie uplynulých 63 rokov sa pamiatkové rezervácie dostali do povedomia našej spoločnosti,⁸ a napriek niektorým dodnes nepochopiteľným nenávratným radikálnym zásahom do ich organizmu sa radia k najvýznamnejším súčasťam nášho kultúrneho dedičstva.

Pamiatkové zóny

Už v priebehu 70. rokov 20. storočia sa v dôsledku necitlivých normalizačných prestavieb početných historických centier začala pamiatková ochrana zaoberať otázkami územnej ochrany aj čiastočne narušených historických urbanistických štruktúr. Historické centrá sa dokumentovali a vyhodnocovali ako historické urbanistické súbory.⁹ Táto problematika sa v 80. rokoch 20. storočia analyzovala aj v rámci jednej zo stálych pracovných skupín medzinárodnej platformy socialistických krajín pre obnovu historických a kultúrnych pamiatok a múzejných hodnôt zameraných na historický urbanizmus.¹⁰ Súčasťou výstupov z domácich i medzinárodných platforiem boli i podklady, neskôr zahrnuté do metodiky vyhlasovania pamiatkových zón. Na základe tejto metodiky boli chránené územia tohto typu postupne vyhlasované od konca roku 1989, po tom, ako bol pojem pamiatková zóna po prvýkrát zakotvený v zákone.¹¹ Hoci pri analýzach v 70. – 80. rokoch 20. storočia sa javil potenciál kultúrneho dedičstva v tejto oblasti oveľa väčší,¹² s odstupom asi 30 rokov, začiatkom 21. storočia, bolo evidovaných 91 pamiatkových zón mestského, vidieckeho i špeciálneho typu vyhlásených od roku 1989.¹³ Charakter, rozsah a najmä pamiatkové hodnoty týchto území sú rôznorodé. Niektoré z nich v priebehu dvadsiaty rokov od vyhlásenia svoje hodnoty viditeľne stratili, iné dokázali i z mála zachovaných pamiatok vyťažiť maximum. K nim patrí napríklad pamiatková zóna mestského typu Topolčany, v ktorej v čase vyhlasovania jestvovala de facto už len polovica zástavby okolo historického námestia. Na základe vhodných úprav a prezentácií dodnes vyžaruje predtým temer stratený genius loci.

Počet území typu pamiatkových zón nie je doposiaľ ustálený.¹⁴ V prebiehajúcej revízii sa precizujú názory na ochranu, či na jej rozšírenie, redukciu alebo zrušenie u doposiaľ vyhlásených území, ktoré predstavujú najmä pamiatkové zóny sídelného charakteru. Zároveň sa postupne kryštalizujú i názory jednak na vyhlasovanie nových hodnotných, hoci predtým nemapovaných území, jednak na vyhlásenie území iného charakteru, zatiaľ zastúpeného v Ústrednom zozname pamiatkového fondu len viac-menej náhodne, okrajovo. Popri územiach, kde bol proces vyhlasovania ochrany zastavený z dôvodu vytrvalého nesúhlasu miestnych predstaviteľov,¹⁵ a novo identifikovaných územiach, sú to predovšetkým územia krajinného charakteru, predstavujúce v našom prostredí najmä priestory zanikajúcich alebo zaniknutých banských diel.¹⁶ I v súvislosti s medzinárodným dianím bude v nasledovnom období potrebné bližšie sa zaoberať vybranými hodnotnými územiami krajinného charakteru. Keďže táto

ambiciózna vízia si vyžaduje užšiu medzirezortnú kooperáciu, napr. so zložkami ochrany prírody a krajiny, ale i využitia územia, čiže s lesníkmi a pôdohospodármi, je otázka perspektívy ochrany takýchto území zatiaľ skôr hmlistou predstavou.

V súčasnosti eviduje Ústredný zoznam pamiatkového fondu 83 pamiatkových zón, pričom sú rozpracované návrhy na vyhlásenie nových území. Proces prípravy materiálov na vyhlásenie a prípravných prerokovaní s dotknutými komunitami je zdĺhavý a náročný. Je paradoxom doby, že v rámci týchto príprav sme sa stretli nielen s odporom miestneho obyvateľstva, keď sme chceli územie zúžiť a vypustiť nehodnotné časti, ale i keď sme ho chceli rozšíriť o hodnotné súčasti, porovnateľné s už chránenými časťami. Obdobne negatívne reagujú občania na zámyery úplne zrušiť pamiatkovú ochranu územia, ale i na deklarovanie záujem vyhlásiť pamiatkovú ochranu doposiaľ nechráneného územia. Z týchto skúseností jasne vyplýva, že dotknuté skupiny obyvateľov sa prejavujú ako veľmi konzervatívne voči akýmkoľvek zmenám daného stavu, bez ohľadu na reálnu situáciu. Na druhej strane, vzhľadom na náročnosť prípravy, potrebný časový objem a limitovanú kapacitu kompetentných zamestnancov Pamiatkového úradu SR je potrebné starostlivo zvažovať, ktorý návrh uprednostniť, aby bol celý proces nakoniec zmysluplný a korunovaný úspechom.

Pamiatková zóna Východná – konfrontácia novodobej obytnej s tradičnou utilitárnou zástavbou stavia pred pamiatkarov zásadné otázky ďalšieho smerovania v chránenom území. Foto: archív autorky.

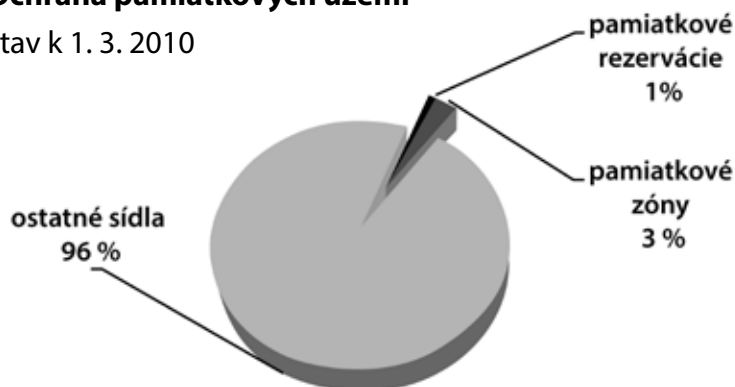
Zásady pamiatkovej ochrany

Napriek mnohým laickým predstavám je vyhlásenie územia za rezerváciu alebo pamiatkovú zónu len vytvorením právneho rámca pre usmerňovanie činností v ňom tak, aby nedochádzalo k znehodnocovaniu a likvidácii jeho pamiatkových hodnôt. V priebehu vývoja sa ukázalo, že pre takéto usmerňovanie nie je dostatočným nástrojom územný plán. Už koncom 70. rokov 20. storočia boli pre niektoré historické urbanistické súbory (nemuseli to vždy byť len pamiatkové rezervácie) spracovávané ako podklad na vypracovanie územného plánu zásady pamiatkovej starostlivosti. Materiál spracovávali kolektívy zamestnancov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, neskôr Štátne-

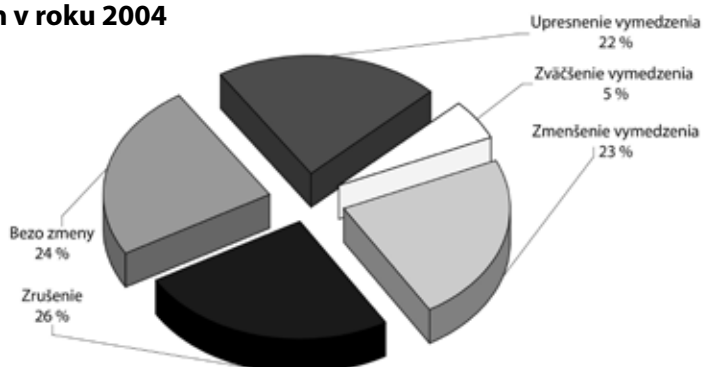
ho ústavu pamiatkovej starostlivosti skladajúce sa zvyčajne z architektov, historikov umenia, neskôr aj archeológa, špecialistu na historickú zeleň, prípadne z odborníkov na oblasť technických pamiatok alebo ľudovej architektúry, teda podľa charakteru daného územia. Pre všetky dovtedy vyhlásené pamiatkové rezervácie s výnimkou Bratislavy, ktorá až do polovice 90. rokov 20. storočia metodicky spadala pod Mestský ústav ochrany pamiatok, boli do začiatku 90. rokov vypracované Zásady pamiatkovej ochrany. Spracovateľ, Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, resp. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, do tohto obdobia v rezerváciách aj metodicky pôsobil.

Ochrana pamiatkových území

stav k 1. 3. 2010

Výsledok revízie pamiatkových zón v roku 2004

Zmena v kompetenciách Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti v roku 1992 súvisela s vytvorením jednotnej celoslovenskej inštitúcie, ktorú tvorilo ústredie v Bratislave s detašovanými regionálnymi strediskami a pracoviskami na území celého Slovenska. Problematika ochrany pamiatkových rezervácií sa presunula na príslušné regionálne strediská. Existencia spracovaných zásad však nemohla plne prekryť náhlu diskontinuitu v dovtedy držaných liniách v metodickom usmerňovaní. Zmätok znásobil i nečakaný stavebný boom pri zmenách vlastníckych vzťahov od začiatku 90. rokov. Noví vlastníci prichádzali s množstvom nových požiadaviek na využitie stavieb a priestorov. Ich projekty tiež odrážali nové možnosti, rátili s mnohými dovtedy neznámymi materiálmi a technológiami. Táto situácia pri nezmenených kapacitách jednotlivých pracovísk bola neraz nad silu odborne nie vždy dostatočné personálne vybavených stredísk s absenciou skúseností pri ochrane pamiatkových území. Negatívne sa pri realizácii ochrany prejavil i duálny systém, keď výkonná moc v rukách príslušných okresných

a obvodných úradov nedbala na odborné vyjadrenia pamiatkarov pri formulovaní záväzných stanovísk. Súčasne pribúdali príslušnými okresnými, neskôr krajskými úradmi postupne vyhlasované ďalšie pamiatkové zóny. Neustále zmeny v štruktúre a kompetenciách štátnej správy vniesli však aj do týchto procesov chaos a nejednotnosť.

Množstvo nových území, často z hľadiska odborných zámerov problematickejších, než dovtedajšie pamiatkové rezervácie, stavalo zamestnancov jednotlivých stredísk pred otázku spracovania zásad. Takáto náročná úloha, vyžadujúca si nielen odbornú zdatnosť, dôvernú znalosť histórie i vývojových tendencií daného územia, ale i primerané materiálno-technické zabezpečenie a dostatočný časový priestor na spracovanie tohto zložitého odborného-metodického materiálu, sa pre väčšinu z nich javila ako nereálna a nevládnuteľná. Našli sa však i svetlé výnimky, ktoré chápali zásady ako základný metodický materiál pre ďalší postup uplatňovania zásad na miestnej úrovni úspešne uplatňovali.¹⁷

Nová situácia nastala po roku 2002, keď sa po prvýkrát podarilo presadiť zakotvenie *Zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia* do zákona dokonca v polohe dokumentu na vykonávanie základnej ochrany pamiatkového územia,¹⁸ čím prestali byť v dovtedajšej polohe nejakého trpeného pamiatkarského pamfletu. V zákone sú zásady chápané ako základný východiskový materiál aj pre usmerňovanie všetkých bežných činností v chránenom území. Tento odborne určite pozitívny posun má však i svoje tienisté stránky. Keďže sa zásady zároveň stávajú podkladom, o ktorý sa opierajú rozhodnutia, a ktorý skúma súd, ich formulovanie musí byť jasné, presné, nesmie byť protirečivé, musí vychádzať z jednoznačne identifikovaných hodnôt a konkrétnych situácií, musí rešpektovať znenie zákona. Vypracovanie takéhoto odborného materiálu, neraz v objeme viac ako 100 strán s množstvom fotografických a grafických príloh si vyžaduje sústrednú kapacitu riešiteľov v rozsahu mnohých týždňov.

Zložitým problémom sa ukázala absencia spracovaných zásad najmä pre pamiatkové zóny, ale podobným orieškom je i aktualizácia v prípade už starších, dávnejšie spracovaných materiálov. Ich urýchlené dopracovanie pomocou externých špecialistov s odbornou spôsobilosťou sa po prvotných neúspešných pokusoch o získanie vyhovujúcich materiálov ukázalo ako nereálne. Jedným z problémov pri spracovávaní zásad v externom prostredí bola nedostatočná identifikácia problémových okruhov spracovateľmi nezasvätenými do bežnej problematiky výkonu pamiatkovej ochrany a absentujúca správna formulácia požiadaviek, ktoré nedokázali uspokojujúco zosúladiť s identifikovanou realitou i so znením zákona.

Spracovanie zásad zostalo teda problémom na pleciah krajských pamiatkových úradov, v súlade so znením zákona. Keďže požiadavky, ktoré tvoria jadro zásad, sa nemôžu v zmysle metodiky urbanisticko-historického výskumu spracovávať bez neho, spracovanie aj tejto časti zostalo akosi potichu tiež úlohou krajských pamiatkových úradov. Splnenie takejto náročnej úlohy pri súčasnom plnení ostatných úloh vyplývajúcich zo zákona a bežnej operatívnej práce je zložitý. Termíny a očakávania manažmentu na jednej strane, fond

pracovného času na strane druhej, bez mimoriadneho nasadenia spracovateľov na úkor ich osobného voľna, vedú často k polovičatým riešeniam, ktorých výsledkom je nedopracovaný a nezosúladený materiál, opakovane predkladaný do Odborno-metodickej komisie PÚ SR.

Ako hľadať východisko z tejto nepríjemnej reality? Nuž, v situácii neustáleho tlaku na zoštíhľovanie štátnej správy sa asi prvoplánové riešenie bude hľadať ťažko, keďže značné náročné požiadavky si bezpochyby vyžadujú adekvátne personálne zabezpečenie krajských pamiatkových úradov, vrátane Pamiatkového úradu SR odborne primerane školenými zamestnancami predovšetkým z oblasti architektúry a urbanizmu. Táto vízia je dlhodobého charakteru a v súčasnosti sa nečrtá jej rýchla realizácia. Z legislatívneho hľadiska sme sa snažili aspoň súčasný nezákonný stav riešiť podaním návrhu na zmenu znenia § 29 zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v rámci pripravovanej novely. Pokiaľ ide o primerané odborné zabezpečenie potenciálnych riešiteľov zásad, v rámci súčasných limitov stavu zamestnancov je potrebné tiež otvorene priznať, že pre zamestnanca so vzdelaním v oblasti architektúry a urbanizmu je pozícia štátneho zamestnanca so všetkými z toho vyplývajúcimi obmedzeniami vrátane tabuľkami určeného štátnozamestnaneckého príjmu málo atraktívna. Samotná otázka zaťaženia jednotlivých zamestnancov výkonmi je individuálna a jej riešenie je síce v rukách priamych nadriadených, vyťaženie jednotlivých úradov požiadavkami na výkony má však dlhodobý stúpajúci trend. Jediným možným zlepšením neuspokojivej situácie je nepopulárne hľadanie lepšieho využitia súčasných kapacít. Pritom treba mať na zreteli, že spracovanie zásad nemá byť vecou len 1 – 2 poverených zamestnancov. Zodpovedný riešiteľ nemôže byť zároveň jediným autorom zásad, mal by mať k dispozícii

kolektív potrebných špecialistov a tí by sa v rámci spracovania nemali venovať len svojej jednej podkapitole (napr. historická zeleň alebo archeológia), ale mali by participovať aj na tých častiach, ktoré s ich problematikou v danom území súvisia. Mali by sa do nich pretaviť skúsenosti a požiadavky všetkých tých, ktorí v danom území odborne pôsobia. Všetci títo zamestnanci by mali byť s ním oboznámení, prípadne by sa mali zo svojho pohľadu podieľať na ich vypracovaní. Niektoré zložitejšie a problémové metodické otázky je v štádiu spracovania vhodné konzultovať i v rámci celého pamiatkového úradu. Až po vychytaní chýb, nedostatkov a protirečení na domácej pôde by sa mali predkladať do Odborno-metodickej komisie PÚ SR, kde by sa malo okrem iného dohľadať i na zosúladenie prístupu v rámci celého Slovenska.

Mnohé nesystémové kroky v pamiatkových územiach realizované bez opory v zásadách v uplynulých dvoch desaťročiach sa ukázali ako fatálne. Nakoniec viedli k zániku pamiatkových hodnôt a v niektorých prípadoch k zúženiu, či dokonca zrušeniu ochrany. Aj táto skúsenosť potvrdzuje, že zložitá problematika ochrany a metodického usmerňovania pamiatkových území sa musí riešiť systémovo. Náročná úloha ochrany pamiatkových území a v tejto súvislosti najmä dopracovania zásad pamiatkovej ochrany a ich preklopenie do územnoplánovacej dokumentácie je o to vážnejšia, že jej napĺňanie sa stáva viacročným problémom. Jeho vážnosť nemôže zmierniť ani podceňovanie pozície pamiatkových území v štruktúre pamiatkového fondu, prípadne len formálne riešenie tejto situácie. V stredno a dlhodobých časových horizontoch sa totiž viaceré kumulované pochybenia môžu obrátiť proti primárnym cieľom pamiatkovej ochrany. A to by sa pri rodinnom striebre, kam bezpochyby patria predovšetkým pamiatkové rezervácie, nemalo pripúšťať. ■

¹ § 2 ods. 4 zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

² V rokoch 1950 – 1955 bolo vyhlásenie prvých 10 mestských pamiatkových rezervácií: Bratislava, Banská Bystrica, Kežmarok, Spišská Sobota, Spišská Kapitula, Levoča, Bardejov, Banská Štiavnica, Prešov a Kremnica. Tieto museli byť z dôvodu právnej nejasnosti na začiatku 21. storočia prevyhlásené, avšak k zásadnejšej zmene ich vymedzenia, k rozšíreniu, došlo len v prípade Banskej Štiavnice a Kremnice. Od roku 1981 do roku 1995 vyhlásila vláda SSR a vláda SR postupne 8 pamiatkových rezervácií mestského charakteru: Nitra, Košice, Trenčín, Trnava, Žilina, Svätý Jur, Podolínec a Štiavnické Bane. V rokoch 1977 – 1991 bolo vyhlásených 10 pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry: Brhlovice, Čičmany, Podbiel, Špania Dolina, Plavecký Peter, Ždiar, Osturňa, Vlkolínec, Veľké Leváre a Sebechleby-Stará Hora.

³ Niekedy tieto prostriedky v dôsledku nedostatočného poznania, absencie vhodných kapacít, slabých technických a technologických zručností, ale i v súvislosti s presadzovaním osobných, či skupinových zámerov napomohli i k zničeniu pamiatkových hodnôt.

⁴ Archív PÚ SR, Zbierka tematických výskumov, sign. T 3636. *Návrh na komplexné riešenie záchrany súborov kultúrnych pamiatok v mestských pamiatkových rezerváciách* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968; Archív PÚ SR, Zbierka tematických výskumov, sign. 1674. TAKÁTSOVÁ, Júlia a kol. *Návrh koncepcie pamiatkovej starostlivosti o historické urbanistické súbory* (rkp.). Bratislava : ŠÚPS, 1985.

⁵ Spočiatku to boli pamiatkové rezervácie Banská Štiavnica, Bardejov, Levoča, Kremnica. Fond Splnomocnenec vlády pre mestské pamiatkové rezervácie 1970 – 1990 je uložený v Archíve PÚ SR.

⁶ K vybraným územiám sa neskôr pričlenila Bratislava a niektoré časti rezervácií v Košiciach, Trenčíne a Žiline.

⁷ Niektoré dokonca ako štátne mestské pamiatkové rezervácie.

⁸ Samotné vnímanie štatútu rezervácie je v niektorých, najmä dotknutých skupinách obyvateľstva, až úmyselne deformované do polohy „indiánskej

rezervácie“, pričom motívom takéhoto chápania býva neraz nechota rešpektovať stavebné dedičstvo pre mnohé zložité problémy spojené s jeho sanáciou, ale aj prirodzená túžba mnohých obyvateľov po novom, s minulosťou neprepájanom obydľí.

⁹ Pozri napr.: Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2351, T 2408, T 3508. DOROTJAK, S. a kol. *Pamiatková starostlivosť o historické jadrá miest na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1978 alebo TAKÁTSOVÁ, Júlia a kol. *Návrh koncepcie pamiatkovej starostlivosti o historické urbanistické súbory* (rkp.). Bratislava : ŠÚPS, 1985.

¹⁰ Pozri napr. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2053. TAKÁTSOVÁ, Júlia. *Regenerácia centrálnych častí vybraných historických miest v SSR na obdobie 9. päťročného plánu a ďalšie roky* (rkp.). Bratislava : ŠÚPS, 1988.

¹¹ Zákon SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti.

¹² V rámci rôznych úloh sa počas uvedeného obdobia hodnotilo asi 400 rôznych území a súborov.

¹³ Pre porovnanie v Českej republike evidujú bezmála 500 pamiatkových zón.

¹⁴ Napr. už v priebehu 90. rokov došlo k zrušeniu pamiatkovej ochrany v obci Čavoj, pričom celkovo bola od roku 2005 zrušená ochrana 11 území, vyhodnotených ako nedostatočne reprezentovaných sústredenými pamiatkovými hodnotami.

¹⁵ Popri viacerých kúpeľných mestách sa k nim radia napr. dnešné satelity Popradu predstavujúce historické spišské mestá a mestiečka, ale i Blatnica, Svit, Trenčianske Teplice, Veľký Šariš či Liptovská Teplička atď.

¹⁶ Pamiatková zóna Kremnica a banské diela okolia, Pamiatková zóna Sirk-Železník.

¹⁷ Napr. pre Spišskú Novú Ves ich spracovala Ing. arch. M. Slováková, pre Modru Ing. arch. V. Bajaničová.

¹⁸ § 29 zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

Poznámky ku genéze pamiatkovo chránených území a ochranných pásiem

TOMÁŠ KOWALSKI

Jedným zo základných nástrojov súčasnej ochrany kultúrneho dedičstva je vyhlásenie pamiatkovo hodnotného územia za chránené. Význam ochrany jednotlivých pamiatok alebo ich skupín – pamiatkových súborov v širšom prostredí konkrétnej lokality (mesta, obce, krajiny) si uvedomovali už priekopníci modernej ochrany pamiatok v habsburskej monarchii, najzreteľnejšie Max Dvořák (1874 – 1921) v ideovo-inštruktívnom *Katechizme ochrany pamiatok*.¹ Napriek tomu zákonný podklad snahám chrániť pamiatkový urbanizmus či krajinné celky pamiatok – obraz historických miest a obraz krajiny – dlhodobo chýbal: v podmienkach Predlitavska pôsobnosť inštitucionalizovanej ochrany pamiatok (*K. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) vyplývala iba z cisárskeho dekrétu a úradných výnosov nižšej

Banská Štiavnica – dominanty pamiatkovej rezervácie obklopené krajinným prostredím. Foto: autor, 2013.

nec). Nahrádzanie zástavby sa preto nespájalo s vlnou ne-
vôle umeleckohistoricky či vlastivedne vzdelaného publika
a nenastolovalo požiadavku osobitnej pamiatkovej ochrany
a regulácie.

Čerín, okr. Banská Bystrica – diaľkový pohľad na rím. kat. Kostol sv. Martina s areálom nad zástavbou obce. Prostredie kultúrnej pamiatky je chránené a usmerňované ochranným pásmom od roku 2009. Foto: autor, 2008.

právnej sily; v uhorskej časti monarchie síce platil zákonný článok XXXIX/1881 o zachovaní umeleckých pamiatok,² ale vzťahoval sa rovnako len na solitéry pamiatkových architek-
túr a archeológiu. Na druhej strane, priamo v prostredí histo-
rických jadier miest Slovenska v závere 19. a začiatkom 20.
storočia (azda s výnimkou Bratislavy)³ sa neprejavil trend na-
hrádzania staršej hodnotnej štruktúry novou výstavbou, ako
je známy z okolitých veľkomiest. Jestvujúca urbanistická
štruktúra sa spravidla rozširovala o nové súčasti, najmä sme-
rom k železničným staniciam (napr. Trnava, Nitra, Topoľčany,
Žilina, Rimavská Sobota), prípadne kvalitatívne hodnotnejší
celok mestského prostredia sa dokonca len utváral (Luče-

Obdobie po prvej svetovej vojne nepri-
nieslo výraznú zmenu situácie. Témou dňa
sa stala nevyhnutnosť vybudovať ochranu
kultúrneho dedičstva v nových podmienkach
Slovenska vlastne od základov. Pred skrom-
ným počtom kvalifikovaných pracovníkov
stáli úlohy vykonania primárnej topografickej
inventarizácie, dokumentácie i vedeckého
hodnotenia a súčasne usmerňovania ob-
nov a úprav,⁴ keď v nejednom prípade bolo
úspechom zachovanie aspoň časti pamiat-
ky v hodnovernom historickom stave.⁵ Idey
chrániť pamiatkové prostredie ako celok re-
zonovali nanajvýš v prípadoch snáh o vnáša-
nie novostavieb do historického prostredia,
pričom azda najvypuklejšie sa prejavili v pod-
mienkach Bratislavy. Úradu štátnej ochrany
pamiatok patrilo v týchto kauzách maximál-
ne poradný hlas pred rozhodnutiami samo-
správnych orgánov.⁶

V období po roku 1945 napriek fakticky opätovnému or-
ganizovaniu disciplíny od základov, s výrazným znakom zá-
chranej povahy činnosti,⁷ nemožno prehliadnúť systémo-
vosť tejto konštitúcie, ako aj nebývalo komplexné poňatie
problematiky ochrany pamiatok a riadnu inštitucionalizáciu
odborno-metodických činností.⁸ Zákon Slovenskej národ-
nej rady z 29. augusta 1958, č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych
pamiatkach recipoval dovtedy urobené opatrenia v zhode
s týmto zákonom; patrilo k nim najmä uznanie historických
jadier miest za *pamiatkové rezervácie*.⁹ Zákon podľa § 5
umožnil zriaďovať taktiež *ochranné pásmo* pre nehnuteľné
kultúrne pamiatky, ak to ich ochrana vyžadovala; výkonný

orgán krajského národného výboru (od roku 1960 okresného národného výboru) po dohode so zúčastnenými úradmi a orgánmi mohol v tomto záujme vo vymedzenom území *obmedziť alebo zakázať určitú činnosť, alebo nariadiť odstránenie alebo úpravu stavby a iného zariadenia, úpravu priestorov a pozemkov, alebo urobiť iné vhodné opatrenia*. Právomoc prijať opatrenia sa teda výrazne decentralizovala v prospech štátnych orgánov priamo v príslušných regiónoch (okresoch); výnimkou boli *ochranné pásma pre národnú kultúrnu pamiatku a pamiatkovú rezerváciu*, kde obdobné opatrenia mohlo vykonať Povereníctvo školstva a kultúry (od roku 1969 Ministerstvo kultúry SSR) v súčinnosti so zúčastnenými poverenictvami a úradmi postavenými im na roveň. Povereníctvo školstva a kultúry vydalo nadväzne na zákon vykonávaciu vyhlášku č. 251/1959 Ú. v. o pamiatkových ochranných pásmach.¹⁰

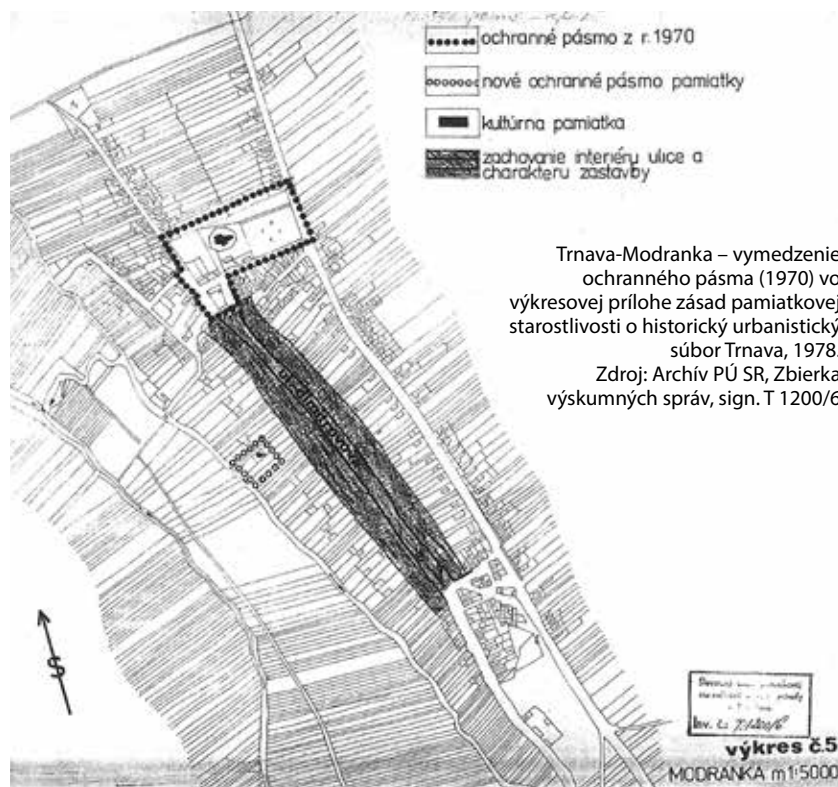
Retrospektívna bilancia uplatnenia oprávnení podľa zákona o ochrane kultúrnych pamiatok v období jeho účinnosti, teda medzi rokom 1958 a 31. decembrom 1987, sa podľa aktuálneho stavu poznania javí ako relatívne rozsiahla.

Aktívne pristupovali k oprávneniam v podmienkach Okresného národného výboru v Trnave. Jeho komisia školstva a kultúry na zasadnutí 27. augusta 1970 schválila vyhlásenie ochranných pásiem pre 45 nehnuteľných kultúrnych pamiatok v 37 obciach okresu.¹¹ Neskôr osobitným uznesením z 10. júla 1973 schválila rada ONV vyhlásenie ochranného pásma archeologickej lokality – veľkomoravského dvorca „Kostolec“ v Ducovom. Dobová správa o stave vyhlasovania ochranných pásiem k 31. decembru 1972 uviedla schválenie ochranných pásiem aj v ďalších okresoch Západoslovenského kraja: galantskom (pre 11 kultúrnych pamiatok), nitrianskom (25), senickom (31), topolčianskom (28) a trenčianskom (36), ale s tým, že *vyhlásenia neboli rozposlané zainteresovaným, ani zaregistrované na príslušných Strediskách geodézie, ani opisy neboli zaslané do ústrednej evidencie SÚPSOP*.¹²

Osobitnú formu zabezpečenia ochranných pásiem zvolili v Stredoslovenskom kraji, v priamej nadväznosti na založenie štátnych zoznamov nehnuteľných kultúrnych pamiatok roku 1963.¹³ Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti v Banskej Bystrici použilo k určaniu ochranných pásiem pre celkom 858 pamiatok jednotné tlačivo („výmer“), kde sa uviedli vždy len identifikačné údaje o názve lokality a konkrétnej pamiatky.¹⁴ Prílohu tvorilo znázornenie vymedzenia ochranného pásma na podklade mapy evidencie nehnuteľností (pozemkovej mapy) v mierke 1 : 5 000. Metodika v Stredoslovenskom kraji ponímala ochranné pásma ako opatrenie len v „bezprostrednej blízkosti“ pamiatkových objektov.¹⁵ To umožnilo zakresliť *obvodu pamiatkových ochranných pásiem do mapovej prílohy väčšinou bez obhliadky terénu na mieste, čím boli opomenuté napr. pohľadové relácie na pamiatku z významných bodov, esteticko-krajinárske aspekty a pod*.¹⁶ Krajské stredisko konalo na základe splnomocnenia Stredoslovenského krajského národného výboru,¹⁷ ktoré malo charakter prenesenia pô-

sobnosti orgánu štátnej správy na odbornú krajskú organizáciu bez opory v zákone, čím vykonané opatrenia zakladajúce práva a povinnosti boli od počiatku nulité.¹⁸

Niekoľké ochranné pásma určili aj okresné národné výbory v územnom obvode Východoslovenského kraja, konkrétne pre rím. kat. kostol v Hervartove (ONV Bardejov, 1976), pre kláštor premonštrátov v Jasove (ONV Košice-vidiek, ok-

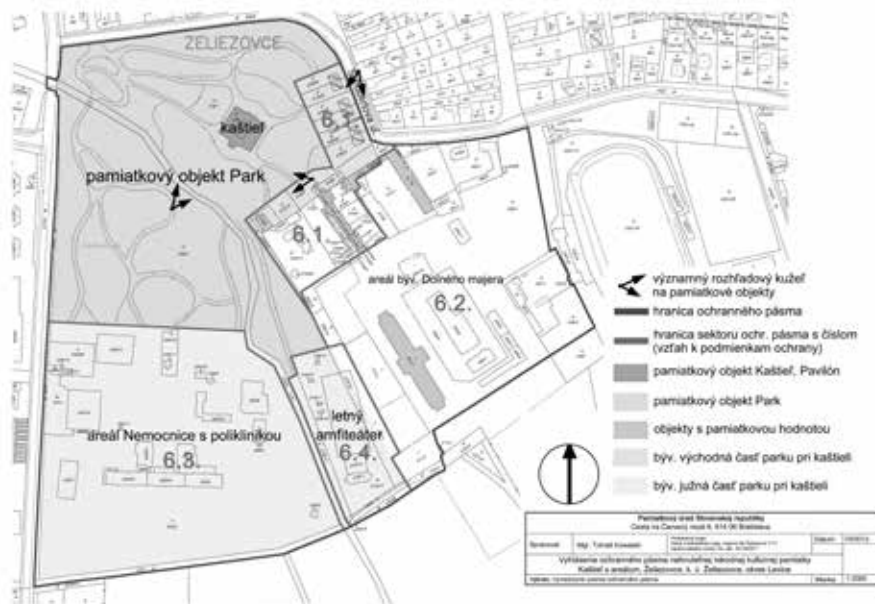
Trnava-Modranka – vymedzenie ochranného pásma (1970) vo výkresovej prílohe zásad pamiatkovej starostlivosti o historický urbanistický súbor Trnava, 1978. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1200/6

Poprad-Spišská Sobota – prostredie juhozápadnej časti ochranného pásma (vyhlásené v roku 2012) s panorámou pamiatkovej rezervácie. Foto: D. Hanková, 2013.

tóber 1987) a pre Spišský hrad s vymedzením na území obce Žehra a mesta Spišské Podhradie (ONV Spišská Nová Ves, december 1987). Uvedené národné výbory napriek zacieleniu opatrení v prospech ochrany kultúrnych pamiatok postupovali podľa vecne obdobných ustanovení zákona č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku, takže opatrenia majú zmysel a platnosť územného rozhodnutia o chránenom území alebo o ochrannom pásme podľa § 32 písm. c) tohto predpisu. Aplikácia iného právneho predpisu vo všetkých troch prípadoch ale zabezpečila legalitu opatrení, nakoľko všetky dotknuté pamiatky v tom období boli vyhlásené za „národné kultúrne pamiatky“,¹⁹ teda okresný národný výbor nemal oprávnenie určiť ich ochranné pásma podľa zákona o kultúrnych pamiatkach.

Potreba zjednotenia princípov a zásad určenia budúcich

Želiezovce, okr. Levice – vymedzenie a vnútorné rozčlenenie územia ochranného pásma kaštieľa s areálom, 2012. Vypracoval: T. Kowalski.

ochranných pásiem viedli Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody k vypracovaniu osobitnej metodické inštrukcie (spracovala Mária Kodoňová, 1980). Obsah návrhu na vyhlásenie mal v podstate byť podrobným vyhodnotením kultúrnej pamiatky a územia ochranného pásma; nehnuteľnosti z hľadiska pamiatkovej starostlivosti sa mali kategorizovať do niektorého z desiatich druhov.²⁰ Metodický materiál skutočne bol predzvestou spracovania väčšieho počtu návrhov na vyhlásenie ochranného pásma.²¹ Zrejme len pamätníci osemdesiatych rokov vedia ale s trpkosťou svedčiť o nezáujme či nevôli výkonných orgánov štátnej pamiatkovej starostlivosti (ONV, MK SSR) vykonávať konkrétne vyhlásenia.

Banská Bystrica – prostredie západnej časti ochranného pásma pamiatkovej rezervácie s panorámou jej dominant. Foto: autor, 2006.

Zákon o kultúrnych pamiatkach predpokladal rozdelenie výkonov medzi rôzne subjekty správy, čo sa pravdepodobne postupom času javilo ako ťažkopádne. Cesta za ochranným pásmom však nemohla viesť „obídením“ mechanizmu, vyplývajúceho zo zákona, a to ani pri novej vlne vyhlásení mestských a konečne aj vidieckych pamiatkových rezervácií od roku 1977.²² Ochranné pásma ako ďalší (následný) stupeň ochrany nepatrili do kompetencie vlády SSR, aj keď boli súčasťou každého predkladaného návrhu.

ochranných pásiem.²⁴

V nasledujúcom „ponovembrovom“ období prešla pôsobnosť štátnej správy na úseku ochrany kultúrnych pamiatok v podstate kontinuálne do náplne okresných a obvodných úradov (1991 – 1996), resp. krajských a okresných úradov (1996 – 2002).²⁵ Uvedené nové orgány štátnej správy vykonávali právomoci vo veciach vyhlasovania ochranných pásiem na návrh odbornej organizácie – Pamiatkového ústavu a jeho regionálnych pracovísk, vtedy už súbežne s novou agendou vyhlasovania pamiatkových zón.²⁶ Aj v období účinnosti zákona o štátnej pamiatkovej starostlivosti po roku 1990 sa vyskytli organizačno-kompetenčné chyby, keď vyhlásenie ochranného pásma vykonal obvodný úrad životného prostredia, resp. odbor životného prostredia ako stavebný úrad podľa zákona o územnom plánovaní a stavebnom poriadku. Prostredia príslušných kultúrnych pamiatok vymedzené týmito rozhodnutiami však sú právoplatne chránené, usmerňovanie činností v nich patrí do pôsobnosti pamiatkových úradov.²⁷

Garanciu určitej systematiky a jednotnosti výkonu štátnej správy vo veciach zabezpečenia nástroja na ochranu a usmernený rozvoj v okolí a prostredí nehnuteľných kultúrnych pamiatok a pamiatkových území priniesol zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu určením jediného orgánu s oprávnením rozhodovať o vyhlásení ochranného pásma, od novelizácie roku 2009 vrátane vymedzenia podmienok ochrany. Významným prínosom je odstránenie tzv. *dvojkolajnosti* medzi pôsobnosťou odbornej organizácie a výkonného orgánu štátnej správy, známe z období predchádzajúcich zákonov, keď v prípade niektorých okresov sa prejavovala „neochota“ až ignorancia vykonávať opatrenia vo veciach ochrany kultúrnych pamiatok v súlade s odbornými zásadami. V podmienkach dynamických deväťdesiatych rokov sa zložitý usporiadanie ochrany kultúrnych pamiatok vyplývajúce zo zákona stalo celkom anachronickým, trpkým dôsledkom sú ťažko zvrátiteľné poškodenia kultúrnych pamiatok i chránených území.

K vyhláseniu ochranného pásma národnej kultúrnej pamiatky pristúpilo Ministerstvo kultúry SSR koncom apríla 1987 v prípade slovanského hradiska Devín, teda v poslednom roku zverenia tejto agendy do jeho pôsobnosti.²³ V tom čase sa už Slovenská národná rada uzniesla na zákone č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti, ktorý s účinnosťou od 1. januára 1988 ponechal vyhlasovanie ochranných pásiem kultúrnych pamiatok okresným národným výborom; v prípade ochranných pásiem národných kultúrnych pamiatok, pamiatkových rezervácií alebo pamiatkových zón delimitoval pôsobnosť rovnako ONV, ale na návrh krajského národného výboru; vždy po vyjadrení organizácie štátnej pamiatkovej starostlivosti vyššieho stupňa. Okresné národné výbory do zániku ich sústavy k 31. decembru 1990 vymedzili podľa našich poznatkov celkom 12

Slovenská ústava
 pamiatkovej starostlivosti
AAABAAAA
 Krajské stredisko št. pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave
 P.č. akčnej listiny - Bratislava
 Banská Bystrica dňa 20. II. 1964
 Značka 610/64

Vyhlásenie pamiatkového ochranného pásma

Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici na základe vyhlášky Povereníctva školstva a kultúry zo dňa 13. decembra 1959 č. 351/28, o pamiatkových ochranných pásmach po prerokovaní so zainteresovanými orgánmi určuje

ochranné pásmo kultúrnej pamiatky

Budatínsky zámok a prílehlý park

nachádzajúcej sa v katastrálnom území obce Žilina

okres Žilina v Stredoslovenskom kraji.

Obvod ochranného pásma je vyznačený v príloženom nákrete v mierke 1:5000, ktorý tvorí nedeliteľnú súčasť tohto rozhodnutia.

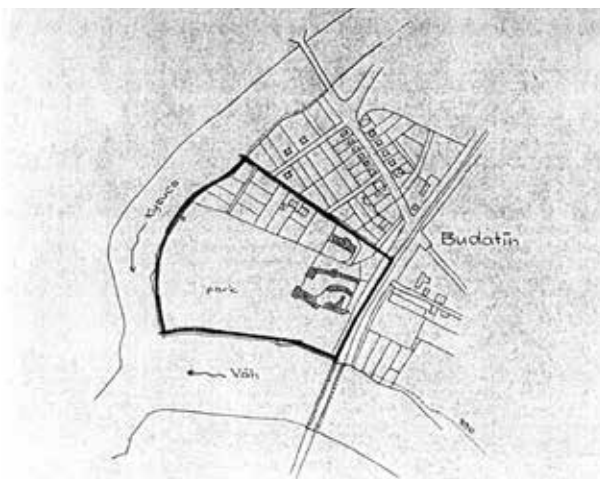
Podmienky ochrany:

1. V obvode ochranného pásma sčítateľné plánovacie, architektonické, alebo stavebnotechnické zriadenia, týkajúce sa kultúrnej pamiatky a ostatných objektov, alebo úpravy záhrady a prostredia je možné vykonať len po súhlase krajského orgánu štátnej pamiatkovej starostlivosti.

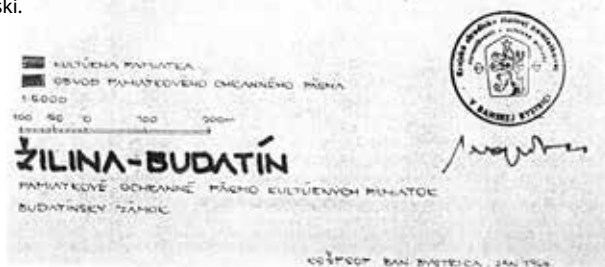
Dopromou nad dodržiavaním podmienok ochrany Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici, poveruje okresného konzervátora pamiatkovej starostlivosti v: Žiline

O tom sa upovedomujú:

1. Slov. ústav št. pam. starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava.
2. ONV – Odbor školstva a kultúry Žilina
3. ONV – Odbor výstavby Žilina
4. Okresný konzervátor Andrej Štolmann, Hliny III, blok 24 Žilina
5. MNV Žilina
6. Vlastník (správca) kultúrnej pamiatky Považské múzeum Žilina – Budatín.

Žilina-Budatín – „výmer“ KSŠPSOP v Banskej Bystrici o vyhlásení ochranného pásma Budatínskeho zámku, 1964. Zdroj: Archív PÚ SR, repro T. Kowalski.

V našom ponímaní má vyhlásenie ochranného pásma vo všeobecnosti zabezpečiť ochranu pamiatkových hodnôt kultúrnej pamiatky (pamiatkových objektov) vrátane prostredia, v ktorom sa nachádza a dominuje v širších územných súvislostiach. Vyhlásením ochranného pásma musí ochrana a ďalší usmernený rozvoj vo vymedzenom území zohľadňovať miesto, priestorovú situáciu, dominantné a akcentované situovanie a vizuálne pôsobenie kultúrnej pamiatky. Činnosti alebo zámery, ktoré môžu konkrétne prostredie narušiť alebo znehodnotiť, treba usmerniť so zreteľom na zachovanie pamiatkových hodnôt, a v prípade zásadného nesúladu s podmienkami ochrany pamiatkových hodnôt aj úplne vylúčiť. Rozsah prostredia kultúrnej pamiatky vyplýva z druhového charakteru konkrétnej pamiatky a je predmetom miestneho zisťovania a posudzovania jestvujúceho stavu v lokalite.

Vyhlásenie ochranného pásma ako predstihové opatrenie deklaruje aj význam a pamiatkový potenciál vo vymedzenom prostredí, kde dominuje kultúrna pamiatka. Koná sa tak v celospoločenskom, verejnom záujme, pri zdôraznení pamiatkových hodnôt a kvalít prostredia kultúrnej pamiatky. Na tomto základe pokladáme za prirodzené, že prostredie s kultúrnymi pamiatkami je potrebné zachovať, chrániť a usmerňovať primerane k možnostiam, s ohľadom na urbanistické, architektonicko-historické, krajinné a spoločenské hodnoty. V určitom zmysle sa tým sústavne napĺňa odkaz zakladateľov stredoeurópskej ochrany pamiatok, ktorým ich doba ešte nedopriala potrebné nástroje pre účinný výkon ochranných činností. Rakúsko po mnohoročnom úsilí v roku 1923 síce prijalo spolkový zákon o ochrane pamiatok, ale jeho pôsobnosť na pamiatkové súbory (*Ensembleschutz*) rozšírili až novelizáciou z roku 1978. V rovnakom období prijali nie-

ktoré spolkové krajiny vlastné zákonné predpisy o ochrane historických sídiel a ich obrazu, predzvesťou sa stala zákonná úprava o ochrane a zachovaní starého mesta v Salzburgu (1967).²⁸ Tým sa ochrana pamiatkových súborov vymanila zo všeobecných predpisov o stavebnom poriadku a výstavbe: zákonodarstvo uznalo historické sídelné celky za špecifické kvôli potrebe osobitného prístupu, ochrany, obnovy a nevy-

Spisý Štvrtok, okres Levoča – panoráma s Kostolom sv. Ladislava v ochrannom pásme (vyhlásené 2012). Foto: P. Guldan, 2011.

hnutnému spolufinancovaniu z verejných prostriedkov. Dlhodobé zakotvenie ochrany pamiatkovo hodnotných území v našej legislatíve je významným článkom tradície disciplíny, je bázou na rozvíjanie v súčasnom aj budúcom období. ■

¹ Dvořákova práca, napísaná v roku 1913, vyšla v dvoch viedenských vydaniach v rokoch 1916 a 1918, v českom preklade (prel. Jaroslav Petřů) v rokoch 1991 a 2004. – Najnovšie ku genéze diela BLOWER, Jonathan. Max

Dvořák, Franz Ferdinand and the Katechismus der Denkmalpflege. In *Umění*, LVIII, 2010, č. 5/6, s. 433-444; z nami sledovaného hľadiska predovšetkým PAVEL, Jakub. Max Dvořák – ochránce památek. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 10, 1973, s. 271-280, 308-325; HAJÓS, Géza. Max Dvořák und die Heimatschutzbewegung. In *Ars*, 44, 2011, č. 1, s. 68-91.

² Slovenský preklad pozri Nesvadbíková, Jiřina (ed.). *K vývoji památkové péče na území Československa*, 2. svazek: Výběr autentických dokumentů 1749 – 1918. Praha, 1983, s. 136-144; podrobnejšie o tomto období JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 10, 1973, s. 17-30; MAROSI, Ernő (ed.). *Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule 1846 – 1930*. Budapest, 1983, s. 13-18, 22-24, 32-37.

³ *Bauordnung für die kön. Freistadt Preßburg*. Preßburg: Angermayer, 1872.

⁴ JANKOVIČ, 1973, s. 31-50, ref. 2; OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, č. 4, s. 2-11.

⁵ PÖRUBSKÁ, Bronislava. Sakrálné pamiatky. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, č. 4, s. 23-29.

⁶ OTTER-VOLKOVÁ, Terézia. Regulácia mesta Bratislavy. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, č. 4, s. 35-38.

⁷ Pozri napr. OROSOVÁ, Martina. Alžbeta Güntherová-Mayerová a Národná kultúrna komisia. In Herucová, Marta (ed.). *Kolokvium Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 – 1973)*: zborník príspevkov. Bratislava, 2003, s. 48-59.

⁸ OROSOVÁ, Martina. Slovenský pamiatkový ústav 1951 – 1958. In *Informátor Archív Pamiatkového úradu SR*, 45/2011, s. 1-7.

⁹ Duchovným otcom prvého vyhlásenia „najhodnotnejších mestských celkov“ za MPR česko-slovenskou vládou (1950) bol Václav Mencl. Na Slovensku boli takto uznané Banská Štiavnica, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Spišská Sobota, Prešov a Spišská Kapitula. V roku 1954 k nim Zbor povereníkov priradil Bratislavu a roku 1955 aj Banskú Bystricu, ktorá však podľa uvedeného autora v *posledných desaťročiach prejavovala snahu o výstavnosť moderného mesta, a tak narušila v podstatnej miere charakter svojho historického jadra*. Za ďalšie celky hodné vyhlásenia za MPR autor považoval Košice, Sabinov, Podolínec a Štítnik, z menších spišských miest zmienil Spišskú Belú. Naliehavejšie sa mu javila potreba rezervácii ľudovej architektúry, *skôr ako posledná rázová dedina zmení svoj výzor* – MENCL, Václav. Mestské rezervácie na Slovensku. In *Pamiatky a múzeá*, III, 1954, č. 1, s. 9, 11. Reflexiu autora na výsledky „rezervačných akcií“ s dôsledkom výroby bytoviek, *či v najlepšom prípade polopamiatok* (Cheb) pozri MENCL, Václav. *Vývoj studia středověkého měšťanského domu*. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 7, 1971, s. 23-25. Genézu našich pamiatkových rezervácií, teoretické premisy zakladateľov a recepciu v miestnych podmienkach treba podrobiť špecializovanému výskumu. Pozri tiež FRICKÝ, Alexander. *Mestské pamiatkové rezervácie na Slovensku*. Martin, 1986.

¹⁰ V odbornej literatúre pozri o tom príspevok KUTLÍK, František. K problematike ochranných pásiem pri nehnuteľných pamiatkach. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 6, 1970, s. 54-64.

¹¹ MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, fond ONV v Trnave, odbor školstva a kultúry, fasc. Komisia školstva a kultúry, uznesenie KŠaK č. 32 bod c) zo dňa 27. 8. 1970.

¹² FRICKÝ, Alexander. *Správa o organizovaní kontroly a doplňovania vyhlásení ochranných pásiem kultúrnych pamiatok na Slovensku*. Bratislava, 1972. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 835, s. 3.

¹³ DÚBRAVEC, Stanislav. Z našich úloh v roku 1964. In *Zpravodaj Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici*, II, 1964, č. 4, s. 1-2.

¹⁴ V roku 1964 spracovali ochranné pásma nehnuteľných kultúrnych pamiatok vo vtedajších okresoch Liptovský Mikuláš, Dolný Kubín, Zvolen, Čadca, Banská Bystrica a Žiar nad Hronom – DÚBRAVEC, 1964, s. 2, ref. 13. FRICKÝ, 1972, s. 2, ref. 12 uvádza v Stredoslovenskom kraji celkový počet 873 pamiatkových ochranných pásiem.

¹⁵ DÚBRAVEC, 1964, s. 2, ref. 13.

¹⁶ FRICKÝ, 1972, s. 4, ref. 12.

¹⁷ Organizačný poriadok Krajského strediska schválený komisiou školstva a kultúry S-KNV v Banskej Bystrici 9. 12. 1965 je publikovaný In *Zpravodaj Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici*, 1967, č. 9, s. 4-12.

¹⁸ Krajský národný výbor ako orgán štátnej správy mohol svojej podriadenej výkonnej organizácii alebo okresnému konzervátorovi a spravodajcom štátnej pamiatkovej starostlivosti zveriť len dozor nad dodržiavaním podmienok ochrany v ochrannom pásme, nie určenie ochranného pásma ako takého (§ 1 ods. 4 vyhlášky Povereníctva školstva a kultúry č. 251/1959 Ú. v.). Orgánmi štátnej moci a správy v krajoch, okresoch a v obciach ČSSR boli národné výbory. Domnievame sa, že metodické riadenie štátnej pamiatkovej starostlivosti dostatočne neakcentovalo zvýšenie právomocí a zodpovednosti štátnych orgánov, keď zdôrazňovalo práve „odborný výkon štátnej pamiatkovej starostlivosti“, ako vyplýva napr. z príspevku vo všeobecnom periodiku – ŠUFLIARSKÝ, Ján. Zabezpečenie starostlivosti o kultúrne pa-

miatky a ochranu prírody v novej územnej organizácii. In *Pamiatky a múzeá*, IX, 1960, č. 4, s. 146-147; k tomu tiež FRICKÝ, 1972, s. 4, ref. 12. Kritika organizácie ochrany pamiatok podľa zákona o kultúrnych pamiatkach BUŘÍVAL, Zdislav. Problémy pamiatkovej péče v sústavě státního zřízení. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 6, 1970, s. 79-80.

¹⁹ Spišský hrad vyhlásili za NKP v roku 1961, súbor drevených kostolov na východnom Slovensku (Hervartov) 1968, kláštor v Jasove 1970; JANKOVIČ, Vendelín a kol. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*, Martin, 1980, s. 7-8.

²⁰ 1) *Zvlášť významné kultúrne pamiatky (národné kultúrne pamiatky)*; 2) *Kultúrne pamiatky*; 3) *Objekty pamiatkového záujmu (je sústredený na aspekt umelecko-historický a architektonický, príp. na nové objekty, ktoré nie sú zapísané v štátnom zozname, ich hodnota bola zistená pri terénnom prieskume a objekty sa navrhujú pre zápis do štátneho zoznamu kult. pamiatok)*; 4) *Objekty potrebné chrániť z urbanistického hľadiska (dotvárajú celkový historický výraz mesta, treba ich chrániť i kvôli zachovaniu hodnotného historického pôdorysu)*; 5) *Objekty významné v hmotnej a priestorovej skladbe mesta (uzatvárajúce námestie, dominujúce na námestí, kompozične včlenené do námestia a dominujúce. Tieto objekty môžu byť súčasne aj objektmi v bode 1, 2, 3)*; 6) *Hlavné urbanistické dominanty (významné v siluete mesta, t. j. v diaľkových pohľadoch, objekty významné v rámci vnútromestského interiéru námestia, ulice. Budú to väčšinou objekty zaradené do bodov 1, 2, 3 alebo aj 7, 8)*; 7) *Objekty pôsobiace rušivo v hmotovej a priestorovej skladbe mesta*; 8) *Objekty na demoláciu*; 9) *Objekty, ktoré možno nadstavovať (môžu byť v bode 3, 4, 10)*; 10) *Ostatné objekty (z pamiatkového hľadiska nezaujím. Možno ich demolovať a nahradiť novou zástavbou: – ak sa nachádzajú v rámci územia historického jadra, nová zástavba sa musí podriaďovať a prispôbiť historickej architektúre, – ak leží mimo územia historického jadra, ale v jeho tesnej blízkosti, nesmie výškovo narušovať jednotnú hladinu zástavby historickej architektúry, – ak sú situované v pohľadovom koridore, nesmú narušiť výškovo významnú historickú siluetu jadra. Medzi ostatné objekty patria aj objekty na dožitie*. KODOŇOVÁ, Mária. *Stanovenie ochranných pásiem*. Bratislava: SÚPSOP, 1980. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1374, T 1533.

²¹ K metodike (ref. 20) je súdobou dokumentácia TAHY, Alex – GOJDIČ, Ivan. *Návrh ochranného pásma MPR Banská Štiavnica*. Bratislava: SÚPSOP, 1981. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2000. So zretelom na charakter lokality sa akcentovali skôr aspekty krajinej štruktúry a zachovania jej kompaktnosti s pamiatkovou rezerváciou. – Ďalšie návrhy na vyhlásenie ochranných pásiem sa vypracovali pre sídelný celok Liptovskej Tepličky (KRIŽANOVÁ, Eva – UŠAKOVÁ, Mária. *Liptovská Teplička – ochranné pásmo*. Bratislava: SÚPS, 1983. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2424), pre mestské pamiatkové rezervácie vyhlásené v 50. rokoch (1988, sprac. E. Petrášková a kol.; niektoré znovu 1995), pre národné kultúrne pamiatky v Antole (Svätý Anton), Brezovej pod Bradlom, Častej, Myjave, Holíči (1988), alebo pre drevené kostoly v Hraníčnom, Hrabovej Roztoke, Topoli, Kalnej Roztoke, Ruskej Bystrej a Inovciach (1989, G. Zálezľaková).

²² Podľa zákona č. 7/1958 Zb. SNR boli vyhlásené pamiatkové rezervácie Čičmany, Vlkošínec, Ždiar, Podbiel (1977), Špania Dolina, Osturňa (1979), Nitra, Sebechleby, Veľké Leváre (1981), Košice, Brhlovce (1983), Trenčín, Trnava a Žilina (1987).

²³ Úprava č. MK – 3758/1987-32 zo dňa 30. 4. 1987.

²⁴ Ochranné pásma boli vyhlásené predovšetkým v pôsobnosti ONV v Trenčíne a v Senici; v okrese Bardejov pre 5 drevených kostolov (NKP). Žiadne ochranné pásmo nebolo vyhlásené v Stredoslovenskom kraji.

²⁵ Obdobie je rozčlenené podľa platnosti zákona SNR č. 472/1990 Zb. o organizácii miestnej štátnej správy a zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

²⁶ Prehľad situácie v polovici 90. rokov vypracovala HUSOVSKÁ, Ľudmila. *Kontrola stavu vyhlasovania ochranných pásiem NKP a PR*. Bratislava: Pamiatkový ústav, 1995. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 3642. Návrhy na vyhlásenie ochranných pásiem sa viažu najmä k novým národným kultúrnym pamiatkam v Šaštíne, archeologickým lokalitám (NKP) v Bratislave-Dúbravke, Iži, Smoleniciach (1991, spracovala Š. Tóthová), súboru objektov s NKP stredovekých nástenných malieb (1992) a ďalším.

²⁷ Zrejmy dôvodom bol jednoduchší procesný postup vedúci k prijatiu opatrenia, nevyžadujúci súbeh zákona o štátnej pamiatkovej starostlivosti (so zložitou konštrukciou podania návrhu a vyjadrovaní k nemu, ustanovenou pre sústavu národných výborov) a zákona pôsobnosti orgánov miestnej štátnej správy; Pozri pozn. 25. Kompetenčná nejednotnosť mohla vyplývať tiež z vykonávania agendy ochrany kultúrnych pamiatok rozličnými organizačnými zložkami úradov, pričom každá postupovala podľa iného „dominantného“ právneho predpisu (odbor kultúry, odbor životného prostredia, odbor regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov).

²⁸ WIBIRAL, Norbert. Denkmalschutz und Probleme der Altstadt- und Ortsbildpflege. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XXXIII, 1979, Heft 3/4, s. 73-80; *Denkmalpflege in Österreich, Informationschrift des Bundesdenkmalamtes*. Wien, 1989, s. 12-17, 158-159; HAJÓS, 2011, s. 72, ref. 1.

Kultúrna krajina v kontexte svetového dedičstva UNESCO

ANNA TUHÁRSKA

V roku 2013 si okrem 20. výročia zápisu prvých troch slovenských lokalít do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO pripomíname aj 20. výročie zápisu prvej lokality kultúrnej krajiny, ktorý je považovaný za jeden z významných mílnikov v dnes už viac ako 40-ročnej histórii svetového dedičstva UNESCO. Je to príležitosť poohliadnuť sa, akým spôsobom aktivity zamerané na ochranu svetového dedičstva prispeli k rozvoju konceptu kultúrnej krajiny, a akým spôsobom sa zavedenie tejto kategórie odrazilo na podobe Zoznamu.

Chápanie kultúrnych hodnôt krajiny a jeho umelecké vyjadrenie sa rozvíjalo v taoistickej Číne, v Indii a v západnej Európe samostatne a nezávisle na sebe približne do polovice 19. storočia, keď japonské otvorenie sa svetu umožnilo kontakt a postupné preberanie podnetov medzi východným a západným vnímaním hodnotných aspektov krajiny. Približne v tom istom období sa krajina, ako prírodné prostredie formované zásahmi človeka, stáva objektom vedeckého záujmu predovšetkým anglickej, francúzskej a nemeckej geografie.¹ Prvé formálne použitie pojmu kultúrna krajina sa pripisuje nemeckému geografovi Ottovi Schlüterovi, ktorý v roku 1908 definoval tzv. *Kulturlandschaft* ako krajinu formovanú ľudskou kultúrou na rozdiel od *Urlandschaft*, ktorá existovala pred tým, ako sa výraznejšie prejavila činnosť človeka. K rozšíreniu a presnejšiemu vymedzeniu pojmu výrazne prispel americký geograf Carl O. Sauer definujúci vo svojej práci *The Morphology of Landscape* (1925) kultúrnu krajinu ako výsledok pôsobenia kultúry na prírodnú krajinu, pri ktorom „kultúra je činiteľ, príroda je médium a kultúrna krajina je výsledok“.² Neskôršie definície upozornili na dôležitý faktor vzájomnosti ovplyvňovania antropogénnej a prírodnej zložky, teda, že nielen ľudské spoločensvá utvárajú podobu krajiny, ale rovnako prírodné podmienky formujú materiálne a duchovné prejavy života ľudí. V 60. rokoch 20. storočia sa objavuje skúmanie problematiky krajiny ako kultúrneho fenoménu a pojem kultúrna krajina sa používa stále častejšie. Humánni geografi 70. rokov (John B. Jackson, Donald W. Meinig) obohacujú diskusiu o aspekt ľudskej imaginácie a zdôrazňujú symbolický význam krajiny, ktorý presahuje prostú morfológiu terénu a je založený na myšlienkovom svete pozorovateľa.³

Od raných 60. rokov sa v oblasti ochrany krajinných hodnôt začína angažovať *Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru* – UNESCO, vytvorená po skon-

Lednicko-valtický areál. Foto: archív autorky.

čení druhej svetovej vojny na zaistenie mieru a bezpečnosti prostredníctvom kultúrnej spolupráce medzi národmi, a vydáva Odporúčania pre zachovanie prírodných krás a charakteru krajiny.⁴ Systematickejšie sa tejto téme venuje po prijatí *Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva* v roku 1972⁵ a vytvorení Zoznamu svetového dedičstva, registrujúceho lokality jedinečnej svetovej hodnoty. Keďže spočiatku Zoznam striktne rozlišoval lokality kultúrne a prírodné, v prípade krajinných lokalít sa zohľadňovali hlavne ich prírodné kvality. Neskôr sa umožňuje zapísať do Zoznamu tzv. „zmiešané“ lokality, vyznačujúce sa rovnako mimoriadnymi kultúrnymi i prírodnými hodnotami. Postupom času, v súvislosti s pribúdajúcimi návrhmi na zápis „zmiešaných“ lokalít, hlavne typu vidieckej krajiny, sa v systéme svetového dedičstva objavuje potreba zavedenia novej kategórie pre lokality, ktorých význam je nespochybniteľný, avšak existujúce hodnotiace kritériá nie sú dostatočné pre adekvátne vyjadrenie podstaty ich jedinečnej svetovej hodnoty. (Nejednoznačnosť dovtedajších kritérií pre zápis lokalít na Zoznam svetového dedičstva exemplárne preukázala britská nominácia Národného parku Lake District, odsúhlasená

na základe kultúrnych kritérií, ale zamietnutá z pohľadu kritérií prírodných.⁶⁾ V 80. rokoch sa tak do pozornosti Centra svetového dedičstva dostáva koncept kultúrnej krajiny, ktorý v spolupráci s IUCN a ICOMOS postupne rozvíja pre svoje potreby, pričom dôraz kladie najmä na vzájomnú interakciu humánnej a prírodnej zložky krajiny. Výsledkom tejto spolupráce sa stala pregnantná a väčšinou akceptovaná definícia kultúrnej krajiny sformulovaná v roku 1992 v La Petite Pierre (Francúzsko) na stretnutí expertov pod záštitou Centra svetového dedičstva UNESCO.⁷⁾ Na základe tejto definície bola *Vykonávacia smernica pre uplatňovanie Dohovoru o svetovom*

Kalwaria Zebrzydowska v Poľsku. Foto: archív autorky.

dedičstvu revidovaná a doplnená o novú kategóriu kultúrneho dedičstva – kultúrnu krajinu. Dohovor sa tak stal prvým medzinárodným legislatívnym nástrojom zaisťujúcim ochranu kultúrnej krajiny.

Definícia z La Petite Pierre, ktorá bola prijatá na 16. zasadnutí Výboru svetového dedičstva v Santa Fe (USA, 1992), pomenúva hodnoty kultúrnej krajiny ako súčasť svetového kultúrneho dedičstva nasledovne:

Kultúrne krajiny sú kultúrnymi lokalitami a predstavujú kombinované diela človeka a prírody podľa článku 1 Dohovoru. Kultúrne krajiny sú dokladom vývoja ľudskej spoločnosti v priebehu času, pod vplyvom obmedzení a/alebo možností daných ich prírodným prostredím a následnými spoločenskými, hospodárskymi a kultúrnymi silami pôsobiacimi ako navonok, tak aj vo vnútri. ... Pojem kultúrna krajina v sebe zahŕňa rozmanité prejavy interakcie medzi populáciou a jej prírodným prostredím a špecifický duchovný vzťah k prírode. ... Ochrana kultúrnej krajiny môže prispieť k rozvoju moderných spôsobov udržateľného využívania pôdy a k zachovaniu či zlepšeniu stavu prí-

*rodných hodnôt krajiny. Pretrvávajúca existencia tradičných foriem využívania krajiny v mnohých regiónoch sveta podporuje biologickú diverzitu. Ochrana tradičnej kultúrnej krajiny je teda užitočná pre zachovanie biologickej diverzity.*⁸⁾

Hoci Dohovor o ochrane svetového dedičstva od začiatku spájal pod jednou strechou kultúrne a prírodné dedičstvo, až do roku 1992 boli tieto kategórie chápané ako samostatné, v istých prípadoch dokonca ako protiklady. Zásadný význam definície z La Petite Pierre spočíva vo vytvorení mechanizmu, ktorý preklenul toto striktné delenie a umožnil zápis lokalít, ktorých jedinečná svetová hodnota vyplýva práve z výnimočnosti interakcie medzi ich kultúrnou a prírodnou zložkou.⁹⁾ Zaradenie kultúrnej krajiny medzi kategórie svetového dedičstva napomohlo širokému medzinárodnému uznaniu konceptu kultúrnej krajiny. Dôrazom na význam zachovania kultúrnej krajiny ako základnej podmienky dlhodobu udržateľného rozvoja UNESCO prispelo k postupnému skvalitňovaniu foriem jej ochrany aplikovaných v jednotlivých členských štátoch Dohovoru.

Pre zlepšenie pochopenia a praktického uplatnenia novo zavedenej kategórie kultúrnych krajín svetového dedičstva¹⁰⁾ sa v rokoch 1993 – 2001 pod záštitou Centra svetového dedičstva konala séria regionálnych stretnutí expertov (jedným z nich bolo aj medzinárodné stretnutie expertov v Banskej Štiavnici v roku 1999 venované príprave usmernenia pre manažment kultúrnej krajiny¹¹⁾), ktorých účelom bolo rozvinúť metodológiu pre identifikáciu, ochranu a manažment kultúrnej krajiny v rôznych regiónoch sveta a pomôcť tak členským štátom Dohovoru pri nominácii svojich lokalít kultúrnej krajiny do Zoznamu svetového dedičstva. Výsledkom bolo 30 úspešných nominácií lokalít kultúrnej krajiny a ich zápis na Zoznam svetového dedičstva v priebehu prvých desiatich rokov.

Zápisy lokalít kultúrnej krajiny verne odrážajú posun v chápaní hodnôt kultúrneho dedičstva, za ktorým stála snaha o prehodnotenie dovtedajšieho selektívneho prístupu zameraného prednostne na objekty mimoriadnej umeleckej hodnoty, architektúru monumentálneho charakteru, prípadne miesta viažuce sa na významné osobnosti. Ide o posun od dedičstva „elit“¹²⁾ k dedičstvu celého spoločenstva a uvedomenie si významu previazanosti prejavov materiálnej kultúry a kultúry nehmotnej. Výstižným príkladom tohto posunu je v úvode spomínaná prvá lokalita zapísaná v kategórii kultúrna krajina – Národný park Tongariro na Novom Zélande, ktorý figuroval na Zozname od roku 1990 ako prírodná lokalita a jeden z najstarších národných parkov. Podľa revidovaných kultúrnych kritérií umožňujúcich zápis kultúrnej krajiny bol jeho zápis v roku 1993 rozšírený na základe asociatívnej hodnoty (kritérium vi), keďže hory situované uprostred národného parku majú okrem výnimočných prírodných kvalít aj mimoriadny kultúrny a náboženský význam pre miestne maorské obyvateľstvo a symbolizujú duchovné puto medzi spoločenstvom a jeho životným prostredím.¹³⁾

Vytvorenie kategórie kultúrnej krajiny sa v ďalších rokoch osvedčilo ako užitočný nástroj pre implementáciu *Globálnej stratégie pre reprezentatívny, vyvážený a dôveryhodný Zoznam svetového dedičstva*, ktorú prijal Výbor svetového dedičstva v roku 1994 v reakcii na kritiku disproportionality Zoznamu svetového dedičstva, kde dominovali lokality z krajín Európy a Severnej Ameriky. Cieľom stratégie bolo zmierniť nerovnomernosť zastúpenia jednotlivých regiónov na Zozname, zvýšiť

počet lokalít z nedostatočne zastúpených štátov a nedostatočne reprezentovaných typov dedičstva.¹⁴ Členské štáty Dohovoru s málo alebo žiadnymi lokalitami svetového dedičstva boli vyzvané na nominovanie lokalít, ktoré by najlepšie odrážali ich chápanie kultúrneho dedičstva. Keďže išlo o krajiny prevažne afrického a ázijsko-pacifického regiónu, v ktorých sa tzv. monumentálna architektúra neuplatňovala, ich vnímanie kultúrneho dedičstva najvýstižnejšie vyjadril práve koncept kultúrnej krajiny. Tento krok neznamenal len otvorenie Zoznamu svetového dedičstva pre všetky regióny sveta, ale priniesol tiež nový impulz do diskusie o interpretácii nášho spoločného dedičstva. K decembru 2013, po 20 rokoch existencie samostatnej kategórie kultúrnej krajiny v systéme svetového dedičstva UNESCO, je na Zozname lokalít s jedinečnou svetovou hodnotou zapísaných 90 lokalít označených ako kultúrna krajina, z toho väčšia časť (47 lokalít) v krajinách ázijsko-pacifického regiónu, Afriky a Latinskej Ameriky. Z hľadiska využitia sa medzi zapísanými lokalitami prejavuje veľká miera rôznorodosti, od klasických parkov a záhrad (Lednicko-valtický areál, Česká republika; Perzské záhrady, Irán), kultových miest (posvätný les Osun-Osogbo, Nigéria posvätná hora Mont Perdu, Francúzsko/Španielsko), cez krajinu vínnych a ryžových terás (Alto Douro, Portugalsko; Honghe Hani, Čína), tradičné osídlenie (Cinque Terre, Taliansko; Vat Phou, Laos) a archeologické lokality (Kuk, Papua Nová Guinea) až po reliktnú industriálnu krajinu (Blaenavon, Veľká Británia). V rešpektovaní a snahe napomôcť zachovaniu tejto rôznorodosti spočíva ťažisko priznania statusu svetového dedičstva spojeného nielen s prestížou, ale hlavne s vysokými

Ryžové terasy, Honghe Hani, Čína. Foto: <http://www.yokungfu.com/wp-content/uploads/2012/04/%E6%A2%AF%E7%94%B02.jpg>.

nárokmi na zabezpečenie ochrany a manažmentu dotknutých lokalít. Cesta k ich naplneniu je pre štát príležitosťou reflektovať svoj systém teoretických, metodologických a praktických požiadaviek na zachovanie kultúrneho dedičstva a skvalitniť tak ochranu všetkých cenných súčastí svojho dedičstva, nielen tých zapísaných v Zozname UNESCO.

V súčasnej dobe výrazných ekonomických, politických a spoločenských premien UNESCO prízvukuje schopnosť kultúrnej krajiny odrážať a „archivovať“ každodenný spôsob a rytmus života, ako aj ideový a myšlienkový svet ľudí, ktorý formoval konkrétne miesta.¹⁵ Tomu, kto v nej vie čítať, od-

kryva príbehy ľudí, miest a udalostí poskytujúc tak kultúrny kontext, vedomie kontinuity a zmyslu v plynutí času. ■

¹ FOWLER, P. World Heritage Cultural Landscapes, 1992 – 2002 : a Review and Prospect. In *World Heritage Papers 7*. Paris : UNESCO World Heritage Centre, 2003, s. 16-32.

² MITCHELL, N. – RÖSSLER, M. – TRICAUD, P. World Heritage Cultural Landscapes. In *World Heritage Papers 26*. Paris : UNESCO World Heritage Centre, 2009, s. 17-18.

³ TAYLOR, K. – ALTENBURG, K. Cultural Landscapes in Asia-Pacific : Potential for Filling World Heritage Gaps. In *International Journal of Heritage Studies*, 2006, č. 3, s. 267-282.

⁴ *Recommendations concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites*. Paríž : UNESCO, 1962.

⁵ Slovenský preklad textu *Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.pamiatky.sk/content/data/obrazky/File/pamiatkovy_ured/evidencia%20pamiatok/SKD/dohovor_skd.pdf>. Slovenská republika pristúpila k Dohovoru 31. marca 1993 ako 134. členský štát.

⁶ PROSPER, L. *Cultural Landscapes and World Heritage : An Uneasy Relationship?* Ottawa : Carleton University, 2004. 106 s.

⁷ DVORÁKOVÁ, V. – HUSOVSKÁ, L. Krajina ako pamiatková hodnota. In *Životné prostredie*, 2000, č. 5.

⁸ Vykonávacia smernica pre uplatňovanie Dohovoru o svetovom dedičstve <http://whc.unesco.org/archive/opguide13-en.pdf> rozlišuje tri typy kultúrnej krajiny: 1. jasne definovaná kultúrna krajina zámerne navrhnutá a vytvorená človekom, 2. kultúrna krajina, ktorá vznikla organickým vývojom a svojou formou odráža evolučný proces a pôsobenie sociálnych, ekonomických, administratívnych a/alebo náboženských požiadaviek (delí sa na

reliktnú alebo fosílnu krajinu a kontinuálne sa rozvíjajúcu krajinu), 3. asociatívna kultúrna krajina identifikovaná na základe silných náboženských, umelckých alebo kultúrnych asociácií k prírodným prvkom.

⁹ Mnohé lokality svetového dedičstva zodpovedajú kritériám pre zaradenie do kategórie kultúrna krajina aj keď tak nemusia byť označené, zvlášť v prípade, ak boli ich nominácie pripravované pred rokom 1992. Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj slovenské lokality Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia, Rezervácia ľudovej architektúry Vlkoš, Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia, pri ktorých predstavuje kultúrna krajina zásadnú a neoddeliteľnú súčasť ich jedinečnej svetovej hodnoty.

¹⁰ *ICOMOS International : The World Heritage List : Filling the Gaps – an Action Plan for the Future*. An Analysis by ICOMOS. ICOMOS, 2004.

¹¹ *Synthesis Report of the Expert Meeting on Management Guidelines for Cultural Landscapes, Banská Štiavnica, Slovakia, 1-4 June 1999*. WHC-99/CONF.204/INF.16. Paríž : Centrum svetového dedičstva, 1999.

¹² JACQUES, D. The Rise of Cultural Landscapes. In *International Journal of Heritage Studies*, 1995, č. 1-2, s. 91-101.

¹³ Zoznam svetového dedičstva UNESCO *Tongariro National Park*. [online]. UNESCO World Heritage Centre, 1992 – 2013. Dostupné na internete: <<http://whc.unesco.org/en/list/421>>.

¹⁴ *Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List* <http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/>.

¹⁵ SCAZZOSI, L. Landscape and Cultural Landscape : European Landscape Convention and UNESCO Policy. *World Heritage Papers 7*. Paris : UNESCO World Heritage Centre, 2003, s. 55-59.

Zrod prvého moderného mesta na Slovensku

Urbanistický vývoj Partizánskeho v jeho počiatocnom období (1938 - 1960)

PETER ANDRÁŠI

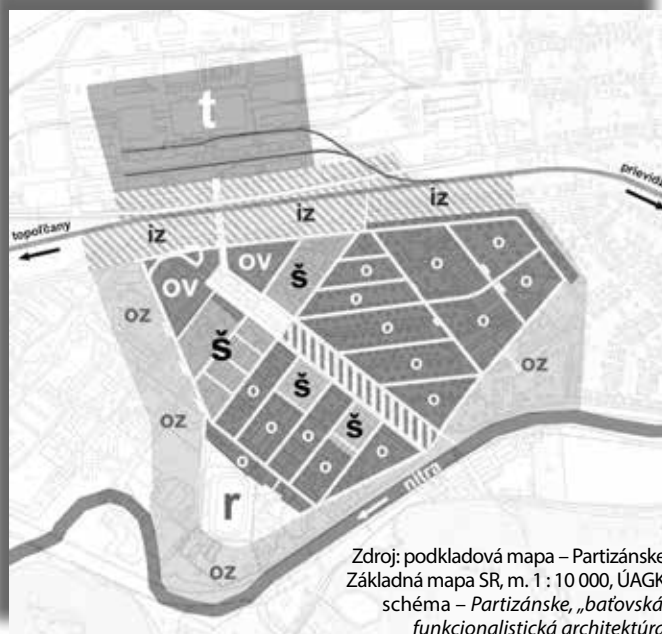
Mesto na zelenej lúke

Zakladateľ firmy Baťa, Tomáš Baťa zomrel pri havárii lietadla v roku 1932. O rok na to firma, teraz už v čele s nevlastným bratom Tomáša, Janom Antonínom, kúpila veľkostatok a liehovar Eugena Salzbergera pri obci Šimonovany, neďaleko Topoľčian.¹ Obuvnícky gigant, samozrejme, nechystal rozšíriť svoje aktivity o poľnohospodársku činnosť alebo o výrobu destilátov. Firma jednoducho potrebovala vhodné pozemky pre ďalšiu továrňu. Voľba padla opäť na údolie rieky Nitry, na miesto vzdialené len niečo vyššie desať kilometrov od historickej garbiarne v Bošanoch, ktorú Baťa kúpil približne pred dvoma rokmi (t. j. okolo roku 1931).

Nasledujúcich päť rokov sa na poliach a lúkach pod Šimonovanmi nedialo nič výnimočné. Na pozemkoch bývalého veľkostatku sa navonok nič nezmenilo. Naďalej tu pomaly plynul tradičný poľnohospodársky život. V údolí naširoko meandrovala rieka Nitra, ktorá vo viac alebo menej pravidelných cykloch zaplavovala priľahlé oblasti. Pokojné, čisto prírodné rytmy prednedávnom doplnila železnica. Po vyše rieky, na trati spájajúcej Nitru a Topoľčany s Prievidzou, z času na čas prehrmel parný vlak. Napokon jedného augustového rána, po žatve v roku 1938, začali prvé výkopy. Začalo sa s výstavbou priemyselného areálu. Prvými budovanými objektmi boli dve továrenské budovy (dva objekty bližšie pri železnici, pozri mapky), ale takmer súčasne sa začalo s výstavbou obytnej štvrte. Začiatok tejto výstavby neznamenal len ďalší krok smerom k industrializácii Slovenska. Z hľadiska kultúrno-spoločenského vývoja je možno dôležitejšie to, že sa týmto začala, snáď prvý raz od čias stredovekej urbanizácie Slovenska, výstavba úplne nového mesta. Mesta, ktoré malo vyrásť doslova na zelenej lúke. Zároveň mesta, ktoré sa budovalo na základe modernej filozofie. Mesta, ktoré malo reprezentovať nový svet – predstavovať radikálny odklon od tradície, od tisícročného kontinuálneho vývoja.

Urbanistický plán – kompozícia

Návrhu Partizánskeho (Baťovian) bezprostredne predchádzal pokus zlínskej projekčnej kancelárie (Baťovej centrály, odkiaľ pôvodne vychádzali všetky projekty jeho stavieb) o vytvorenie návrhov ideálneho priemyselného mesta z pohľadu dlhodobých skúseností firmy Baťa, ktorý mal byť publikovaný aj v knižnej podobe. Táto kniha síce nakoniec nevyšla, ale výsledkom zozbieraných skúseností boli projekty (a neskôr realizácie) ďalších firemných miest.² Jedným z týchto miest „zrele

Zdroj: podkladová mapa – Partizánske, Základná mapa SR, m. 1 : 10 000, ÚAGK; schéma – Partizánske, „baťovská“ funkcionalistická architektúra. Urbanisticko-historický výskum (rk.p.) Bratislava : PÚ SR, 2011.

Porovnanie pôdorysu mesta podľa pôvodne navrhovaného regulačného plánu z roku 1946 a realizovanej výstavby (podkladová mapa); pôdorysná kompozícia sídla

- t – tovársky areál (na severe, t. j. v hornej časti na mape)
 - iz (šrafy 45 stupňov) – izolačný zelený pás oddelujúci továrňu od mesta
 - severo-južná spojnice a „mesta“ – tzv. promenáda – pôvodne široký chodník spájajúci námestie a tovársky areál
 - obdĺžnikový priestor v centre – námestie – časť námestia zvislo šrafovaná je park
 - línia v smere východ – západ – železničná trať smer Topoľčany-Prievidza a továrnske kolajisko
 - ov – občianska vybavenosť
 - š – obytná zóna + občianska vybavenosť (nájomné domy, internáty, školy)
 - o – obytná zóna (rodinné a radové domy)
 - zvislé šrafovanie – centrálny park na námestí
 - r – rekreačná zóna v južnej časti (štadión, kúpalisko, tenisové kurty a pod.)
 - oz – zeleň (okraj navrhovaného sídla); idea súvislého zeleného pásu vytvárajúceho vonkajšie ohraničenie sídla sa nezrealizovala – územie nakoniec pohltila ďalšia zástavba rozrastajúceho sa mesta
 - línia na juhu – rieka Nitra (zobrazená už ako čiastočne regulovaná) tvorí južnú hranicu mesta
 - biele línie – pôvodne navrhovaná komunikačná sieť (neskôr sa sieť ulíc zahustila)
- Námestie + „promenáda“ = hlavná kompozičná os mesta

etapy“ kancelárie bolo práve Partizánske (Baťovany).

Vypracovaním plánu budúceho satelitu firmy na Slovensku poveril šéf kancelárie Vladimír Karfík mladého, vtedy 28-ročného architekta Jiřího Voženíka. Voženílek nastúpil do zlínskej projekčnej kancelárie v roku 1937, teda približne rok pred začatím stavebných prác. Vypracovanie plánu Baťovian bola teda zrejme jedna z jeho prvých úloh u Baťu. Jiří Voženílek vypracoval v priebehu rokov 1938 – 1946 niekoľko verzií plánu mesta. Urbanistický plán datovaný rokom 1946 bol nakoniec ten, ktorý sa už bez ďalších väčších zmien v priebehu nasledujúcich približne 15 – 20 rokov (t. j. do začiatku, resp. polovice 60. rokov 20. storočia) aj zrealizoval.

Plán sa pomerne dôsledne pridržal teórií priemyselného

funkcionalistického, resp. záhradného mesta. Mesto bolo rozdelené na funkčné zóny. Schéma jednotlivých funkčných zón mesta bola, v smere zo severu na juh, približne takáto: severný okraj mesta tvoril továrenský areál. Nasledoval zelený pás – zdravotno-hygienická bariéra, oddelujúca továreň a „mesto“. Pás izolačnej zelene bol potom zo strany „mesta“ lemovaný občianskou vybavenosťou. Boli tu správne, kultúrne, obchodné, zdravotnícke a sčasti aj školské objekty. Ďalej nasledovali obytné štvrte typu internátov a slobodární a napokon obytné štvrte individuálnych a radových domov. Z opačnej strany, z juhu, v kontakte s riekou, mesto uzatvárala rekreačno-oddychová zóna.

Mesto bolo pôvodne dimenzované tak, aby všetky jeho časti mohli byť ľahko dostupné peši.³ Zástavbu mesta tvorili solitéry. Zámerom architektov bolo dosiahnuť štruktúru charakteru „solitérov situovaných v zeleni“. Zástavba typu tradičných ulíc sa preto v Partizánskom (Baťovanoch) nevyskytovala. Východiskovým limitujúcim faktorom pre konkrétny návrh mesta na danom území bola existujúca železničná trať Topoľčany – Prievidza. Ako prvá sa zrejme skúmala poloha budúceho továrenského areálu a možnosti jeho napojenia na existujúci komunikačný systém. Pri porovnaní s ideálnymi schematickými plánmi záhradného mesta E. Howarda,⁴ ale aj s ideálnym plánom pásového mesta od Voženilka z roku 1940⁵ vidieť, že v Partizánskom (Baťovanoch) nebol vzťah železnica (resp. dopravný koridor) ↔ továreň ↔ obytné štvrte navrhnutý úplne v súlade s týmito schémami. Dopravný koridor tu výrobný celok neohraničuje, ale ho pretína a tým oddeľuje výrobné funkcie od ostatných funkcií sídla. Takéto riešenie na jednej strane síce neskôr umožnilo jednoduchšiu expanziu samotného továrenského areálu, na druhej strane problém železničnej trate a popri nej vybudovanej hlavnej automobilovej dopravnej komunikácie ako bariéry oddelujúcej továreň a „mesto“ bol po čase stále neprijemnejší. Zdá sa, že aj do budúcnosti, keď stojí mesto pred otázkou revitalizácie továrenského areálu – možno už ako bezprostrednej súčasťou mestského priestoru – je riešenie tejto veci jedným z hlavných problémov centra súčasného mesta.

Zvolené riešenie však bolo zrejme nevyhnutné. Vyplývalo z konkrétnej situácie, keď plánované sídlo (vrátane továrne), vzhľadom na jeho budúci rozsah, jednoducho nebolo možné kvôli konkrétnym limitujúcim faktorom situovať v celosti južne od existujúcej železničnej trate. Kompozičné línie plánu boli teda stanovené s ohľadom na existujúcu železničnú trať a tiež s ohľadom na požiadavku dostatočného preslnenia jednotlivých typov objektov a priestorov budúceho mesta, t. j. s ohľadom na orientáciu svetových strán. Do istej miery zrejme inšpiroval základnú pôdorysnú schému plánovaného mesta aj tvar pôvodných meandrov rieky Nitra. Išlo napríklad o situovanie štadióna, resp. rekreačnej zóny ako takej. Pri stanovení vzťahu továreň ↔ obytná štvrť sa pravdepodobne prihliadalo aj na smer prevládajúcich vetrov.

Západná hranica navrhovaného územia bola limitovaná historickou hranicou katastrov obcí Veľké Bielice a Šimonovany. Prirodzenú južnú hranicu sídla tvorila rieka Nitra, resp. masív Trábeča. Východné ohraničenie budúceho mesta ovplyvnil vzťah s „materskou“ obcou Šimonovany – z oboch strán bol určite záujem o dodržanie rozumného vzájomného odstupu. Na severe bola hlavným limitujúcim faktorom spomínaná železničná trať. Línia trate a potreba optimálne-

ho napojenia vnútorného továrenského koľajiska determinovala orientáciu výrobného areálu (t. j. východ – západ). Kolmo na železničnú trať (teda v smere sever – juh), pretínajúc asi 150 metrov široký pás vyhradený pre izolačnú zeľ, bola orientovaná hlavná spojnica továrenského areálu a obytných štvrtí, tzv. promenáda. Táto hlavná (pešia) prístupová komunikácia do továrne bola spolu s nadväzujúcim priestorom centrálného námestia súčasťou kompozičnej osi nového sídla.

Továreň v prípade priemyselného mesta nebola len okrajovou zónou pripojenou k mestu, ale naopak, bola jeho ideovým a urbanistickým akcentom. Továreň a „mesto“ boli chápané ako rovnocenné prvky spoločne vytvárajúce charakter mesta. Z tohto pohľadu mohla teda byť prístupová komunikácia do továrne, resp. spojnica továrne a „mesta“ chápaná ako súčasť kompo-

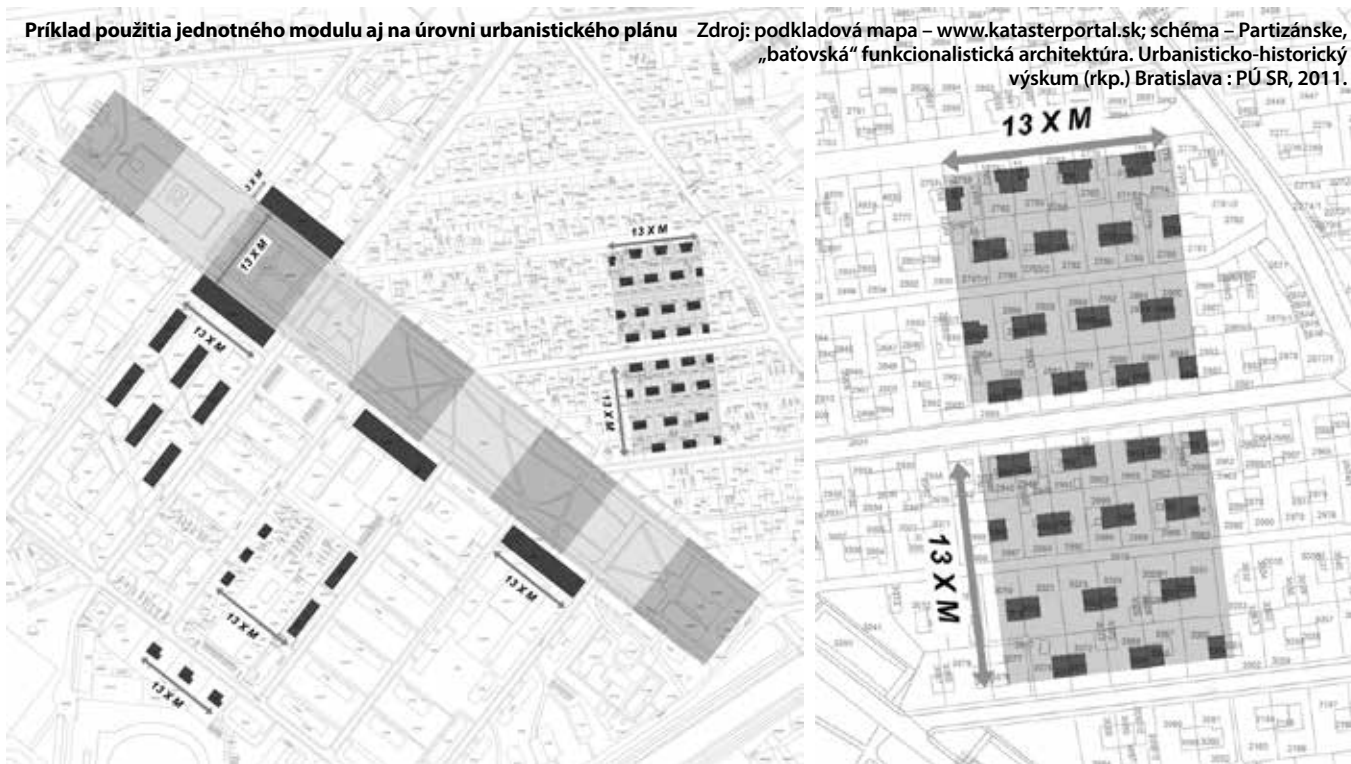
Architekt Jiří Voženilek (1909 – 1986), autor urbanistického plánu Partizánskeho (Baťovian).

zičnej osi mesta. Po prekonaní zeleného izolačného pásu sa „promenáda“ napojila na veľkoryso dimenzované centrálné obdĺžnikové námestie (námestie Práce, dnes nám. SNP) s pomerom strán asi 1 : 9. Funkčne bolo námestie rozdelené na dve časti – zhromažďovací priestor (pred internátmi a spoločenským domom) a veľký centrálny park, v ktorého zadnej časti bol situovaný kostol. Pozdĺžna os námestia bola oproti „promenáde“ mierne natočená (približne pod uhlom 135 stupňov) a to tak, aby námestie bolo orientované v smere severozápad-juhovýchod. Takáto orientácia námestia umožňovala dosiahnuť optimálne preslnenie oboch pozdĺžnych fasád objektov, ktoré námestie lemovali. Inak povedané, toto „nastavenie“ umožnilo väčšiu variabilitu pri navrhovaní dispozícií budov rôznych funkcií (správne, kultúrno-spoločenské, obchodné, školské, ale aj obytné budovy).

Najväčšími objektmi, dominantami mesta boli, v súlade s filozofiou priemyselného (firemného) mesta, päťpodlažné („etážové“) továrenské objekty. Centrálnemu námestiu zas dominovala dvojica protiľahlých štvorpodlažných internátov a škôl. Naproti tomu kostol, napriek tomu, že bol situovaný v dominantnej polohe, v osi kompozície zástavby a uzatváral námestie na juhu, nepôsobil, vzhľadom na svoje proporcie, ako typická sídelná dominantka. Jeho prirodzená rola ako akcentu štruktúry bola potom oslabená v 60. rokoch nevhodnou, nepôvodnou dostavbou výškového objektu v strede námestia. Na centrálnom námestí sa z východnej strany pod uhlom asi 45 stupňov napájala uličná sieť štvrte rodinných domov. Táto oblasť má teda komunikačný systém orientovaný rovnobežne s továrenským areálom, resp. so železničnou traťou, t. j. v smere východ – západ.

Napojenie ulíc rodinných domov na námestie pod aty-

Aplikácia „továrenského“ modulu (13 x modul /13 x M/ je dĺžka štandardnej továrenskej budovy) pri urbanistickom plánovaní Partizánskeho. Pomery centrálného námestia, rozostupy rodinných domov a pod. sú navrhnuté s ohľadom na tento modul.

Pri riaditeľských vilách (tri objekty v juhozápadnej časti ľavej mapky pri štadióne) vidieť priestorový „nadštandard“, keď sa do modulu 13 x M „vošli“ tri domy, t. j. tri bytové jednotky. Naproti tomu pri domoch bežných zamestnancov (mapka vpravo) je to tri a pol dvojdomu, t. j. až sedem bytových jednotiek. Dôsledné využívanie jednotného modulu nemalo len ekonomické, ale aj estetické efekty. Tento postup pri realizácii sídla je jedným z dôvodov harmonického pôsobenia objektov a štruktúry mesta ako celku. V Partizánskom teda môžeme zažiť pomerne neobvyklý efekt mestskej štruktúry (najmä v prípade oblastí vybudovaných do konca 40. rokov) preniknutej jednotnou mierkou, a to nielen čo sa týka objektov a ich detailov, ale aj čo sa týka vzájomných vzťahov medzi objektmi a tiež proporcií verejných priestorov.

pickým uhlom ozvláštňuje mestský priestor, ale jeho účelom je opäť najmä docielenie výhodnej orientácie rodinných domov, resp. jednotlivých obytných buniek (keďže väčšinou išlo vlastne o radové domy; z nich najviac tvorili „dvojdomky“). Rodinné domy boli hlavnými obytnými priestormi orientované presne na juh. Zároveň boli domy rozostavené šachovnicovo, aby si navzájom netienili a mali priehľad do zelene. Rodinné domy pôvodne nemali vymedzené súkromné záhrady, ale boli situované do verejnej zelene. Charakterom bola preto obytná štvrť spočiatku viac akosi „horizontálnou“ bytovkou v zeleni (kde boli jednotlivé „byty“ na jednej strane „zviazané“ v pevnom rastru a na druhej strane voľne umiestnené priamo v „parku“) ako typickou štvrtou rodinných domov. Neskorším rozparcelovaním a oplotením pozemkov sa tento moderný a dá sa povedať mestskejší charakter štvrte vytratil. Zaujímavosťou obytnej štvrte bolo napríklad aj to, že nie všetky domy mali priamy prístup zo širokých („normálnych“) ulíc. Zrejme so zámerom maximalizácie plochy zelene a určite aj minimalizácie nákladov, bol každý druhý rad domov pôvodne prístupný len úzkymi pešími chodníkmi, kolmými na hlavnú uličnú sieť. Dodnes sa zachovalo niekoľko týchto chodníkov. Niektoré z nich slúžili pôvodne zároveň ako prístup k verejným studniam. Po rozparcelovaní a oplotení pozemkov chodníky získali podobu úzkych uličiek.

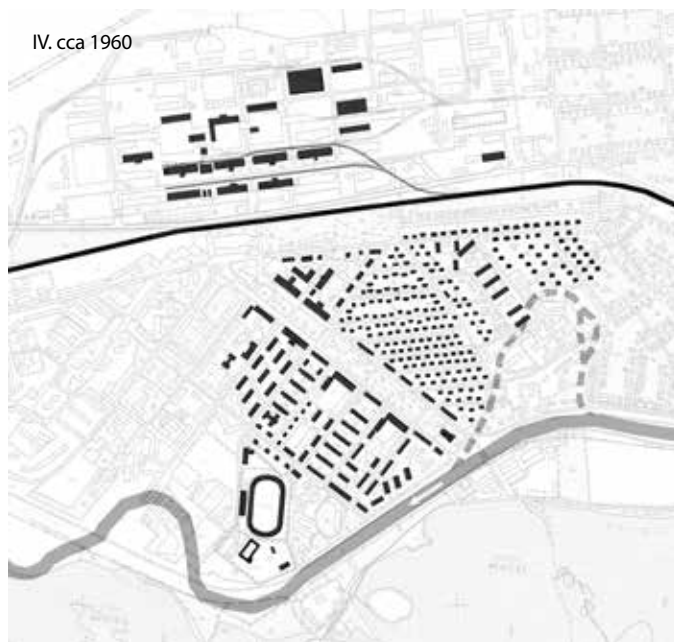
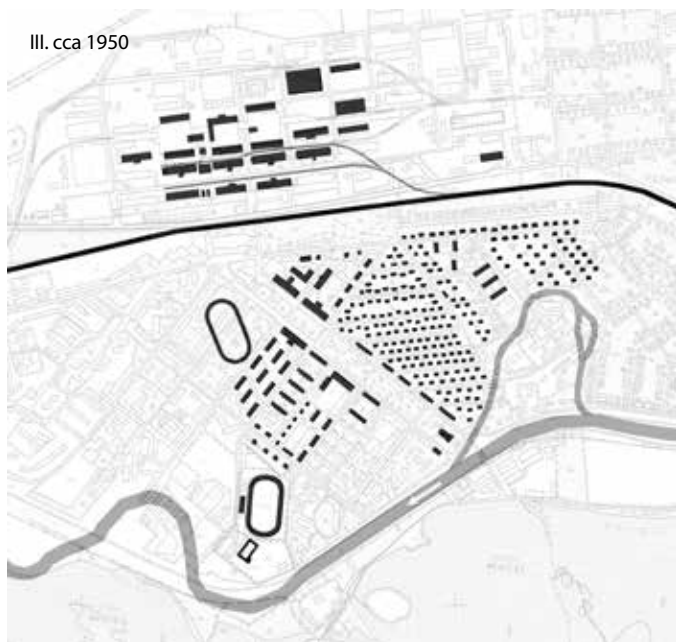
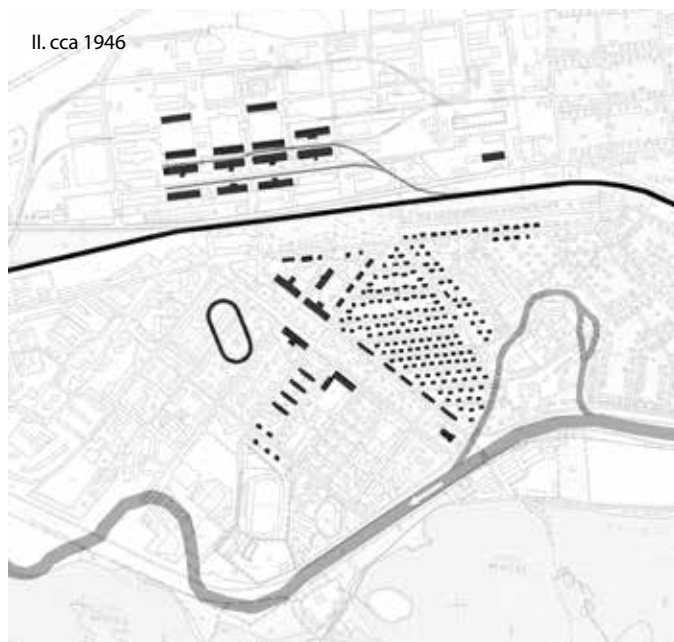
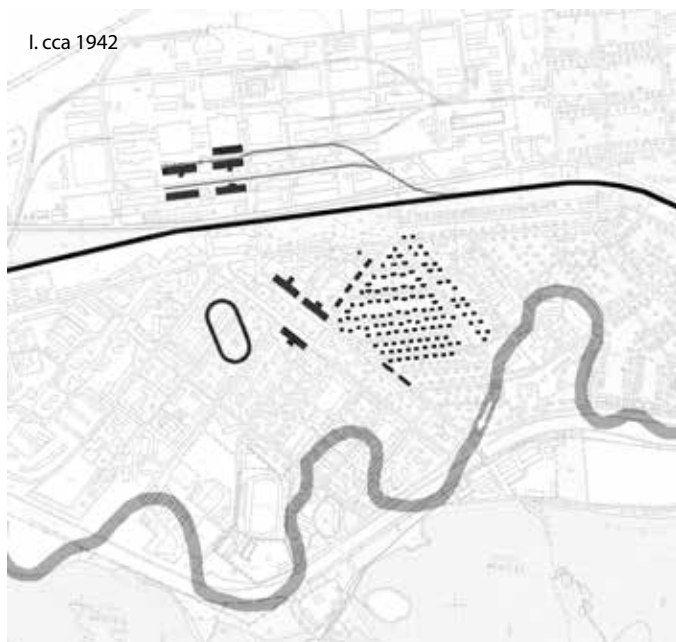
Od počiatku sa v obytných štvrtiach uvažovalo aj o budovaní garáží. Objekty radových garáží však boli plánované po vonkajšom obvode obytnej štvrte. Garáže sa teda pôvodne neplánovali ako bezprostredná súčasť jednotlivých obytných stavieb, resp. pozemkov⁶ (s výnimkou menšieho počtu „nadštandardných“ domkov). Neskôr toto riešenie prestalo

vyhovovať. Systém komunikácií bol dodatočne zahustený tak, aby všetky domy mali možnosť priameho prístupu autom. Súčasťou väčšiny objektov sa teda napokon stala aj garáž.

Po formálnej stránke maximum proporcií objektov vychádzalo z veľkosti továrenského modulu skeletovej konštrukcie, čo bolo 6,15 x 6,15 m. Tento modul bol Baťom prevzatý z USA, kde bol v tom čase považovaný za najekonomickejší variant rozponu železobetónového skeletu.⁷ Často používaný rozmer továrne u Baťu bol 3 moduly x 13 modulov (čo v metroch predstavuje 18,45 x 79,95). Dĺžka továrenského objektu, t. j. 13 modulov (13 x 6,15 m) bola použitá aj ako mierka pri navrhovaní regulačného plánu Partizánskeho (napríklad pri dimenzovaní námestia alebo pri rozostupoch rodinných domov). Z rozmerov továrenskej budovy sú tiež priamo odvodené dimenzie viacerých budov občianskeho vybavenia, napr. internátov a škôl.

Ako postupne rástlo...

Rozsah zástavby mesta okolo roku 1942, teda približne štyri roky po začatí výstavby, ukazuje mapka I. (s. 25). Postavených bolo päť výrobných objektov, obytná štvrť dvojdomkov, dva osemdomky, štyri slobodárne, dom pre lekára a na budúcom námestí internát pre chlapcov, oproti nemu internát pre dievčatá a tzv. spoločenský dom, kde boli obchody a kino. Tiež bola vybudovaná plocha štadióna (ten bol neskôr presunutý južným smerom). Na mape vidieť ešte pôvodné meandre rieky Nitra, ktoré spočiatku limitovali výstavbu smerom na juh. Ďalšia mapka II. (s. 25) ukazuje približný rozsah zástavby Partizánskeho po skončení vojny (približne v roku 1946), keď bol podnik zoštatnený. Plocha továrne

Postupný nárast zástavby mesta v 40. až 60. rokoch 20. storočia.

Zdroj: podkladová mapa – Partizánske, Základná mapa SR, m. 1 : 10 000, ÚAGK;

schémy – Partizánske, „baťovská“ funkcionalistická architektúra. Urbanisticko-historický výskum (rkp.) Bratislava : PÚ SR, 2011.

sa oproti roku 1942 viac ako zdvojnásobila. V meste pribudla škola, kostol (aj keď ten bol v tom čase len rozostavaný), zdravotnícke zariadenie, osemdomky, časť dvojdomkov a tzv. riaditeľské vily. Rieka Nitra už bola v podstatnej miere zregulovaná. Mapa III. ukazuje rozsah zástavby mesta začiatkom 50. rokov 20. storočia. Približne v tomto stave je sídlo povýšené na mesto a tiež je premenované na Partizánske.

Začiatok 50. rokov je zaujímavý aj v tom zmysle, že od začiatku výstavby v roku 1938 až do tejto doby významnou mierou ovplyvňoval takmer všetky architektonické projekty v meste architekt František Fackenberg (1904 – 1972). Architektov, podľa projektov ktorých sa v meste stavalo, bolo viac. Okrem Voženilka, ktorý sa po druhej svetovej vojne stal de facto hlavným architektom Zlína⁸ a napokon pôsobil aj vo funkcii hlavného architekta Prahy,⁹ a Fackenberga sú dôležití najmä Vladimír Karfík (1901 – 1996), Miroslav Drofa (1908 – 1984) a František Kučera. Podľa projektu Karfíka bol postavený kostol, Drofa projektoval najmä školy

a Kučera tzv. Spoločenský dom. Ale väčšinu projektov, hoci na základe unifikovaných zlínskych vzorov a tiež napríklad aj plány výsadby zelene vypracoval, kontroloval a schvaľoval F. Fackenberg. Tento architekt sem tiež pôvodne prišiel zo Zlínskej projekčnej kancelárie. Jeho ateliér potom sídlil v Bojniciach.¹⁰ Fackenbergov ateliér pôsobil pri výstavbe Partizánskeho (Baťovian) približne do začiatku 50. rokov. Okolo roku 1950 bol rozsah zástavby nasledovný: kompletne bola dobudovaná obytná štvrť, ktorej väčšinu tvorili dvojdomky. V južnej časti mesta bol vybudovaný nový štadión a kúpalisko. Taktiež bolo z veľkej časti dobudované námestie aj s dokončeným kostolom a založeným parkom. Naďalej sa rozratal továrenský areál. Je teda možné povedať, že mapa z 50. rokov ukazuje rozsah funkcionalistickej architektúry pôvodného „baťovského“ charakteru, resp. charakteru zlínskej projekčnej kancelárie. Aj keď je tu istá odlišnosť architektúry budovanej do roku 1945 a krátko po roku 1945, a to v tom, že Baťa jednoznačne odmietal výs-

Plán datovaný 1946

Jiří Voženílek, regulačný plán Baťovany, 1946. Archív Mestského úradu Partizánske.

Realizácia – začiatok 60. rokov 20. storočia

Zdroj: podkladová mapa – Partizánske, Základná mapa SR, m. 1 : 10 000, ÚAGK; schéma – Partizánske, „baťovská“ funkcionalistická architektúra. Urbanisticko-historický výskum (rkp.) Bratislava : PÚ SR, 2011.

Pri porovnaní zastavovacieho plánu Partizánskeho (Baťovian) z roku 1946 so stavom realizovanej zástavby začiatkom 60. rokov 20. storočia vidieť, že pôvodný plán mesta vypracovaný baťovou zlínskou projekčnou kanceláriou bol dlhodobo rešpektovaný a v podstate bol komplexne naplnený, a to aj napriek tomu, že politicko-spoločenské podmienky boli po 15 – 20 rokoch výstavby úplne iné ako na jej začiatku.

tavbu viacpodlažných bytových domov a preferoval individuálne domy, resp. radové domy, kde každý byt mal priamy prístup do záhrady. Krátko po vojne, keď bol podnik zoštatnený, začala podľa projektov F. Fackenbergera už aj výstavba prvých bytových domov.

Ďalšou dôležitou fázou mesta je začiatok 60. rokov – mapka IV. (s. 25). V tomto období totiž mesto nadobudlo rozsah plánovaný pôvodnými „baťovskými“ (t. j. Voženílkovými) zastavovacími plánmi. Táto zástavba je dodnes súčasťou centrálnej časti mesta Partizánske, a to bez výraznejších zmien čo sa týka pôvodných urbanistických vzťahov. Takmer všetky pôvodné objekty, možno viac ako 95 percent, sú aj v súčasnosti (resp. boli v čase posledného terénneho prieskumu PÚ SR v roku 2009) fyzicky zachované. Narastajúcim problémom súčasného stavu je skôr charakter obnov histo-

rických funkcionalistických objektov a ich dostavieb, najmä v prípade dvojdomkov.

Baťovany alebo Partizánske?

Priama prepojenosť firmy Baťa so svojím satelitom v Šimonovanoch bola obmedzená v podstate len na roky 1938/39 až 1945. Hneď po vojne bol podnik zoštatnený. Paradoxne bola pôvodná dvojobec Šimonovany-Baťovany oficiálne premenovaná na Baťovany až v roku 1948, keď už Baťa podnik nevladnil (zároveň boli Baťovany v tomto roku povýšené na mesto). Názov Baťovany však nevydržal mestu ani rok, pretože vzápätí, v roku 1949, bolo premenované na Partizánske.¹¹

Predzvesť moderného sveta

Zaujímavým pohľadom na význam Partizánskeho v kontexte kultúry Slovenska je jeho podiel na vytváraní obrazu moderného sveta.¹² V poľnohospodársky orientovanej krajine v polovici 20. storočia bolo novovznikajúce mesto dôležitým fenoménom. Ľudia z tradičného vidieckeho prostredia odrazu mali možnosť zažiť úplne nový typ životného priestoru. Svet geometrie, strojov, logiky, ekonomických zákonov. Svet tak trochu nemilosrdný prísnu účelovosťou, ale zároveň perspektívny, prinášajúci moderné hodnoty a s nimi aj úplne nové štandardy na uspokojenie základných ľudských potrieb (spojených najmä s bývaním). „Modernistická“ uniformita, nekompromisné pravouhlé línie nového mesta dokonale kontrastujú s tradičnou krajinou úzkych políčk, krivolakých cestičiek a učupených chalúpok.

Rovnako nie je ušetrný ani tradičný obraz (historického) mesta. Malebné zákutia, zakrivené uličky, ukryté dvory, hr-

Pri pohľade zhora aj dnes cítiť pôvodný koncept a jednotný charakter obytnej štvrte. Pohľad z veže kostola na obytnú štvrť dvojdomkov severovýchodne od námestia. Foto: autor, marec 2009.

Ilustračné historické foto - obec Sucháň.
Zdroj: Mencl, V. *Lidová architektúra v Československu*. Praha : Academia, 1980.

Foto: Mestský úrad Partizánske

„Tradičná“ dedina

Partizánske (Baťovany) znamená v podmienkach Slovenska kultúrny prelom v

....a „baťovská“ obytná štvrť

oblasti bývania a napokon aj z hľadiska celkového životného štýlu.

boľatá dlažba stáročia zrejúcich historických priestorov sú konfrontované (zatiaľ len symbolicky, resp. „na diaľku“) s jednotvárnosťou, priehľadnosťou, priamočiarosťou, otvorenosťou funkcionalistického mesta.

Záverom...

Partizánske je jediné funkcionalistické mesto na Slovensku. Je to zároveň mesto realizované dôsledne podľa jednotného (pôvodného) konceptu. Toto mesto ako celok, postavené v rozsahu pôvodných plánov zo 40. rokov 20. storočia, reprezentuje jednu z dôležitých etáp vývoja architektúry a urbanizmu u nás. Partizánske, ale aj ostatná „baťovská“ zástavba na Slovensku, je zároveň akýmsi predobrazom radi-

kálnych zmien urbanizovanej krajiny, ktoré u nás celoplošne nastali najmä od konca 60. rokov 20. storočia. Zmien, ktoré zásadne ovplyvnili životné (obytné) prostredie väčšiny súčasných ľudí. Z hľadiska rôznych kritérií, napr. komplexnosti realizácie štruktúry, pozornosti venovanej proporciám jednotlivých objektov, ale aj verejných priestorov, vyváženosti zastavaných a zelených plôch a pod., však zostal tento počín v našich podmienkach naozaj výnimočný a ojedinelý. Faktom je, že málokterá povojnová (súčasná) realizácia urbanistického celku v našich podmienkach dosiahla kvality porovnateľné s urbanisticko-architektonickými kvalitami prvého slovenského moderného mesta. ■

Tradičné...

(detaily štruktúr – mapy sú v rovnakej mierke)

Historická katastrálna mapa Bratislavy z druhej polovice 19. storočia, časť Zuckermanel, M 1 : 1 440. Zdroj: ÚAGK.

....a funkcionalistické mesto

podkladová mapa: www.katasterportal.sk

¹ *Partizánske – história v desaťročiach*. Partizánske : MsÚ Partizánske, 1999. s. 4-5.

² MORAVČÍKOVÁ, H. Baťovany – Partizánske : vzorné slovenské priemyselné mesto. In *Architektúra & urbanizmus*, roč. 37, 2003, č. 3-4, s. 116.

³ KUBOVÁ, A. (zost.). *Partizánske – znovubavenie funkčného mesta* : katalóg výstavy. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 2005. s. 7.

⁴ ŠEVEČEK, O. Sociálne-prostorové aspekty zlínskej urbanizácie (vývoj v letech 1900 – 1938). In HORŇÁKOVÁ, L. (ed). *Fenomén Baťa – Zlínska architektúra 1910 – 1960*. Zlín : Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 2009, s. 38.

⁵ HORŇÁKOVÁ, L. Stavební expanze firmy Baťa, In HORŇÁKOVÁ, L. (ed). *Fenomén Baťa – Zlínska architektúra 1910 – 1960*. Zlín : Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 2009, s. 134.

⁶ Takéto organizovanie priestoru pripomína súčasné „ekologické“ obytné štvrte miest, aj keď v prípade Partizánskeho (Baťovian) boli dôvody tohto riešenia asi len ekonomické.

⁷ HORŇÁKOVÁ, L. Výstavba meziválečného Zlína. In HORŇÁKOVÁ, L. (ed).

Fenomén Baťa – Zlínska architektúra 1910 – 1960. Zlín : Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 2009, s. 57.

⁸ HORŇÁKOVÁ, L. – MIKULAŠTÍK, T. Medailony osobností firmy Baťa. In HORŇÁKOVÁ, L. (ed). *Fenomén Baťa – Zlínska architektúra 1910 – 1960*. Zlín : Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 2009, s. 263.

⁹ SVOBODA, J. 100. výročí narození architekta Jiřího Voženilka. In *Magazín Zlín*, srpen 2009, roč. XV, č. 8, s. 8.

¹⁰ TOPOLČANSKÁ, M. – DORICOVÁ, S. Variácie štandardu individuálneho bývania firmy Baťa. In *Architektúra & urbanizmus*, roč. 37, 2003, č. 3-4, s. 151; MORAVČÍKOVÁ, H. Architektúra koncernu Baťa ako činiteľ modernizácie : príklad Slovensko. In HORŇÁKOVÁ, L. (ed). *Fenomén Baťa – Zlínska architektúra 1910 – 1960*. Zlín : Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 2009, s. 204.

¹¹ *Partizánske – história v desaťročiach*, ref. 1, s. 8, 11.

¹² Podrobnejšie spracovanie témy pozri napr. MORAVČÍKOVÁ, 2003, ref. 2.

Príspevok k urbanistickému vývoju a stavu zachovania historickej štruktúry a hodnôt architektúry v Nižnej Boci

DAGMARA BAROKOVÁ
EDUARD ZVARIK

Obec Nižná Boca je jednou z mála vyhlásených pamiatkových území s drevenou ľudovou architektúrou na Slovensku.

Proces vyhlasovania pamiatkových území s drevenou ľudovou architektúrou sa začal v 70. rokoch 20. storočia vyhlásením pamiatkových rezervácií Čičmany, Podbiel, Vlkolínec, Ždiar, Osturňa. Neskôr, po prijatí zákona č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti, sa pokračovalo vo vytypovaní území vhodných pre uplatnenie ochrany formou pamiatkovej zóny. Územia boli vyhlasované najmä na základe vysokej miery zachovania historickej urbanistickej a architektonickej autentickkej štruktúry. Úspešnosť vyhlásenia bola v nemalej miere ovplyvnená aj postojom vtedajšieho vedenia obce či názorom miestneho obyvateľstva. Spomedzi piatich vyhlásených vidieckych pamiatkových zón s drevenou ľudovou architektúrou ostali v súčasnosti v platnosti len tri – Nižná Boca, Stankovany-Podšíp a Lipovce-Lačnov, pričom každá z nich je výrazne špecifická.

Dvojdom č. 150. Foto: E. Zvarik.

V 70. rokoch 20. storočia sa na základe prieskumov zachovanej ľudovej architektúry na Slovensku vytypovalo množstvo objektov vhodných na vyhlásenie za kultúrne pamiatky. Objekty v Nižnej Boci však v týchto zoznamoch nefigurujú, napriek tomu, že v rovnakom období prebehol výskum v Nižnej a Vyšnej Boci, ktorého výsledkom bolo niekoľko výkresov so zameraním vybraných objektov.¹ Architektonické a urbanistické hodnoty Nižnej Boce boli konkretizované až v rámci jej vyhlásenia za pamiatkovú zónu v roku 1991.² Predmetom

Panoráma obce z juhovýchodnej strany. Foto: D. Baroková.

záujmu pamiatkovej starostlivosti malo byť 47 objektov vyhodnotených ako „objekty dotvárajúce charakter historického jadra“.³ Až v roku 2011 prebehol hlbší prieskum architektúry v Nižnej Boci za účelom vytypovania objektov na vyhlásenie za kultúrne pamiatky. Od roku 2012 ich bolo Pamiatkovým úradom SR vyhlásených spolu 8 (zo 16 vytypovaných).

Územie Bockej doliny rozdeľuje Nízke Tatry na podcelok Ďumbierske Tatry na západnej strane a Kráľovohoľské Tatry na východnej strane v chránenej oblasti Národného parku Nízke Tatry. Obec Nižná Boca je situovaná v nadmorskej výške 851 m n. m. a rozprestiera sa na oboch brehoch potoka Boca.

Najstaršia písomná zmienka o Boci je v listine z roku 1230, ktorou uhorský kráľ Ondrej II. daroval šľachticom Beuchovi, Hauchovi a Polkovi neosídlenú zem na území Liptova.⁴ Privilégiom z roku 1285 udeľuje kráľ Ladislav IV. komesovi Bohu-

Základné usporiadanie dispozície bocianskeho domu v súčasnom využití, č. 150. Zakreslenie: D. Baroková.

mírovi právo dolovať a rýžovať zlato v potoku Bocianka (Bocha). Najstarší údaj o osídľovaní pozdĺž riečky Boce pochádza z roku 1342, keď sa na tomto území začína banícka činnosť. Osada, ktorá sa nachádzala niekde nad Vyšnou Bocou, bola sezónneho charakteru a v priebehu 15. storočia zanikla. V polovici 16. storočia nastáva znovuoživenie baníctva.

Údolie Boce patrilo už od 13. storočia dvom zemepánom. Pravá, východná strana od potoka patrila panovníkovi, resp. kráľovskej komore so správou v Banskej Bystrici. Ľavú, západ-

nú stranu vlastnili šľachtickí potomkovia Bohumíra z Liptovského Svätého Jána. Otvorenie baní, ako aj výstavba obydlí a banských zariadení na východnej strane údolia vyústili do vzniku Kráľovskej Boce (Vyšnej a Nižnej). Na ľavom brehu Bocianky prisťahovalci založili Svätójánsku Bocu (Vyšnú, Prostrednú a Nižnú). Takýto stav zotrval až do roku 1927. V roku 1554 boli na Svätójánskej Boci v normálnom chode nielen bane, ale aj huta, hámor, mlyn, tajch, vozáreň, hostinec a obydlia pre baníkov a banských podnikateľov. Podobne sa rozvíjala aj Kráľovská Boca, kde bol v roku 1552 zriadený banícky úrad s pôsobnosťou pre časť Liptova a Pohronia.⁵

Rozvoj ťažby sa ale spomalil už na konci 16. storočia. Príčinou bola predovšetkým slabšia výnosnosť rudných žíl a veľká vzdialenosť Boce od spracovateľských stredísk (Banská Štiavnica a Banská Bystrica). V oveľa väčšej miere to však súviselo so spormi o banské práva a podnikateľské zisky, ktoré mali medzi sebou kráľovská komora s rodinou Svätójánskych, ako aj vlastníci baní, hlavne Svätójánkovci, s bocianskymi ťažiarimi. Postupný úpadok baníctva vyvolal potrebu hľadania doplnujúcich zdrojov obživy. Už v 17. storočí sa stáva hlavným

Domy č. 60, 59, 58 zo začiatku 20. storočia. Foto: E. Zvarik.

zdrojom obživy obyvateľstva dobytkárstvo a salašníctvo.

Banské podnikanie sa z dlhodobého útlmu prebralo až začiatkom 18. storočia. Ťažilo sa na obidvoch stranách údolia viacerými ťažiariskými spoločnosťami. S banskou aktivitou je spojený aj vznik Malužinej (1765), ktorá je najmladšou baníckou osadou v údolí Bocianky.⁶

Zástavba v úzkej doline okolo potoka Boce sa pravdepodobne už v priebehu 18. storočia ustálila, tak čo do rozsahu a formy osídlených ploch jednotlivých „Bocií“, ako aj hustotou a počtom usadlostí. Nepravidelné reťazové usporiadanie zástavby Nižnej Boce je rozmiestnené popri komunikácii, ktorá je rovnobežná s vodným tokom. V juhovýchodnej časti územia sa cesta rozvetvuje, prechádza cez potok, a vytvára tak paralelnú komunikáciu s ďalšou zástavbou. Na mnohých miestach svahovitý terén umožňoval vytváranie iba menších parciel, na ktorých sa nachádza obytný dom a menšie hospodárske objekty. Obytný dom je umiestnený zväčša hlavnou fasádou (3 až 6-osovou) tesne na uličnú čiaru (okraj cesty). Orientácia domu (dlhšou, alebo kratšou stranou) k ulici súvisela s modeláciou terénu alebo možnosťami parcely. Vstup do domu bol umiestnený vždy na dlhšej 5 až 6-osovej fasáde, kratšie fasády boli 3-osové. Vzadu vo dvore bol niekedy umiestnený menší hospodársky objekt. Pozemok nebýval ohradený. Stavebným materiálom bolo do polovice 20. storočia iba drevo okrasené do hranolov.

Podľa historickej katastrálnej mapy z roku 1866 (reambulovaná v roku 1928) je možné jasne zistiť, na ktorých miestach sa nachádzala ešte v polovici 19. storočia staršia zástavba, a teda aj starší vývojový typ baníckeho bocianskeho domu. Na základe ďalšieho prieskumu (terénneho, archívneho) zaraďujeme vznik staršieho vývojového typu domu do 18. až prvej polovice 19. storočia (dom č. 130 – 131 – najstarší zachovaný z roku 1710, dom č. 150). Objekty boli typické rozvinutou viacpriestorovou (päť až šesť) dispozíciou s hlavným komunikačným priestorom – pitvorom, z ktorého sa po stranách vstupovalo do predných a zadných izieb, menších izbičiek, komory, ale aj priestoru pre dobytok alebo ovce v zadnej časti domu (tzv. maštaľový typ domu). Vyskytoval sa tu najmä tzv. dvojdom (dve obytné jednotky pod jednou strechou) so spoločným či rozdeleným pitvorom. Pôdorys domu bol symetrický v oboch obytných jednotkách, z ktorých každá mala svoj vlastný vykurovací systém bez komína (dym bol odvádzaný do podstrešia). Do štítovej, zväčša trojosovej strany boli tak orientované dva priestory, napr. izba i izbička. Domy boli zastrešené sedlovou strechou

Dom č. 32 z prvej polovice 20. storočia. Foto: E. Zvarik.

so šindľovou krytinou, na kratšej strane so štítom s podlomenicou, alebo len so štítom obitým šindľom alebo zvislými doskami. Zaujímavé je ozdobné stvárnenie presahov hláv trámov v hornom venci v podstreší na nárožniach objektov. Bocianske domy predstavujú dispozične najväčšiu a najzložitejšiu podskupinu vo vývoji ľudového domu na Liptove. Tento typ domu sa v Nižnej Boci udržal až do prelomu 19. a 20. storočia.

Na prelome 18. a 19. storočia došlo k opätovnému poklesu banskej činnosti v údolí Bocianky. V polovici 19. storočia sa banské podnikanie stávalo nevýnosným až stratovým. Posledný výkaz o ťažbe zlata a striebra je z roku 1861. Prevažná časť obyvateľov sa tak už živila chovom dobytky a oviec.

V roku 1844 bol v obci postavený evanjelický kostol bez veže, ktorá bola dostavaná v roku 1939.⁷ Severozápadným smerom sa vo svahu nachádzal cintorín s drevenou evanjelickou zvonnicou zo začiatku 19. storočia (odstránená v 30. rokoch 20. storočia pri výstavbe cesty).⁸ V roku 1928 fungoval v obci mlyn, pochádzajúci najneskôr zo začiatku 19. storočia a bol situovaný približne v strede obce pri dnešnom dome č. 54. Začiatkom 20. storočia bola v strede obce postavená tiež murovaná budova školy.

O ustálení osídlenia v Nižnej Boci už v skoršom období svedčia aj mapové zobrazenia druhého vojenského mapovania (1846), keď mala obec 92 usadlostí, podľa historickej

katastrálnej mapy, ktorá zachytáva stav starší ako 1866, mala obec približne 100 domov a v roku 1869 už 770 obyvateľov. Podľa reambulácie vyznačenej na rovnakej katastrálnej mape sa vývoj obce obmedzil iba na výmenu dožitých stavieb (približne 55 % objektov) za nové – mladšiu vývojovú líniu bocianskeho domu konca 19. a prvej polovice 20. storočia (približne 64 objektov). V dôsledku rozšírenia salašníctva a chovu dobytka sa začínajú na zadných dvoroch objavovať

Priehľad na obec s domom č. 94 (prvá polovica 20. storočia) pred kostolom. Foto: Archív PÚ SR, 1958, č. neg. 7531.

vo väčšej miere maštale. Postupne sa maštal odčleňuje z dispozície obytného domu ako samostatný objekt. Typickým krajinárskym prvkom okolitej bocianskej krajiny sa tiež stali drobné ovčiny alebo senníky voľne roztrúsené na lúkach.

Dom na začiatku 20. storočia ešte preberá charakteristiky staršieho vývojového typu (dvojdom so spoločným pivo-rom – napr. dom č. 96), alebo sa jeho dispozícia zjednodušuje v závislosti od nárokov rodiny. Uličná fasáda je buď 5-osová so vstupom v strede, alebo 3-osová, pričom vstup do domu je situovaný z boku, ako to bolo pri staršom type. Do jej výrazu vstupujú nové prvky ako je pavlač so zábradlím na vyššej kamennej podmurovke alebo pilieroch v podstení uličnej fasády (dom č. 88, 132). V závislosti od terénu mohli byť podmurovky konštruované tak, že sa pod objekt vošla aj

Domy č. 71 a 73 z prelomu 19. a 20. storočia odstránené v rokoch 2012 – 2013. Foto: E. Zvarik.

pivnica (dom č. 62, 32, 141-142). Vyskytujú sa tu aj objekty so schodiskom, ktoré sprístupňovalo hlavný vstup v strednej osi na uličnej fasáde domu (dom č. 2, 32, pôvodne aj dom č. 94). V tomto období sa na viacerých objektoch mierne

zväčšujú okenné otvory (výplne boli dvojkrídlové s priečnikom, alebo s delením „T“), niekedy boli okná združené, často vyzdobené vyrezávanými okennými paspartami.

Jedným z posledných dodnes zachovaných znakov interiérov bocianskych domov je datovanie na stropnej hrade – mešternici s nápisom, ktorý označuje stavebníka, alebo s jednoduchým slnečným motívom. V bocianskych domoch sa tiež vyskytovala kupolovitá pec z miskovitých glazova-

Dom č. 94 po obnove po roku 1991. Foto: D. Baroková.

ných kachlíc (v súčasnosti pravdepodobne z obydlí vymizla), ktorú nahradila pec „šifonierka“ (dom č. 155, 122, 150).

V roku 1927 boli namiesto dovtedajšej Kráľovskej Boce (Horná a Dolná) a Svätajánskej Boce (Horná, Prostredná a Dolná) zriadené dve nové sídelné a administratívno-správne jednotky s názvom Vyšná Boca a Nižná Boca.⁹ Výstavba štátnej cesty v rokoch 1936 – 1942, ktorá spojila Liptov s Horehroním cez sedlo Čertovica, zasiahla len okrajovo do vzhľadu sídla, keďže je vedená pozdĺž obce vo svahu tesne nad hranicou zástavby (preťala však komunikácie k cintorínu a obydliam popri severozápadnom prítoku Boce).

V druhej polovici 20. storočia postupne dochádza k zániku približne 30 % objektov staršej vývojovej etapy a vo veľkej miere dochádza k zániku hospodárskych objektov z mladšej vývojovej línie a približne 17 (26 %) obytných objektov (v posledných dvoch rokoch došlo k zániku dvoch domov č. 71 a 73 v centre obce). V 50. rokoch 20. storočia sa v obci začína s novodobou výstavbou murovaných jednopodlažných domov štvorcového pôdorysu, zvyčajne s mohutným vikierom vystupujúcim zo stanovvej alebo valbovej strechy. Ostatné murované novostavby druhej polovice 20. a začiatku 21. storočia sú zvyčajne jedno- až dvojpodlažné so sedlovými strechami. Vznikajú na miestach zaniknutej staršej zástavby aj mimo nej, napr. vo dvoroch kde boli predtým len drobné hospodárske objekty, alebo na predtým nezastavaných pozemkoch, čím sa obec čiastočne rozširuje pozdĺž komunikácie juhozápadným a severovýchodným smerom. Novostavby s hlbším osadením na parcele svojim architektonickým stvárnením, ani hmotovo-priestorovým riešením však nenadväzujú na pôvodný charakter zástavby (pozri mapová príloha, obálka s. 3 „objekty nerešpektujúce pamiatkové hodnoty územia“).

Druhú skupinu novostavieb predstavujú drevené objekty, ktoré sa objemovo a materiálovo prispôbujú charakteru pôvodnej ľudovej architektúry. V detailoch (dispozícia, vikiere, štítové lodžie, balkóny, svetlejší farebný odtieň dreva, tvar okien) sú však prispôbené súčasným nárokom a estetickému názoru jednotlivca (pozri mapová príloha, obálka

s. 3 „objekty rešpektujúce pamiatkové hodnoty územia“). V niektorých prípadoch môže ísť o pôvodné objekty seníkov alebo ovčínov, ktoré si majitelia preniesli z pasienkov dolu do obce s cieľom zobytnenia, či inej funkcie.

Zachované pôvodné objekty sa postupne prestávajú využívať na trvalé obytné účely, začína prevládať rekreačná funkcia. Nielen zmena funkcie, ale aj postupná degradácia dreveného materiálu a potreba jeho výmeny znamenali pre väčšinu

Pôvodný dom č. 31 postavený pred rokom 1866. Foto: D. Baroková.

pôvodných objektov ich čiastočnú úpravu. Bežné zásahy do exteriérov sa týkajú najmä omietania či obloženia kamenných podmuroviek, v mnohých prípadoch vybetónovanie odkvapových chodníkov a schodísk, celkové zvislé odoskovanie fasád, výmena krytiny zo šindľovej na plechovú pásovú aj vlnitú, keramickú, eternitovú a i., drevené prístavby menšieho charakteru (predsiene, striešky) (pozri mapová príloha, obálka s. 3 „objekty s pamiatkovými hodnotami“). Závažnejšie zásahy boli realizované predovšetkým výmenou strešnej konštrukcie s cieľom zobytnenia podkrovia, s čím súvisí presvetlenie podkrovia strešnými oknami či vikiermi, oknami či balkónmi v štítoch. Napríklad pôvodné domy č. 85, 94, 153, 143 boli pre výrazné úpravy zaradené do kategórie „objekty rešpektujúce pamiatkové hodnoty územia“. Výnimočné nie sú ani realizácie rôznych murovaných prístavieb väčšieho objemu (napr. dom č. 31 – pôvodný starší vývojový typ – má prístavanú objemnú dvojpodlažnú novostavbu v zadnom dvore, ktorá je naň napejnaná spojovacím krčkom).

Niekoľko pôvodných ľudových objektov si však aj do súčasnosti zachováva typické znaky v pôvodnom tvare a materiáli s minimálnymi novodobými zásahmi, čo ich predurčuje na vyhlásenie za kultúrne pamiatky (príloha, obálka s. 3 „objekty vytypované na vyhlásenie za NKP“).¹⁰

Súčasný architektonický fond obce tak tvorí približne: 5 % kultúrnych pamiatok, 6 % objektov vytypovaných na vyhlásenie za NKP (z toho je v súčasnosti 1/3 opustených a bez údržby), 24 % objektov s pamiatkovými hodnotami, 31 % objektov rešpektujúcich pamiatkové hodnoty územia a 34 % objektov, ktoré nerešpektujú pamiatkové hodnoty územia.

Charakteristické prostredie obce sa taktiež mení vplyvom terénnych úprav (napr. vyrovnanie terénu so spevnením svahu múrom s kamenným obložením je realizované pri dome č. 573), realizáciou oplatení s betónovými múrikmi a neprehľadným plotom, prípadne s použitím introdukovaných druhov drevín.

Napriek početným novodobým zásahom, ktoré v značnej miere zasiahli do pôvodného výrazu obce, je možné

skonštatovať, že tento urbanistický celok v súčasnosti disponuje neprehľadnými pôvodnými hodnotami, ktoré majú nenahraditeľné postavenie v kontexte celého Slovenska. Úbytok, ktorý však tieto hodnoty zaznamenali od 50. rokov 20. storočia je výrazný, a preto je v súčasnosti potrebné v najväčšej možnej miere eliminovať negatívne zásahy (asanačné, výrazné prestavby), ktoré ich nezvratne poškodzujú.

V súčasnej situácii a stave pamiatkových území so zacho-

Prístavba odmu č. 31 realizovaná po roku 1991. Foto: D. Baroková.

vanou drevenou ľudovou architektúrou môžeme Nižnú Bocu považovať za jeden z najhodnotnejších urbanistických súborov tohto typu v rámci celého Slovenska. Popri jej ochrane je zároveň potrebné zamyslieť sa, či počet chránených sídiel s drevenou architektúrou nie je až príliš nízky a či je ich vyhlásenie skutočne konečné (posledné celoslovenské prieskumy prebehli pred viac ako 20 rokmi). Ak vychádzame zo skutočnosti, že v priebehu uplynulých dvoch desaťročí zaniklo 40 % týchto súborov, je možné očakávať, že miesto zvýšenej ochrany v ďalších dvoch desaťročiach pristúpia kompetentné štátne orgány skôr k zrušeniu posledných troch pamiatkových zón. Myšlienka Václava Mencla z predhovoru známej publikácie *Lidová architektúra v Československu* tak ostáva stále aktuálna: *...to jediné, nač stačí sily jednotlivce, je starou ľudovou architektúrou v jej plné šíři poznať, zachytiť jej památky v popisoch, v plánech a ve fotografiách a odhalit dnešnému človeku jej výtvarný smysl a historickú hodnotu. Poznanie je cestou k pochopeniu a v pamiatkarskej praxi znamená i to, ako nájst spôsob na záchranu aj drevenej ľudovej architektúry.* ■

¹ Výskum vykonával SÚPSOP Bratislava v roku 1973. Materiál sa nachádza v Archíve Pamiatkového úradu SR v Zbierke schematických zameraní.

² Pamiatková zóna v Nižnej Boci bola vyhlásená Všeobecne záväzným nariadením Okresného úradu v Liptovskom Mikuláši č. 6/91 dňa 1. 10. 1991.

³ Skutočný stav zachovania hodnôt týchto objektov však nebol bližšie písomne ani fotograficky špecifikovaný, preto v súčasnosti vo väčšine prípadoch nie je možné porovnať, nakoľko sa zmenili.

⁴ BOTÍK, Ján. *Vyšná, Nižná Boca*. Bratislava : Lúč, 2004. s. 28. ISBN 80-7114-456-8.

⁵ BOTÍK, ref. 4, s. 29.

⁶ BOTÍK, ref. 4, s. 30.

⁷ *Obec Nižná Boca* : o obci. [online]. Dostupné na internete: < <http://www.niznaboca.sk/page.php?pageid=1> >.

⁸ Informačná tabuľa pred evanjelickým a. v. kostolom v Nižnej Boci.

⁹ BOTÍK, ref. 4, s. 31.

¹⁰ Súčasťou tohto článku sú mapy zobrazujúce architektonicko-historický rozbor územia a jeho súčasný stav zachovania hodnôt. Vypracované na základe porovnania súčasnej (www.katasterportal.sk) s historickou katastrálnou mapou (Archív GKÚ Bratislava) a terénneho prieskumu v októbri 2013.

Regulácia Bratislavy v medzivojnovom období

Súťaž na reguláciu okolia Michalskej brány

BRONISLAVA PORUBSKÁ

Zmenou politickej a hospodárskej situácie po roku 1918 sa výrazne zmenil aj status mesta Bratislavy, ktorá sa stala administratívnym centrom Slovenska a tiež centrom obchodu a vývozu. Táto zmena znamenala značný prílev nového obyvateľstva, a tým aj potrebu výstavby nových bytov a budov pre verejné inštitúcie, ako aj dobudovanie železnice a dunajského prístavu.

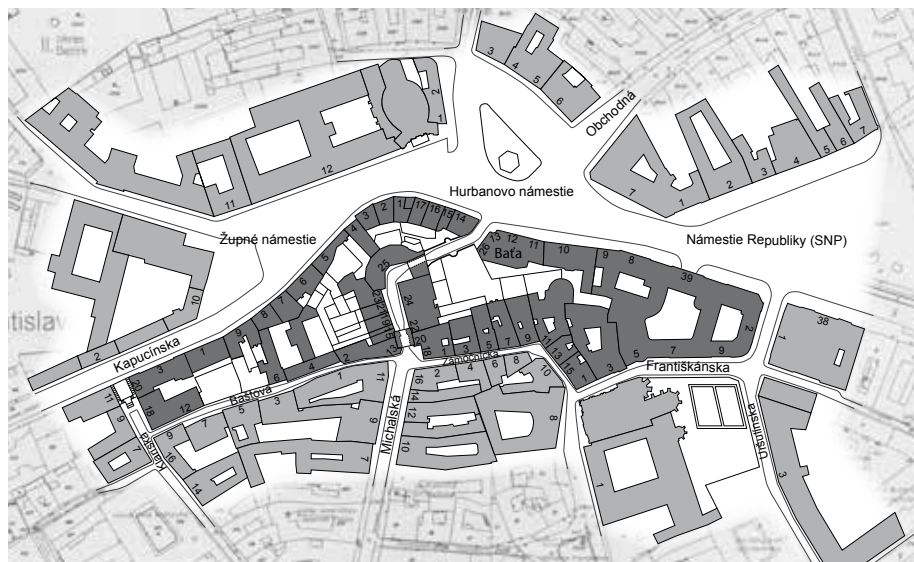
Pri neexistencii záväzných regulačných pravidiel boli možné len provizórne riešenia pri výstavbe niektorých budov, ako boli nevyhnutné štátne inštitúcie a úrady, ktoré potrebovali zriadiť sídlo v Bratislave ako novom hlavnom meste. Regulačný plán architekta Palóczyho zo začiatku 20. storočia sa v týchto nových podmienkach javil ako nedosta-

Plán mesta s vyznačenými pamiatkami vydaný Vládnym komisariátom na ochranu pamiatok v roku 1920. Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1277/5.

skôr Štátneho referátu na ochranu pamiatok Jana Hofmana,² podporujúcich a propagujúcich čo najskoršie zahájenie prác na celkovej regulácii mesta.

Popri popularizačných článkoch v dennej tlači Vládnym komisariát (a predovšetkým jeho prednosta J. Hofman) hneď od svojho vzniku v roku 1919 zahájil práce na revízii regulačného plánu. Už 9. 1. 1920 podal komisariát mestu memorandum o ochrane pamiatok v regulačnom pláne,³ v ktorom apeluje na estetickú a umeleckú stránku regulačného plánu, zachovanie pamiatok, vzhľad celých ulíc a námestí a krajinného rázu mesta. Tieto aktivity sa vzťahovali predovšetkým na staré, alebo tzv. vnútorné mesto. Pod týmto označením sa rozumela tá časť mesta, ktorá bola pôvodne obkolesená hradbami. Vládnym komisariát ďalej vypracoval zoznam pamiatok a plán mesta s vyznačenými pamiatkami, výškovým obmedzením a chránenými stavebnými čiarami (vyznačená je tu aj chránená zeleň, jednotlivé stromy a pomníky)⁴ a požadovalo sa aj vypracovanie plastického modelu mesta na účely regulácie.

Tzv. Michalský blok a jeho bezprostredné okolie, na riešenie ktorého bola vypísaná regulačná súťaž. Podklad katastrálna mapa z roku 1934, zdroj ÚAGK.

točný a zastaraný.¹ V odborných kruhoch sa tak pociťovala silná potreba modernej regulácie pre správny rozvoj mesta. V dennej tlači aj v odborných časopisoch sa objavilo viacero článkov od architektov Josefa Mareka, Aloisa Balána, Jiřího Grossmanna a tiež od prednostu Vládného komisariátu, ne-

Ďalším krokom na podporu regulácie Bratislavy bolo v roku 1921 zriadenie Dočasnej regulačnej komisie ako pomocného poradného zboru mestského stavebného úradu. Táto komisia však nemala zákonnú právomoc rozhodovať

v regulačných otázkach, fungovala len ako poradný hlas a jej činnosť bola po krátkom čase ukončená.⁵

V roku 1923 zorganizoval Štátny referát tzv. Anketu úradov a odborných spolkov o ochrane pamiatok v regulačnom pláne Bratislavy – išlo o akýsi výbor zložený zo zástupcov viacerých mestských organizácií a štátnych úradov.⁶ Výbor (anketa) zorganizoval 12 zasadnutí v priebehu rokov 1923 – 1925.⁷ Výsledkom činnosti bolo vypracovanie smerníc na regulačnú úpravu starého mesta a vypracovanie a schválenie štatútu riadneho regulačného zboru. Na základe toho bol zriadený Regulačný zbor mesta Bratislavy ako mestský úrad so štátnou podporou a jeho ustanovujúca schôdza sa konala dňa 22. 12. 1924.⁸

Napriek všetkým snahám práca na vypracovaní regulačného plánu vnútorného mesta na základe návrhu z roku 1920 nedosiahla žiaden pokrok a to ani po vypísaní medzinárodnej celomestskej regulačnej súťaže v roku 1929. Vnútorne mesto bolo z tejto súťaže vyňaté, malo ostať v pôvodnom stave a priebežná doprava sa mala viesť po jeho obvode. Problém vnútorného mesta teda nebol riešený až do jesene 1935, keď mestské regulačné oddelenie vypracovalo vlastnú verziu úpravy starého mesta, ktorá sa však výrazne líšila od návrhu pamiatkového referátu z roku 1920.⁹ Kvôli rozdielnym názorom mestského úradu a pamiatkového úradu a rôznym ďalším preťahom sa tak regulačnú úpravu pre celú oblasť vnútorného starého mesta nepodarilo ustáliť.

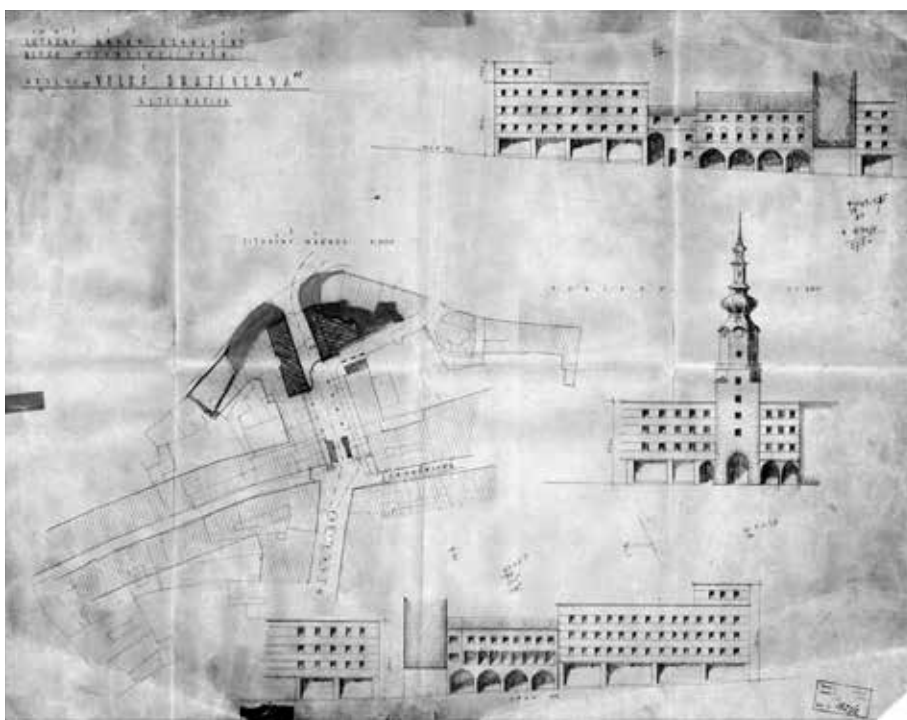
V dôsledku zvýšenej stavebnej aktivity v niektorých oblastiach starého mesta boli v roku 1930 na podnet Štátneho referátu ešte pred skončením celomestskej regulačnej súťaže vypísané ďalšie dve čiastkové súťaže, a to na riešenie okolia Dómu sv. Martina a Židovskej ulice a tzv. Michalského bloku – okolia Michalskej veže s vyústením Michalskej ulice na Hurbanovo námestie.

Výrazným podnetom na vypísanie súťaže na Michalský blok bol okrem iných stavebných zámerov v tejto časti mesta aj zámer firmy Baťa postaviť v týchto miestach obchodný dom. Táto téma v tom čase vyvolala veľkú diskusiu a rezonovala aj v dobovej tlači. Zástupcovia Štátneho referátu na ochranu pamiatok pripisovali regulácii v oblasti Michalskej brány veľkú dôležitosť, keďže podľa vlastných vyjadrení išlo o jedno z architektonicko-historicky najvýznamnejších častí starého mesta.¹⁰ Začiatkom roka 1930 Rada mesta Bratislavy vypísala verejnú anonymnú súťaž na regulačnú a zastavovaciu úpravu tejto časti.¹¹ Konkrétne išlo o oblasť bloku s Michalskou vežou ohraničenú Župným a Hurbanovým námestím a Námestím SNP, Uršulínskou, Františkánskou, Zámocníckou, Baštovou, Klariskou a Kapucínskou ulicou. Súťaž trvala od 1. februára do 22. marca 1930.¹² Výška odmien za víťazné súťažné návrhy bola určená na 8 000 Kč za prvú cenu, 5 000 Kč za druhú cenu a 3 000 Kč za tretiu cenu.

V súlade s podmienkami na celkový regulačný plán mesta sa aj tu vyžadovalo, aby vnútorné staré mesto ostalo pokiaľ

možno neporušené a akákoľvek priebežná premávka mala byť vedená po jeho obvode, v tomto prípade cez Námestie republiky (SNP), Hurbanovo a Župné námestie a Kapucínsku ulicu. Doprava do vnútra starého mesta mala byť výhradne len pre miestnu potrebu vedená z Námestia republiky (SNP) cez Uršulínsku, Františkánsku a Františkánske námestie. Úsek Michalskej ulice od veže po vyústenie na Hurbanovo námestie mal slúžiť pre jednosmernú vozovú premávku s požadovanou šírkou ulice mimo brány a mosta 5,5 m.

Popri obmedzení dopravy sa však naopak počítalo s uľahčením a rozšírením pešej premávky. Keďže podľa štatistiky klesal počet obyvateľov starého mesta a budovy tu slúžili stále viac obchodným a kancelárskym účelom, predpokladala sa tu zvýšená frekvencia chodcov dochádzajúcich za obchodom a za prácou. Preto sa od súťažných návrhov

Súťažný návrh s heslom Veľká Bratislava. Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1423/2.

vyžadovalo, aby obsahovali možnosť jedno- alebo obojstranného obchádzania Michalskej veže, priechod pasážou zo Župného námestia na Michalskú ulicu a pasáž z Hurbanovho námestia do Zámocníckej ulice, prípadne aj ďalšie zlepšenia pešej premávky pomocou arkád či pasáží.

Súťažné návrhy mali priniesť riešenie na odstránenie a prestavbu dovedajšej zástavby dotknutého bloku považovanej po stavebno-technickej i hygienickej stránke za nedostatočnú, avšak s ohľadom na jednotlivé chránené pamiatkové objekty, ktorých dominantou bola Michalská veža. Rátalo sa teda s postupným nahradením dovedajšej zástavby s výnimkou pamiatkovo chránených objektov. Požiadavkou bolo zachovať pôvodný pôdorys, predovšetkým vonkajšie stavebné čiary, ktorých zmena bola prípustná len vo výnimočných prípadoch pre potreby zlepšenia premávky. Vnútorne stavebné čiary mali brať ohľad na zachovanie Michalskej priekopy so zeleňou. V bloku domov medzi Michalskou a Klariskou ulicou mal byť tiež podľa možnosti navrhnutý súvislý dvor.

Výška zastavania mala byť podľa možnosti v pomere 1 : 1 ku vzdialenosti medzi stavebnými čiarami v ulici. S ohľadom

na ráz starého mesta mohol byť tento pomer zredukovaný na 3 : 2 a vo výnimočných prípadoch na 2 : 1. V návrhoch mal byť zreteľne znázornený tvar strechy a prípadne aj materiál krytiny. Súťažné návrhy mali poskytnúť čo najhospodárnejšie riešenia, ktoré by boli v daných podmienkach aj z finančného a majetkového hľadiska skutočne realizovateľné. Medzi podklady súťaže patrili aj návrhy už povolených novostavieb v tejto lokalite – obchodného domu Baťa a susedného domu firmy Tausky na Hurbanovom nám. 5, aby s nimi účastníci súťaže mohli počítať a vhodne ich začleniť do svojho regulačného plánu.

Objekty, ktoré mali byť bezpodmienečne chránené, boli Michalská veža, Michalská brána, priekopa s mostom a Prašná bašta v zadnej časti domu na Zámočnickej 11. Okrem toho sa už len odporúčalo chrániť aj ďalšie objekty uvedené v dodatku k súťažným podmienkam od Štátneho referátu na ochranu pamiatok.¹³

Zámočnickej 3 boli Michalská 25 (označovaný aj ako Obchodný dom Fornheim alebo Fornheimov dom), Michalská 26 (dom s lekárnou U červeného raka), Baštová 2, Michalská 16, Františkánska 3 (tzv. Husitský dom), Zámočnicka 9, 11, 13, 15. Budovy na Zámočnickej mali ostať zachované ako príklady drobnej občianskej architektúry a síce z najlepších a architektonicky najcennejších svojho druhu. Tvoria spolu veľmi plastický obraz v drobnej mierke s bohatými detailmi. Je nutné považovať tieto fasády so svojou drobnou mierkou a plastickou bohatosťou za nanajvýš ťažko nahraditeľné.¹⁴

Okrem týchto hlavných podmienok súťaže mal Štátny referát ďalšie podnety k optimálnemu riešeniu pešej premávky v priestoroch Michalskej brány: *Aby bol priechodný profil pre peších všade rovnako široký, nestačí podlubím obísť len vlastnú vežu, ale treba tiež zriadiť podlubie v dome na parc. č. 61 (Michalská 26, lekáreň U červeného raka), ktorého cena je hlavne pohľadová pre jeho fasádu do priekopy. Ďalej treba*

Časť víťazného súťažného návrhu od autora Josefa Mareka s heslom MCMXXX. Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1359/3.

V tomto dodatku Štátny referát okrem troch hlavných cien vypísal tri ďalšie akcidenčné ceny, ktoré mali byť udeľené tým návrhom, ktoré najviac brali do úvahy ochranu pamiatok. Pritom nebolo dôležité, či im bola udelená aj niektorá z hlavných cien. Odmeny boli stanovené na 3 000 Kč za prvú cenu, 2 000 Kč za druhú cenu a 1 000 Kč za tretiu cenu.

Požiadavkou referátu bolo, aby súťažiaci predložili aj vlastné návrhy už spomenutých plánovaných novostavieb nezávislé od už existujúcich plánov. V tejto požiadavke sa zrejme prejavil boj Štátneho referátu s firmou Baťa o konečnú podobu ich obchodného domu. Z pamiatkového hľadiska mali návrhy brať do úvahy dominantné postavenie Michalskej veže, zachovať priestor priekopy a pohľad na Prašnú baštu a mali vyriešiť pohľadový účinok Michalskej veže z rôznych pohľadov – od ústia Obchodnej (Uhorskej) ulice, z ulíc Michalská, Baštová a zo Suchého mýta ponad domy na Hurbanovom námestí. Ďalšie pamiatkovo chránené objekty v tomto bloku okrem Michalskej veže, brány, mosta, Prašnej bašty a zvyšku mestského múru na zadnej strane domu na

*rozšíriť bránku pre peších v prvej bráne, k mostu pridať po boku betónovú lávku, pričom stará mostná konštrukcia sa ponechá len pre dopravu, barokové súsošie sa premiestni. Na Baťovej parcele treba tiež myslieť na zriadenie arkády.*¹⁵

Štátny referát požiadal aj o finančnú podporu na vypracovanie ďalších pomôcok pre regulačnú súťaž, a to zhotovenie modelu časti riešeného bloku a zaslal tiež žiadosť Ministerstvu národnej obrany o dodanie leteckých snímok okolia Michalskej veže (letecké snímky boli považované za dôverné materiály).¹⁶

Do súťaže bolo zaslaných 9 návrhov. Porota zasadala 26. a 27. marca 1930.¹⁷ V prvom kole boli vylúčené tri návrhy pre nerešpektovanie niektorých zásadných požiadaviek súťaže, napr. projekt č. 3 s heslom Veľká Bratislava pre vytvorenie prielomu cez Fornheimov dom (Michalská 25) z Michalskej na Hurbanovo námestie, alebo projekt č. 4 s heslom Červený kruh za vedenie spojovacej ulice priamo cez priekopu.

No ani žiaden zo zostávajúcich návrhov nebol porotou prijatý úplne bez výhrad a boli vyslovené viaceré námietky.

Aj z dnešného pohľadu námety z viacerých návrhov predstavujú výrazne negatívne zásahy do historickej zástavby. Napr. projektu č. 2 sa vytýkali veľké straty po pamiatkovej i hospodárskej stránke, nedostatočne dimenzované ulice a ostré zákruty. V posudku sa uvádza: *Radikálne oprostie veže prejavuje naprosté neporozumenie pre funkciu veže nad bránou v stredovekom pôdoryse. To isté neporozumenie ukazuje zakladanie vegetácie v Zámočnickej ulici.*¹⁸ Aj projekt č. 5 viedol novú ulicu cez Fornheimov dom, pričom by došlo k zabrzdzeniu dopravy v mieste brány, ktoré sa nedalo rozšíriť. Po pamiatkovej stránke sa vytýka navrhnutá obojstranná arkáda v Zámočnickej ulici, lebo zásadne menila ráz ulice. Problémom bolo aj vyústenie Michalskej ulice do Hurbanovho námestia novostavbami so zaobleným pôdorysom (projekt č. 7). Zaoblené nárožie sa vyčítalo aj Baťovmu domu, táto výhrada referátu však nebola rešpektovaná.

Porota sa jednohlasne zhodla udeliť ceny a obnos 12 000 Kčs rozdeliť rovnako medzi projekt č. 5 s heslom Sv. Michal (Ing. arch. Vojtech Holesch, Bratislava) a projekt č. 6 s heslom MCMXXX (arch. Josef Marek, Bratislava), každý získal po 6 000 Kčs a tretiu cenu 4 000 Kčs získal projekt č. 9 (arch. Karel Kühn, Praha).

Dodatočné ceny vypísané Štátnym referátom za rešpektovanie pamiatkových hodnôt regulovaného priestoru boli udelené takto: prvá a druhá cena sa tiež spojili a boli udelené v rovnakej výške po 2 500 Kčs projektom č. 6 s heslom MC-MXXX (J. Marek) a č. 7 s heslom K.R. (H. Klusáček).¹⁹ Najlepšie riešili situáciu nástupu na Michalský most z Hurbanovho námestia. Uplatnilo sa tu hranaté nárožie rešpektujúce pôvodný pôdorys, bola dodržaná pôvodná situácia a výška jedného poschodia na nárožnej časti novostavby firmy Baťa. Tretia cena vo výške 1 000 Kčs bola udelená projektu č. 9 (K. Kühn) za dôsledné zachovanie jednotlivých chránených pamiatok.

Aj najúspešnejší návrh č. 6 Josefa Mareka, ktorý sa ocitol medzi dvojicou víťazov súťaže tak po stránke regulačnej, ako aj pamiatkovej, vykazoval niektoré nedostatky. Nevyhovovala zástavba na západnej časti bloku, podľa projektu celú túto časť mali tvoriť novostavby. Projekt v celku zachovával pôvodný pôdorys, ale rozširoval ústie Baštovej a Zámočnickej ulice. Vyžadovalo sa aj zníženie nárožnej časti Baťovej novostavby o jedno poschodie. Podľa projektu sa mal tiež zbúrať pamiatkovo chránený tzv. Husitský dom na Františkánskej 3.²⁰

Na zlepšenie premávky J. Marek navrhol podchod pre peších po oboch stranách Michalskej veže, pričom arkády pokračujú aj ďalej za vežu po oboch stranách ulice až po jej zalomenie, pasáž zo Župného námestia na Michalskú cez dom č. 25 Fornheim, prechod z Hurbanovho námestia cez Baťov dom a priekopu na Zámočnicu a jeho vyústenie v dome č. 11.

Na základe námetov z jednotlivých súťažných návrhov porota navrhla zásady pre stavebnú úpravu Michalského bloku, z ktorých viaceré sa týkali zástavby na Baťovej parcele.

Vyžadovalo sa zachovanie pôdorysnej línie vstupu na most z Hurbanovho námestia na strane Baťovho domu a rozšírenie komunikácie pre peších arkádami v tomto dome hlbokými aspoň tri metre. Odporúčalo sa tiež rozšírenie Michalského mosta o šírku týchto arkád, nebolo to však nevyhnutné. Do tejto línie sa mohol postaviť len jednoposchodový dom tak, aby bol cez neho nielen zachovaný, ale aj zlepšený pohľad na Michalskú vežu. Obmedzenie na jedno poschodie sa vyžadovalo pri novostavbe s rovnou strechou,

Pôvodné budovy pri vyústení Michalskej ulice na Hurbanovo námestie s pohľadom na Michalskú vežu. Foto: Archív PÚ SR, 1926.

Časť hradbového múru v zadnej časti domu na Zámočnickej ulici. Foto: Archív PÚ SR, 1937.

v prípade šikmej strechy bolo potrebné znížiť výšku hrebeňa.

Stavba do výšky prvého poschodia mala byť zrealizovaná v celej jej šírke v rovnakom výraze, pričom vyššiu časť budovy bolo treba prispôsobiť susedným stavbám tak, aby nebola narušená stena Hurbanovho námestia cudzorodou (sklenenou) fasádou a výška rímsy a hrebeňa strechy sa mala prispôsobiť susednému domu.

Do priestoru priekopy sa mala dodržať jednotná stavebná čiara a jednotné výšky budov. V Baťovom dome mala byť vytvorená pasáž, ktorá by ústila do Zámočnickej ulice a nekrýte prechádzala po dne priekopy. Pre peších sa mal vytvoriť podchod, ktorý by obchádzal Michalskú vežu cez domy

Zámočnická ulica. Foto: Archív PÚ SR, 1938.

č. 22 a 24, a ktorý by vyúsťoval v dome U červeného raka (č. 26). Podchod obchádzajúci vežu z druhej strany nebol bezpodmienečne nutný.

Stavebná čiara domu na Hurbanovom námestí 7 (neskorší objekt Café Regina) sa mala kvôli rozšíreniu ústia mosta odsunúť asi o 4 metre, pričom sa mala zachovať rovná a nie oblá línia. Táto náročná budova mohla mať výšku prízemí a dvoch poschodí. Ostatné nadväzujúce budovy na tejto strane Hurbanovho a Župného námestia až po Kapucínsku ulicu mohli byť najviac štvorpodlažné, ale na strane smerujúcej do priekopy o poschodie nižšie, aby sa zachovala jednotná výška rímsy spolu s nárožným domom. Priestor priekopy bolo nutné zachovať v celku z dôvodu voľného prúdenia vzduchu a prípadného priechodu a nepripúšťala sa stavba žiadnych priečných krídel. Preto sa tiež odporúčalo otvorenie mostných oblúkov. Pre ulice Baštovú a Zámočnickú boli záväzné súčasné výšky a miera zastavania.

Zástupca poroty Eugen Bárta z mestského regulačného oddelenia však mal výhrady k takto stanoveným zásadám a svoj názor vyjadril v dodatku protokolu zo zasadnutia poroty. Nepáčili sa mu umelo stanovené obmedzenia pre novostavby, ktoré mali zlepšiť pohľad na chránené pamiatky, avšak ktoré nezodpovedali pôvodnému stavu.

Kedže bolo rozhodnuté, že objekt Schmidt-Hansl (pôvodný objekt na miestne Baťovho domu) nebude pamiatkovo chránený a že môže byť nahradený novým, nie je správne, aby predpismi obmedzujúcimi účelnosť novostavby a výtvarnú voľnosť jej tvorcu bolo možné docieľiť nejakú estetickú hodnotu kvôli zachovaniu pohľadu na vežu, či dokonca jeho zlepšenie. Za správne pokladám jedine určenie toho, že hmota starej budovy má byť nahradená novou, čo by v danom prípade znamenalo nahradenie jednoposchodovej budovy s vysokou šikmou strechou dvojposchodovou budovou s plochou strechou. Navrhované predpisy nútia projektanta budovy k neúprimnej, vyumelkovanej tvorbe a vykrajovanie hmôt z dnešného stavu čo do výšky a posúvanie stavebnej čiary kvôli rozšíreniu na protiláhlej strane úplne odporuje podľa môjho názoru ochrane starého mesta.²¹

Pod tento dodatok sa podpísal okrem Eugena Bártu aj architekt Fridrich Weinwurm. Obmedzenia novostavieb v prospech pamiatkových objektov sa však vyžadovali ako

náhrada za zbúranú pôvodnú stavbu na mieste Baťovho domu, ktorá bola pôvodne tiež pamiatkovo chránená (je vyznačená aj na pláne pamiatkových objektov, ktorý vydal Štátny referát v roku 1920).

Tak, ako pri celomestskej súťaži, ani teraz nebol určený jednoznačný víťaz. Námety zo súťaže ostali nevyužitú, čo vo viacerých prípadoch možno vnímať len kladne, najmä po vzniku pešej zóny v starom meste, keď šírky ulíc pešej premávke postačujú. Neboli však dodržané ani odporúčania pre stavbu Baťovho domu (arkády na rozšírenie ústia Michalskej ul., pasáž cez priekopu na Zámočnickú, zjednotenie fasády, rovné nárožie namiesto zaobleného), dosiahlo sa iba zníženie náročnej časti pri nástupe na most.

Regulácia Michalského bloku, tak ako ju určili výsledky súťaže, nebola realizovaná. Až do roku 1938 sa z dôvodu rôznych preťahov nepodarilo ustáliť regulačné predpisy

pre oblasť celého vnútorného mesta, do ktorých by sa mohli výsledky súťaže zapracovať. Každá prípadná výstavba sa preto musela riešiť samostatne. Pretože sa množili žiadosti o udelenie stavebných povolení v starom meste a situácia sa javila byť neudržateľná, v roku 1938 schválilo mestské zastupiteľstvo regulačné a zastavovacie predpisy pre túto časť starého mesta. Územie, na ktoré sa vzťahoval tento výmer, bolo o niečo väčšie ako to, ktoré riešila súťaž. Bolo ohraničené námestiami Župným, Hurbanovým, SNP a ulicami Laurinskou, Uršulínskou, Františkánskou, Zámočnickou, Baštovou, Klariskou a Kapucínskou.²²

Najvýraznejšie zásahy v bezprostrednom okolí Michalskej veže v zmysle tohto regulačného predpisu sa týkali Baštovej a Zámočnickej ulice, pričom pri týchto dvoch uliciach sa brala do úvahy len ich severná strana, ktorá tvorila hranicu regulovaného územia.

Zámerom bolo obidve tieto ulice rozšíriť na 8 metrov, Zámočnickú v úseku od jej zalomenia po Františkánske námestie na 6,5 metra. V prípade Zámočnickej sa mala posunúť jej severná strana. Vyústenie obidvoch týchto ulíc do Michalskej sa malo riešiť pomocou arkádových podchodov alebo podjazdov, aby sa zachoval pôvodný pôdorys úzkeho vstupu do týchto bočných ulíc. V Zámočnickej sa od nárožia s Michalskou v dĺžke desať metrov mala ponechať pôvodná stavebná čiara, pričom na prízemí budov by sa zrealizoval podchod v šírke medzi novou a pôvodnou stavebnou čiarou. Podobné riešenie sa malo zrealizovať aj pri vyústení Zámočnickej do Františkánskeho námestia. V prípade Baštovej sa predpokladalo v budúcnosti rozšírenie na jej južnej strane, ktorú však už tento regulačný predpis neupravoval.

Z celého riešeného územia iba na severnej strane Zámočnickej a Františkánskej ulice až po budovu pošty boli predpísané šikmé strechy. V ostatných uliciach boli prípustné aj rovné strechy, v jednej ulici však musel byť tvar strechy jedného druhu, prípadne sa mali novostavby výškou a tvarom strechy prispôbiť zachovaným pôvodným stavbám.²³

Štátny referát mal k tomuto výmeru, ktorý bol schválený bez jeho účasti, veľké výhrady a podal svoje vlastné pripomienky k tejto regulačnej úprave, ktoré sa týkali predovšetkým zástavby na severnej strane Zámočnickej ulice a úpravy priekopy tvoriacej zadné dvory týchto domov.

Hlavnou výhradou bolo, že ide len o čiastkové riešenie a nie o úpravu starého mesta ako celku. Referát uznal potrebu rozšírenia Zámočnickej ulice z hygienických a dopravných dôvodov na maximálne osem metrov, čo by znamenalo zriadiť dve vozovky a dva chodníky, počítalo sa tu s jednosmernou premávkou. V zásade súhlasil aj so zriadením arkádového podchodu pri vstupe do ulice kvôli uzatvoreniu priestoru pred Michalskou vežou a aby sa získal správny estetický pomer šírky Zámočnickej k Michalskej ulici. Preto mal dom č. 1 a čiastočne aj dom č. 3 vstupovať do novej stavebnej čiary o tri metre a na prízemí by bol chodník pod arkádou. Takéto riešenie sa však žiadalo aj pri domoch č. 11 a 13, ktoré boli pamiatkovo chránené a nemali sa búrať.

Výška zástavby v Zámočnickej sa s ohľadom na jej šírku a chránené pamiatky odporučila stanoviť na 10,5 m – t. j. prízemie a dve poschodia a rovnaká výška mala byť aj do zadných dvorov. Na dome č. 3 na Františkánskej ulici sa mohol urobiť prechod k výške susednej pošty.

Štátny referát mal ďalej v úmysle postupne pri búraní domov na Zámočnickej č. 3 – 9 uvoľniť a upraviť pôvodný hradbový múr, ktorý sa nachádza v zadnej časti týchto domov. To malo mať vplyv aj na hĺbku nového zastavania na severnej strane Zámočnickej, ktorá mohla byť maximálne 10 m. Zadné dvory týchto domov mali byť súvisle spojené. Hradba za domom č. 3 mala ostať zachovaná v plnej výške a pri domoch č. 5 – 9 sa mala upraviť v približnej výške, v akej by sa našla pri búraní. Touto úpravou sa mala zlepšiť aj vzdušnosť

Baštová ulica. Foto: Archív PÚ SR, 1931.

a svetelné pomery v priestore priekopy, ktoré boli narušené vysokou zástavbou zo strany Hurbanovho námestia.²⁴

Pri pohľadovo veľmi exponovaných domoch (Zámočnická 1, 15, Michalská 18, 20, 22, 15, 17, 19, 21 a 23) sa pri novostavbách mali dodržiavať zvláštne predpisy týkajúce sa usporiadania fasád, ktoré by stanovil notársky úrad pri stavebnom konaní v spolupráci so Štátnym referátom. Aj na mieste týchto objektov, z ktorých väčšina je dnes pamiatkovo chránená, sa teda do budúcnosti rátať s novostavbami.

Navrhované pripomienky Štátneho referátu k tomuto regulačnému predpisu však nemali byť rešpektované, a preto v máji 1938 napísal J. Hofman na Ministerstvo školstva a národnej osvety do Prahy súrnu žiadosť o zásah v tejto záležitosti, v ktorej uvádza: *Navrhnutá regulácia búra aj chránené domy*

v Zámočnickej ulici a stanovuje výšku 4 podlažia, čo by bolo pre celé vnútorné mesto prejudiciálne a utvorilo by akúsi prémiiu na búranie starých domov. Schválením tejto regulácie by sa dal podklad pre výšky v iných uliciach, vnútorné mesto by sa stalo neudržateľné a muselo by prepadnúť zbúraniu (31. 5. 1938).²⁵

Tieto obavy a pesimistické predpovede, ktoré Jan Hofman vyslovil v máji v roku 1938, sa nakoniec celkom nezaplnili. Pravdepodobne zmenou spoločensko-politických pomerov a následkom nadchádzajúcich závažných udalostí otázky regulácie mesta ustúpili do úzadia a v takejto podobe sa k nim už viac nepristúpilo. ■

¹ BALÁN, A. Regulačný plán Palócziho pre mesto Bratislavu. In *Slovenský denník*, 1921, roč. 4, č. 203, s. 2.

² Napríklad v časopise *Slovenský denník* – J. Hofman: O regulácii mesta Bratislavy, 1919; A. Balán: Regulačná a výstavba mesta Bratislavy, 1921, Otázka viac ako naliehavá, 1921; *Časopis československých architektů SIA* – A. Balán: Bratislavský regulačný plán, 1922; J. Grossmann: Sanace starého města v Bratislavě, 1923, Vývoj regulační otázky v Bratislavě, 1926.

³ HOFMAN, J. *Stavebné dejiny mesta Bratislavy*: vydané pre regulačnú súťaž mesta Bratislavy za spolupráce Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Bratislava, 1929, s. 3.

⁴ Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1277/5. Prehľadný plán stavebných pamiatok mesta Bratislavy chránených od Štátneho referátu na ochranu Bratislavy.

⁵ GROSSMANN, J. Vývoj regulační otázky v Bratislavě. In *Časopis československých architektů SIA*, 1926, č. 12, s. 182.

⁶ Členmi výboru boli zástupcovia Župného úradu, Okresného úradu, Štátneho referátu na ochranu pamiatok (Dr. J. Hofman), Mestského notárskeho úradu, Mestského stavebného oddelenia, Spolku čs. architektov a inžinierov (arch. J. Grossmann), Okrášľujúceho spolku v Bratislave (arch. F. Wimmer), Zväzu čs. okrášľujúcich spolkov, Zväzu pre povznesenie návštevy cudzincov, Spolku slovenských umelcov, Umeleckej besedy (arch. A. Balán), Kunstvereinu (arch. A. Szőnyi), ako technický znalci tu boli napr. architekti B. Hübschman, K. Šilinger, niekedy sa zúčastnil aj Dr. Z. Wirth.

⁷ HOFMAN, J., ref. 3, s. 4-5.

⁸ GROSSMANN, J., ref. 5, s. 183; Archív PÚ SR, fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (f. PO), spis č. 1241/30, šk. 28.

⁹ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 538/38, šk. 30.

¹⁰ WIRTH, Z. Soutěž na úpravu Michalské brány v Bratislavě a jejího okolí. In *Stavba měst a venkovských obcí*: zprávy Ústavu pro stavbu měst při Masa-

rykově akademii práce, 1931, roč. 5, sešit 1-6, s. 35-36; HOFMAN, J. Stavba u Michalské brány. In *Národní denník*, 28. 12. 1929.

¹¹ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 274/30, šk. 28.

¹² Členovia poroty v súťaži na reguláciu Michalského bloku: zástupca starostu Bratislavy Daniel Molec, technický riaditeľ Ing. Igor Ruppeltdt, za regulačné oddelenie mesta Ing. arch. Eugen Bárta, vrchný stavebný radca Ing. Ján Liewald, za Štátny referát pamiatok dr. J. Hofman, odborný prednosta ministerstva školstva dr. Zdeněk Wirth, architekti Bohumil Hübschmann, Franz Wimmer, Fridrich Weinwurm, František Feigler – Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 170/30, šk. 4.

¹³ Archív PÚ SR, f. PO, spisy č. 274/30, 183/30, šk. 28.

¹⁴ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 183/30, šk. 28.

¹⁵ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 586/30, šk. 28.

¹⁶ Archív PÚ SR, f. PO, spisy č. 546/30, 573/30, šk. 28.

¹⁷ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 904/30 Zápisnica zo zasadnutia poroty, šk. 28.

¹⁸ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 904/30 Zápisnica zo zasadnutia poroty, s. 4, šk. 28.

¹⁹ WIRTH, Z., ref. 10, s. 35.

²⁰ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 904/30 Zápisnica zo zasadnutia poroty, šk. 28.

²¹ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 904/30 Zápisnica zo zasadnutia poroty, s. 10, šk. 28.

²² Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 1454/38, Regulačná a zastavovacia úprava časti I. okresu medzi Župným námestím, Hurbanovým námestím, Námestím Republiky, Laurinskou, Uršulínskou, Františkánskou, Zámočnicovou, Baštovou, Klariskou a Kapucínskou ulicou, šk. 31.

²³ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 1454/38, Regulačná a zastavovacia úprava..., šk. 31.

²⁴ Archív PÚ SR, f. PO, spisy č. 292/38, 1166/38, šk. 31.

²⁵ Archív PÚ SR, f. PO, spis č. 1861/38, šk. 31.

Brhlovce - ožívajúce skalné obydlia

IMRICH TÓTH

Malebna dedinka Brhlovce leží obklopená miernymi svahmi patriacimi k južnému úpätiu Štiavnického pohoria, vzdialená 15 km na východ od mesta Levice. Osídlenie obce a jej okolia siaha až do kamennej doby. Prvá historická písomná správa o obci sa nachádza v listinách z roku 1245 (pod názvom *Burfen*). Brhlovce sú lokalizované v rozsiahlej geologickej oblasti vulkanického pôvodu, formovanej treťohornou sopečnou činnosťou. Z tekutých láv a sopečného popola sedimentáciou vznikli vrstvy trachytových a pórovitých andezitových tufov a tuffitov, čo sú horniny mäkké a pórovité. A práve predmetom pamiatkovej ochrany v Pamiatkovej rezervácii ľudovej architektúry Brhlovce je dnes už na Slovensku ojedinelý súbor skalných obydlí ako dokument zvláštneho typu ľudového staviteľstva, ktoré vznikli v tomto tufovitom skalnom masíve využívajúc geologické a geomorfologické danosti prostredia. Skalné obydlia spomína už Matej Bel vo svojej práci *Notitia Hungariae novae historico-geographica* z roku 1742. V niekoľkých prípadoch boli trvalo obývané ešte v 70. rokoch 20. storočia.

Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce bola vyhlásená nariadením vlády Slovenskej republiky v roku 1983. Tvorí ju súbor národných kultúrnych pamiatok v počte 22 skalných obydlí, 6 ľudových domov a hospodár-

Brhlovské skalné obydlia. Foto: archív autora.

ských objektov a 35 dotvárajúcich objektov (domy ľudové s hospodárskymi objektmi) v rámci pamiatkového územia. Zásady pamiatkovej starostlivosti pre pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry Brhlovce boli vypracované v roku 1984 a aktualizované v roku 1999 a naposledy v roku 2006.

V roku 2006 som v rámci aktualizácie zásad konštatoval: *Najväčším problémom, ktorý pretrváva od éry socializmu je nezujem Brhlovčanov o kultúrnu výnimočnosť svojej obce a roztrieštenosť dedinského spoločenstva. Je až nepochopiteľné, že*

Brhlovská ľudová architektúra. Foto: archív autora.

ani v dnešnej dobe nemá stredná a mladšia generácia záujem o ekonomické zhodnotenie toho, že v ich obci je pamiatková rezervácia. Domáci i zahraniční turisti už aspoň tri desaťročia navštevujú Brhlovce kvôli skalným obydliam. Obec a jej obyvatelia dodnes nevyužili ako zdroj príjmov možnosti, ktoré im ponúka vysoká návštevnosť expozície Skalné obydlia Tekovského múzea. Som rád, že toto konštatovanie už neplatí. Vďaka občianskemu združeniu Nový dvor a niektorým obyvateľom Brhloviec skalné obydlia a ľudové domy Šurdy (rezervácia situovaná v Dolných Brhlovciach, ktorá sa skladá z dvoch lokalít – Dolina a Šurda) ožívajú, otvárajú svoje brány dokorán (doslovne) a pozývajú širokú verejnosť nielen na prechádzku po týchto výnimočných priestoroch, ale aj na kultúrne a spoločenské vyžitie formou organizovania výstav (v roku 2013 Dominik Hlinka, Jana Bialová, Fero Lipták), workshopov (extrem feltworkshop, keramické sympóziu, pôvodné omietkové zmesi), nočných prehliadok alebo projekciou filmov v rámci kina priamo v skalnom obydlí. Bližšie zoznámenie s aktivitami občianskeho združenia je možné na ich stránke www.novydvor.sk.

K týmto aktivitám sa postupne pridávajú aj ostatní obyvatelia Šurdy plánovanou obnovou a prezentáciou pamiatkových hodnôt svojich obydlí ako v prípade skalných obydlí a ľudového domu (kultúrna pamiatka) č. 139 a 140. Pre nás pamiatkarov však bude určite dôležitejšie, aby sme sa mohli prejsť po voľne prístupných obnovených objektoch na území pamiatkovej rezervácie. K tomu musí prispieť aj naša činnosť a práca. Krajský pamiatkový úrad Nitra vydal v rokoch 2012 – 2013 spolu 9 rozhodnutí k jednotlivým objektom. Vykonali sa pamiatkové výskumy a prístupuje sa k realizácii obnovy s dôrazom na rehabilitáciu mnohých objektov do pôvodného výrazu s odstránením nevhodných zásahov a úprav z druhej polovice 20. storočia. V prípade zrealizovania plánov na obnovu a prezentáciu objektov pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry môžu Brhlovce spolu s expozíciou ľudového bývania Tekovského múzea v dome č. 142, s neskorobarokovým kaštieľom z roku 1756, ktorý je práve v obnove, a barokovým Kostolom Sedembolestnej Panny Márie z rokov 1760 – 1772 ponúknuť návštevníkom plnohodnotný a pestrý kultúrny zážitok. ■

Pamiatkové územia ako súčasť pamiatkového fondu Slovenska

PETER ŠKULAVÍK

Pamiatkové územia sú v zmysle platného zákona o ochrane pamiatkového fondu pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. Kým pamiatkové rezervácie boli prvým právne chráneným objektom pamiatkového fondu už v polovici minulého storočia, pamiatkové zóny sa začali vyhlasovať až od roku 1990.

Pamiatkové rezervácie sa v rámci evidencie Ústredného zoznamu pamiatkového fondu členia na mestské pamiatkové rezervácie (MPR), ktorých je 17, pamiatkové rezervácie ľudového staviteľstva (PRLS) v počte 10 a 1 pamiatkovú rezerváciu technických diel (PRTD).

Podobne ako pri rezerváciách, aj v prípade pamiatkových zón je pri ich evidencii vedené aj ich typologické členenie. V súčasnosti je platných 83 pamiatkových zón, z toho mestských 52, vidieckych 23, špeciálnych 5 a krajinné sú 3.

Dôležitosť a význam pamiatkových rezervácií a zón spočíva najmä v ochrane ich historických urbanistických či krajinných štruktúr spolu s nehnuteľnosťami, ktoré sa v nich nachádzajú, aj keď nie sú nehnuteľnými kultúrnymi pamiatkami.

Č. PR	Názov pamiatkovej rezervácie	typ	Mesto / obec	okres	počet NKP	počet PO
1	Pamiatková rezervácia Banská Štiavnica	MPR	Banská Štiavnica	Banská Štiavnica	205	268
2	Pamiatková rezervácia Bardejov	MPR	Bardejov	Bardejov	105	132
3	Pamiatková rezervácia Kežmarok	MPR	Kežmarok	Kežmarok	227	252
4	Pamiatková rezervácia Kremnica	MPR	Kremnica	Žiar nad Hronom	82	117
5	Pamiatková rezervácia Levoča	MPR	Levoča	Levoča	305	347
6	Pamiatková rezervácia Spišská Sobota	MPR	Poprad	Poprad	71	75
7	Pamiatková rezervácia Prešov	MPR	Prešov	Prešov	225	254
8	Pamiatková rezervácia Spišská Kapitula	MPR	Spišské Podhradie	Levoča	17	43
9	Pamiatková rezervácia Bratislava	MPR	Bratislava 1-Staré Mesto	Bratislava I	198	277
10	Pamiatková rezervácia Banská Bystrica	MPR	Banská Bystrica	Banská Bystrica	170	198
11	Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Čičmany	PRLS	Čičmany	Žilina	33	37
12	Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Podbiel	PRLS	Podbiel	Tvrdošín	47	53
13	Pamiatková rezervácia Vlkolínec	PRLS	Ružomberok	Ružomberok	36	82
14	Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Ždiar	PRLS	Ždiar	Poprad	59	154
15	Pamiatková rezervácia Osturňa	PRLS	Osturňa	Kežmarok	88	266
16	Pamiatková rezervácia Špania Dolina	PRLS	Špania Dolina	Banská Bystrica	75	84
17	Mestská pamiatková rezervácia Nitra	MPR	Nitra	Nitra	17	95
18	Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Sebechleby	PRLS	Sebechleby	Krupina	80	90
19	Pamiatková rezervácia Veľké Leváre	PRLS	Veľké Leváre	Malacky	21	26
20	Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce	PRLS	Brhlovce	Levice	25	28
21	Mestská pamiatková rezervácia Košice	MPR	Košice 1-Staré Mesto	Košice I	445	538
22	Mestská pamiatková rezervácia Trenčín	MPR	Trenčín	Trenčín	53	132
23	Mestská pamiatková rezervácia Trnava	MPR	Trnava	Trnava	117	177
24	Mestská pamiatková rezervácia Žilina	MPR	Žilina	Žilina	54	59
25	Pamiatková rezervácia Plavecký Peter	PRLS	Plavecký Peter	Senica	28	32
26	Pamiatková rezervácia Jur pri Bratislave	MPR	Svätý Jur	Pezinok	24	28
27	Pamiatková rezervácia Podolíne	MPR	Podolíne	Stará Ľubovňa	60	63
28	Pamiatková rezervácia Štiavnické Bane	PRTD	Štiavnické Bane	Banská Štiavnica	30	38

zdroj: Automatizovaný informačný systém ochrany pamiatok (AIS OP, 4. 11. 2013)

Č. PZ	Názov pamiatkovej zóny	Typ	Obec	Okres	počet NKP	počet PO
2	Bratislava-Rusovce	V	Bratislava 5-Rusovce	Bratislava 5	6	9
3	Komárno	M	Komárno	Komárno	23	40
4	Skalica	M	Skalica	Skalica	36	54
6	Bratislava-Vajnory	V	Bratislava 3-Vajnory	Bratislava 3	3	7
8	Kysucké Nové Mesto	M	Kysucké Nové Mesto	Kysucké Nové Mesto	10	10
9	Zvolen	M	Zvolen	Zvolen	20	41
11	Bytča	M	Bytča	Bytča	4	11
12	Rajec	M	Rajec	Žilina	4	7
13	Nitrianske Pravno	M	Nitrianske Pravno	Prievidza	5	5
14	Krupina	M	Krupina	Krupina	17	23
15	Trstená	M	Trstená	Tvrdošín	4	12
16	Tvrdošín	M	Tvrdošín	Tvrdošín	4	4
17	Jelšava	M	Jelšava	Revúca	15	17
18	Štítnik	M	Štítnik	Rožňava	11	14
19	Sirk - Železník	K	Sirk	Revúca	2	9
21	Rožňava	M	Rožňava	Rožňava	45	57
22	Topoľčany	M	Topoľčany	Topoľčany	11	19
23	Liptovský Ján	M	Liptovský Ján	Liptovský Mikuláš	18	32
24	Partizánska Ľupča	M	Partizánska Ľupča	Liptovský Mikuláš	7	7
25	Beckov	M	Beckov	Nové Mesto nad Váhom	13	33
26	Liptovský Mikuláš	M	Liptovský Mikuláš	Liptovský Mikuláš	14	19
27	Ružomberok	M	Ružomberok	Ružomberok	22	41
30	Hybe	V	Hybe	Liptovský Mikuláš	5	6
31	Nižná Boca	V	Nižná Boca	Liptovský Mikuláš	6	8
32	Stankovany - Podšíp	V	Stankovany	Ružomberok	0	0
33	Východná	V	Východná	Liptovský Mikuláš	5	5
34	Brezno	M	Brezno	Brezno	40	46
35	Modra	M	Modra	Pezinok	73	92
36	Hanušovce nad Topľou	M	Hanušovce nad Topľou	Vranov nad Topľou	3	6
37	Hniezdne	M	Hniezdne	Stará Ľubovňa	61	63
38	Stará Ľubovňa	M	Stará Ľubovňa	Stará Ľubovňa	28	28
39	Spišská Nová Ves	M	Spišská Nová Ves	Spišská Nová Ves	54	61
40	Dobrá Niva	M	Dobrá Niva	Zvolen	4	7
41	Gelnica	M	Gelnica	Gelnica	33	35
43	Vysoké Tatry-Tatranská Lomnica	S	Vysoké Tatry	Poprad	8	8
44	Bratislava – CMO	M	Bratislava 1-Staré Mesto	Bratislava 1	439	748
44	Bratislava – CMO	M	Bratislava 3-Nové Mesto	Bratislava 3	6	16
47	Lúčka	V	Lúčka	Rožňava	1	2
48	Nitra-Staré Mesto	M	Nitra-Staré Mesto	Nitra	43	84
49	Nové Mesto nad Váhom	M	Nové Mesto nad Váhom	Nové Mesto nad Váhom	11	15
50	Spišské Vlchy	M	Spišské Vlchy	Spišská Nová Ves	56	64
51	Spišské Podhradie	M	Spišské Podhradie	Levoča	90	107
52	Hlohovec	M	Hlohovec	Hlohovec	13	30
53	Sabinov	M	Sabinov	Sabinov	46	51
54	Markušovce	M	Markušovce	Spišská Nová Ves	14	19
56	Šahy	M	Šahy	Levice	4	7
57	Vyšný Medzev	M	Vyšný Medzev	Košice okolie	5	5
58	Rimavská Sobota	M	Rimavská Sobota	Rimavská Sobota	22	25

59	Nižné Repaše	V	Nižné Repaše	Levoča	32	85
60	Torysky	V	Torysky	Levoča	19	25
61	Zlaté Moravce	M	Zlaté Moravce	Zlaté Moravce	7	8
62	Kremnické Bane	V	Kremnické Bane	Žiar nad Hronom	7	7
63	Marianka	K	Marianka	Malacky	3	14
64	Liptovský Hrádok	M	Liptovský Hrádok	Liptovský Mikuláš	4	31
65	Ratková	V	Ratková	Revúca	9	11
66	Rimavské Janovce	V	Rimavské Janovce	Rimavská Sobota	3	3
67	Martin	M	Martin	Martin	26	44
68	Turnianska Nová Ves	V	Turnianska Nová Ves	Košice-okolie	6	9
69	Nižný Medzev	M	Medzev	Košice-okolie	12	18
70	Klokočov - osada Do Kršle	V	Klokočov	Čadca	4	6
71	Lučenec	M	Lučenec	Lučenec	38	43
72	Oravský Podzámok	M	Oravský Podzámok	Dolný Kubín	10	36
73	Kláštorec pod Znievom	M	Kláštorec pod Znievom	Martin	17	44
74	Horné Plachtince	V	Horné Plachtince	Veľký Krtíš	2	2
76	Polichno	V	Polichno	Lučenec	1	2
78	Lipovce-Lačnov	V	Lipovce	Prešov	5	5
79	Smolník	M	Smolník	Gelnica	8	11
80	Piešťany	M	Piešťany	Piešťany	19	36
81	Čelovce	V	Čelovce	Veľký Krtíš	0	0
82	Bátovce	V	Bátovce	Levice	10	12
83	Hodruša-Hámre	V	Hodruša-Hámre	Žarnovica	9	17
84	Kremnica – banské diela	K	Kremnica	Žiar nad Hronom	30	35
85	Sobotište	V	Sobotište	Senica	7	7
86	Topoľčany – Stummerova ul.	M	Topoľčany	Topoľčany	11	19
87	Babiná	V	Babiná	Zvolen	3	3
88	Ľubica	M	Ľubica	Kežmarok	11	15
89	Spišská Belá	M	Spišská Belá	Kežmarok	25	31
90	Areál rušňového depa Bratislava-východ	S	Bratislava 3-Rača	Bratislava 3	1	5
91	Kopčany	S	Kopčany	Skalica	3	4
92	Veľká Tŕňa	S	Veľká Tŕňa	Trebišov	32	32
93	Soľná baňa	S	Prešov	Prešov	7	23
94	Liptovský Mikuláš-Okoličné	V	Liptovský Mikuláš	Liptovský Mikuláš	3	5
97	Vrbov	M	Vrbov	Kežmarok	4	6

Topoľčany. Foto: Archív PÚ SR.

vysvetlivky: **M** - mestská
V - vidiecka
K - krajinná
S - špeciálna
N - nešpecifikovaná
CMO - centrálna mestská oblasť
NKP - národná kultúrna pamiatka
PO - pamiatkový objekt

zdroj: AIS OP (4. 11. 2013)

Dr. Imrich Henszlmann - život a dielo

URŠULA AMBRUŠOVÁ

Osobné písomné pozostalosti tvoria nezanedbateľnú súčasť archívnych či múzejných zbierok. Ich dokumentárna hodnota často jedinečným spôsobom dopĺňa naše poznatky a pomáha pochopiť myslenie a činy generácií, inokedy determinuje význam pôsobenia v rozhodujúcich politických, ekonomických či kultúrnych pohyboch daného obdobia. Písomná pozostalosť Dr. Imricha Henszlmanna,¹ ktorá sa nachádza v zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach, patrí k najrozsiahljším pozostalostiam.

Predkovia I. Henszlmanna sa do Uhorska dostali na začiatku 16. storočia z Württembergu. Jedna vetva rodiny sa usadila v Bardejove, druhá v Košiciach. Jeho otec bol obchodník so železom a zmiešaným tovarom. Obchod sa nachádzal na rohu Forgáčsovej (dnes Alžbetinej ul.) a Hlavnej ulice v Košiciach. Predajňa železiarstva bola jednou z najstarších obchodov Košíc. Pôvodne gotická budova pochádza z druhej polovice 15. storočia. V 17. storočí ju prestavali v renesančnom slohu, neskôr v 18. storočí dostala barokové priečelie. V tomto dome v *tieni košického dómu* sa narodil 13. októbra 1813 Imrich Henszlmann. Jeho rodičmi boli Imrich Henszlmann (Henszelmann) a Rosina Laszggallner.² Študoval najprv v Košiciach, potom na evanjelickom lýceu v Prešove a v Bratislave. Chcel sa stať lekárom, preto začal študovať medicínu v Pešti a vo Viedni. Lekársky diplom získal v roku 1837 v Padove, v Taliansku. Po skončení univerzity sa už lekárskej praxi nevenoval. Zaujímal ho viac staré umenie, archeológia a architektúra.³ Absolvoval študijné cesty po Taliansku, Nemecku a Rakúsku, počas ktorých sa venoval štúdiu maliarstva, sochárstva a architektúry. Živiť sa začal ako publicista a pedagóg. V roku 1839 I. Henszlmann odišiel spolu s Ferencom Pulszkym (poslancom Uhorského snemu za Šarišskú župu) do Bratislavy. Tu sa zoznámil a oženil s viedenskou rodáčkou, barónkou Máriou Rózou von Rosenthal.⁴ V roku 1841 sa stal členom korešpondentom a v roku 1873 riadnym členom Maďarskej akadémie vied. V rámci svojho štúdia venoval veľkú pozornosť gotike na východnom Slovensku, najmä košickému dómu. V tom istom roku mu vyšla prvá kniha v maďarskom jazyku *Párhuzam az ó- és újkori művészet nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészet fejldésre Magyarországon* (Paralela medzi starovekými a novovekými umeleckými názormi a výchovou, so zvláštnym zreteľom na vývoj umenia v Uhorsku).⁵ Ferenc Pulszky nazval spomínané dielo prvou maďarskou umelecko-filozofickou prácou.

V roku 1846 na putovnej konferencii Spolku uhorských lekárov a bádateľov prírody v Uhorsku, ktorá sa konala v Košiciach, I. Henszlmann ako prvý vyjadril požiadavku založiť Hornouhorský muzeálny spolok v Košiciach. Bol teda iniciá-

Jozef Marastoni: Portrét Imricha Henszlmanna. Litografia z roku 1861. Foto: Východoslovenské múzeum v Košiciach.

Bronzová medaila udelená Imrichovi Henszlmannovi organizáčajným výborom svetovej výstavy v Paríži v roku 1867. Foto: Východoslovenské múzeum v Košiciach.

torom myšlienky založiť inštitúciu, ktorá by sa starala o záchranu pamiatok z Košíc a okolia.⁶ Jeho úmysel sa stal skutočnosťou v roku 1872, keď sa z iniciatívy a po dlhom úsilí bratov Klimkovičovcov a V. Miškovského podarilo založiť Hornouhorský muzeálny spolok v Košiciach. Spolok (*Felsőmagyarországi múzeum egylet*) bol založený 27. októbra 1872. I. Henszlmann bol jeho čestným a aktívnym členom až do svojej smrti a pre jeho podporu získal mnohých priateľov a spolupracovníkov z Budapešti, významných predstaviteľov vtedajšej vedy. Dňa 25.

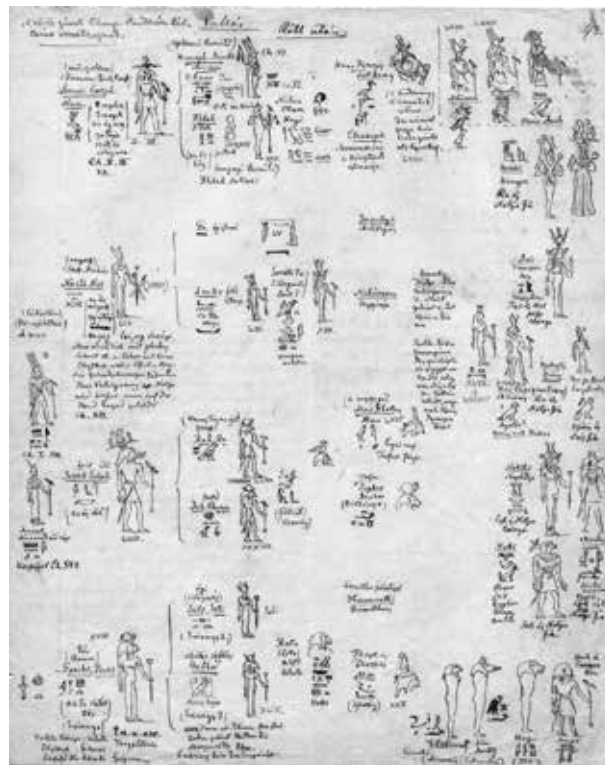
júna 1876 bolo otvorené Hornouhorské múzeum (*Felsőmagyarországi múzeum*). Ešte v tom istom roku bola sprístupnená prvá stála expozícia v budove Hornouhorského muzeálneho spolku v bývalom hostinci U zlatej hviezdy. V roku 1903 bola otvorená prvá expozícia v novopostavenej muzeálnej budove na terajšom Námestí Maratónu mieru.

V roku 1846 I. Henszlmannovi vyšla v Pešti kniha s názvom *Kassa ónémet stíly templomai* (Košické kostoly staronemeckého štýlu). Bola to jeho prvá vedecká publikácia o stavebných pamiatkach mesta Košice.⁷ Pri skúmaní architektúry sa I. Henszlmann snažil starú gotiku vtiesnať do prísnych matematických zákonitostí.⁸ Architekti sa s ním nestotožnili a vo svojich prácach zamietali existenciu normalgotiky. V roku 1852 prednášal v kráľovskom spolku anglických architektov v Londýne o princípoch stredovekej cirkevnej architektúry, kde mal obrovský úspech. Dospel k dôležitému poznaniu, že medzi jednotlivými časťami gotických stavieb existujú presne určené pomery, ktoré vychádzajú zo základného rozmeru s matematickou pravidelnosťou. Vo svojej vedeckej práci pokračoval zameriavaním a skúmaním katedrál v Paríži, kde pôsobil v rokoch 1851 – 1861. Svoje výsledky predložil v roku 1857 francúzskemu ministerstvu výchovy a vzdelania. Francúzska akadémia poverila posúdením Henszlmannovej teórie známeho francúzskeho archeológa

Lavoira, ktorého výsledok bol kladný a navrhol vydanie diela o týchto poznatkoch. Práca, ktorej sa v cudzine dostalo väčšieho uznania ako vo vlasti, vzbudila značnú pozornosť. Za podpory Napoleona III. mu v roku 1860 vyšlo dielo o francúzskych katedrálach *Théorie des proportions appliquées dans l'architecture* (Teória proporcií aplikovaná v architektúre).⁹ Od roku 1860 sa venoval archeologickým vykopávkam a písaniu prednášok. Viedol archeologické výskumy v Egri, Székesfehérvári a Kalocsi. Okrem toho I. Henszlmann redigoval zborníky *Archaeológiai Értésítő* (Archeologický spravodaj) a *Archaeológiai Közlemények* (Archeologické štúdie), ktoré vychádzali pod gesciou Maďarskej akadémie vied v Budapešti. V rokoch 1857 – 1863 spolupracoval na reštaurovaní Dómu svätej Alžbety v Košiciach. Viedol ich staviteľ Karol Gerster. V roku 1867 bol cisárom Napoleonom III. menovaný do organizačnej komisie na prípravu svetovej výstavy v Paríži.¹⁰ Za túto náročnú úlohu bol ocenený organizačným výborom svetovej výstavy bronzovou medailou. V rokoch 1873 – 1888 zastával I. Henszlmann funkciu odborného referenta Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie pod vedením Ágostona Szalaya.¹¹ Úlohou tejto komisie bolo vytvorenie súpisu jestvujúceho pamiatkového fondu.¹² V roku 1873 bol opäť poverený prípravou Svetovej výstavy, tentoraz vo Viedni. Ešte v tom roku sa stal profesorom na Katedre umeleckej histórie a klasickej archeológie na Budapeštianskej univerzite. Jeho posledným dielom mala byť Monografia košického dómu *A kassai dóm monográfiája*, ale ju už nestihol dokončiť. Zomrel 6. decembra 1888 v Budapešti.

Dr. Imrich Henszlmann bol lekár, univerzitný profesor, historik umenia, archeológ, vedec, zberateľ, filantrop a jeden zo zakladateľov Hornouhorského muzeálneho spolku. Do dejín sa zapísal predovšetkým ako priekopník dejepisu umenia a zakladateľ umeleckej histórie v Uhorsku. Pozostalosť, ktorú Imrich Henszlmann testamentárne zanechal múzeu na sklonku svojho života, môžeme rozdeliť na¹³ osobné dokumenty,¹⁴ písomnosti, ktoré vytvoril svojou bádateľskou a tvorivou prácou, prijatú korešpondenciu s významnými činiteľmi dobového kultúrneho a politického života,¹⁵ cestopisné poznámky, záznamy z archeologických výskumov, kresby a koncepty rukopisov a historické artefakty sústredene zberateľskou činnosťou.¹⁶

Východoslovenské múzeum v Košiciach dnes patrí aj vďaka Dr. Imrichovi Henszlmannovi k najstarším a najvýznamnejším múzeám na Slovensku, ktoré uchováva vzácne hmotné i nehmotné kultúrne dedičstvo. Spravuje vyše pol milióna zbierkových predmetov, ktoré sú prerozdelené do troch vedných odborov – prírodovedného, historického a umelecko-historického. V roku 2013 pri príležitosti 200. výročia narodenia veľkej osobnosti a košického rodáka európskeho významu Dr. Imricha Henszlmanna Východoslovenské múzeum v Košiciach pripravilo výstavu s názvom *Sen o múzeu – Imrich Henszlmann a jeho príbeh*. Autorkou výstavy bola PaedDr. Uršula Ambrušová, PhD. Cieľom výstavy bolo prezentovať hodnotné dielo a život Dr. Henszlmanna. Slávnostná vernisáž sa konala 13. septembra 2013 v účelovej budove Východoslovenského múzea na Námestí Maratónu mieru č. 2 v Košiciach. Výstavu zhladilo približne 700 návštevníkov. Trojjazyčná (slovensko-maďarsko-anglická) výstava určená pre širokú verejnosť trvala do 20. októbra 2013. K výstave bol v spolupráci s Historickou spoločnosťou I. Henszlmanna, Košice pripravený tlačový 52-stranový reprezentatívny bulletin, ktorý vyšiel v náklade 300 ks. ■

Cestopisné poznámky z Egypta. Foto: Východoslovenské múzeum v Košiciach.

¹ Lekár, univerzitný profesor, historik umenia a dejepisec výtvarného umenia, archeológ, zberateľ, zakladateľ uhorskej umenovedy a nepochybne osobnosť európskeho významu.

² AMBRUŠOVÁ, Uršula. *Sen o múzeu – Imrich Henszlmann a jeho príbeh, Álom egy múzeumról – Henszlmann Imre története, The dream of a museum – Imrich Henszlmann and his story*: bulletin k výstave. Košice, 2013, s. 2. ISBN 978-80-89093-35-9.

³ Zvlášť sa zaujímal o architektúru so zreteľom na západnú Európu a Uhorsko.

⁴ AMBRUŠOVÁ, ref. 2, s. 3.

⁵ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Písomná pozostalosť Dr. Imricha Henszlmanna v zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach. In *Musaeum Hungaricum* 3, 2010, s. 55.

⁶ DUCHOŇ, Jozef. História. Sondovanie v stavbe plnej košickej histórie. [online]. 2. časť. In *Korzár*, 8. 7. 2005. [cit. 2013-10-11]. Dostupné na internete: <kosice.korzar.sme.sk/c/4526895/historia.html>.

⁷ HALÁSZ, Juraj. *Elfelejtett Kassaiak – Zabudnutí Košičania. Henszlmann Imre 1813 – 1888*. Košice, 2003, s. 22. ISBN 8096780085. Dátum 1846 sa považuje za začiatok písania uhorských dejín umenia. Popisuje v nej skvosty rodného mesta obdivované od raného detstva, a to Dóm sv. Alžbety a Kaplnku sv. Michala.

⁸ AMBRUŠOVÁ, ref. 2, s. 4.

⁹ Napoleon III. uznal Henszlmannovu prácu až do tej miery, že prispel 10 000 frankami na vydanie. Dielo vyšlo v roku 1860 vo francúzštine, pod názvom *Théorie des proportions appliquées dans l'architecture depuis la XII. dynastie des rois égyptiens jusqu'au XVI. siècle* (Teória proporcií aplikovaná v architektúre obdobia od XII. dynastie egyptských kráľov do XVI. storočia) a získalo cenu francúzskej akadémie.

¹⁰ V poradí štvrtá svetová výstava trvala od 1. apríla do 3. novembra 1867 na Champ-de-Mars v Paríži. Nazývala sa Svetová výstava umenia a priemyslu (*Exposition universelle d'art et d'industrie*).

¹¹ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Dr. Imrich Henszlmann – filantrop, vedec, priekopník dejepisu umenia a jeden zo zakladateľov Hornouhorského muzeálneho spolku v Košiciach. In *STUDIA HISTORICA*: Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy. Zborník z konferencie k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice: UPJŠ, 2012, s. 25. ISBN 978-80-7097-992-1.

¹² Zoznam obsahoval 853 položiek a bol vôbec prvým súpisom hodnotných budov na území historického Maďarska.

¹³ Celá pozostalosť pozostávala z vyše 3 000 kusov jednotlivín, z toho písomnosti tvoria 2 500 kusov.

¹⁴ Krstný list, sobášny list, vysvedčenia, diplomy, listiny o udelení čestného členstva, ďakovné listy a pod.

¹⁵ Listy sa týkajú prevažne otázok o košických historických pamiatkach, pojednávajú vo veciach ochrany košických a umelecko-historických pamiatok atď.

¹⁶ Dr. Imrich Henszlmann bol aj veľkým zberateľom, zo svojich cestovateľských pobytov si zhromaždil značné množstvo výtvarných diel a hlavne kníh.

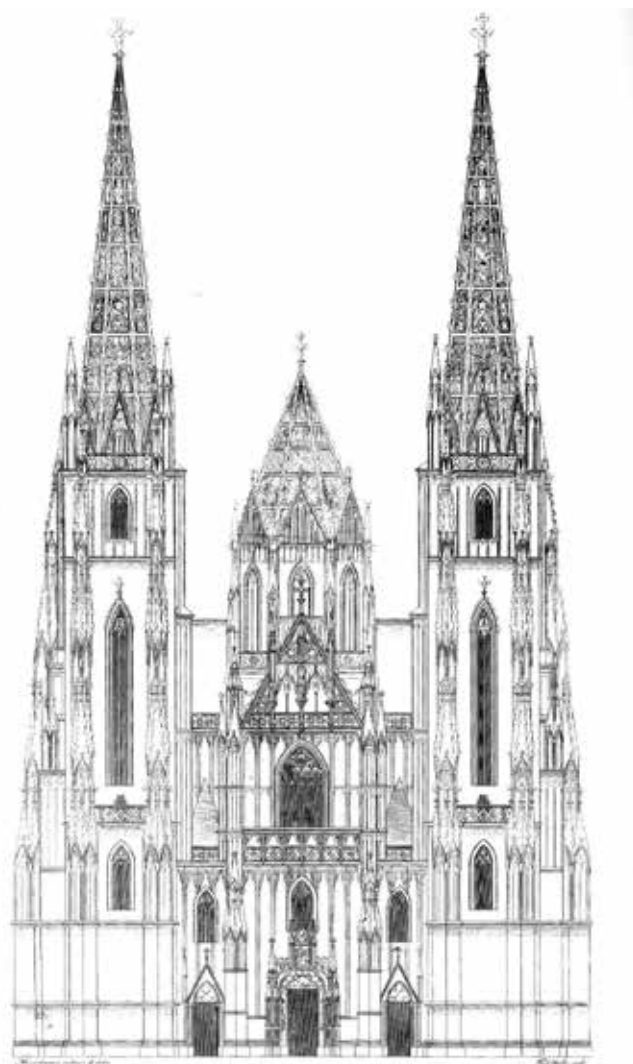
Imrich Henszlmann, pamiatkar

PETER BUDAY

Popri maďarskej umenovede je to predovšetkým pamiatková starostlivosť, ktorá si v osobe Imricha Henszlmanna (1813 – 1888) ctí svojho zakladateľa. Jeho monografia o kostoloch „staronemeckého“ štýlu v Košiciach je dodnes vnímaná ako spoločný východiskový bod dejín oboch disciplín v Uhorsku.¹ Prínos Košičana pre rozvoj ochrany materiálnych dokladov minulosti je nesporný a tvorí azda najdôležitejšiu kapitolu jeho dedičstva. Henszlmannova životná púť preklenuje zakladateľskú etapu uhorskej pamiatkovej ochrany, od jej romanticko-vlasteneckých začiatkov v 40. rokoch 19. storočia, po prijatie pamiatkového zákona v roku 1881. Počas týchto vyše štyroch dekád stál vždy v pozícii iniciátora, organizátora a vedeckej autority. Postavenie priekopníka a uznanie doma a v zahraničí sú momentmi, ktoré jednoznačne prevažujú nad dopadom niektorých rozporuplných krokov „ospravedlňovaných“ práve jeho vysokým odborným kreditom. Meno prvého referenta Uhorskej pamiatkovej komisie sa skloňuje najmä v spojitosti s puristickými obnovami vybraných stredovekých architektúr. Henszlmannovu úlohu pritom vidíme v „ideovom otcovstve“ týchto renovácií, redukujúc tým skutočnú šírku jeho aktivít na poli umenovedy a monumentológie. Pokus o komplexnejší pohľad na ne si žiada podstatne väčší priestor.² Na tomto mieste sa však obmedzíme len na náčrt rôznorodej činnosti tejto osobnosti vo vzťahu k ochrane a vedeckému zhodnoteniu pamiatok.

Henszlmann a začiatky domácej pamiatkovej starostlivosti

V roku vydania knihy o košických kostoloch (1846) Henszlmann vystúpil na schôdzi Uhorského spolku lekárov a prírodovedcov s výzvou stojacou na počiatku snáh o inštitucionálnu ochranu pamiatok na území historického Uhorska. Nadviazal ňou na myšlienky polyhistora a riaditeľa Národného múzea Mikuláša Jankovícha obsiahnuté v jeho Prosbe ohľadom uhorských starožitností (*Esedezés a Magyar Régiségek iránt*) zverejnenej v roku 1817.³ Košická výzva onedlho našla ohlas v známej iniciatíve Maďarskej akadémie vied (MTA) žiadajúcej všetkých, ktorým neboli ľahostajné dokumenty národných dejín, o ich ochranu, zachovanie a skúmanie. Udalosti meruôsmych rokov oddialili šancu dať týmto zámerom reálnejší obrys a perspektívu. Samotný Henszlmann začiatkom 50. rokov 19. storočia odchádza do západnej Európy, kde sa venoval štúdiu proporcií stredovekej architektúry. Svoje teórie overoval na anglických, francúzskych a nemeckých príkladoch. Jeho výskumy si vo Francúzsku všimli mnohé osobnosti vtedajšej architektúry, medzi nimi aj Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc.⁴ Znie to nanajvýš paradoxne, no doposiaľ niet jasných dôkazov o tom, že by sa zakladateľ uhorskej pamiatkovej ochrany bol sústavnejšie venoval francúzskym reštaurátorským podujatiam, ich organizácii, ideovému či legislatívnemu rámcu. Orientoval sa skôr na architektonickú prax. Zaznamenal v nej výrazný úspech (III. miesto v súťaži o projekt katedrály Notre-Dame de la Treille v Lille), ale i fiasko (plán votívneho kostola v Istanbule).⁵ Osobitnú epizódu v téme „Henszlmann a architektonická tvorba“ tvorí zápas za presadenie gotickej

Idealizovaná predstava hlavného priečelia košického dómu. Reprodukcia z HENSZLMANN, Imre. *Kassa városának ó német stílü templomai*. Pest : Landerer és Heckenast, 1846.

podoby budúceho sídla MTA.⁶ Na puristické reštaurátorské postupy zaužívané v ním navštívených krajinách priamo odkazuje len v jedinom známom príspevku.⁷ Napriek tomu roky strávené mimo vlasti zásadným spôsobom formovali jeho pamiatkarské postoje. Kľúčovým kritériom pre posudzovania hodnoty domácich pamiatok sa stali odporúčné vzťahy a (aj) prostredníctvom nich blízkosť k „typom“ (t. j. vzorom). Dôležitosť typov a zahraničných analógií stúpala najmä pri príležitosti obnov, ponúkajúcich lákavú možnosť na korigovanie údajne nesprávne pochopených detailov, a tým dosiahnutie „štýlovo korektného“ vzhľadu.

Cesta vedúca k vzniku ústavu pre dokumentovanie uhorských pamiatok, dohliadajúceho na ich ochranu a obnovu, bola zdĺhavá a zložitá. Proces sa výraznejšie neurýchlil ani po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. Očakávaní hlavných protagonistov boli na tomto poli príliš vysoké. Sami však boli nútení uznať, že trpké obdobie Bachovho absolutizmu prinieslo do oblasti pamiatkovej ochrany viac pozitív, než éra „znovunastolenia ústavnosti.“ Niektoré činnosti budúcej ústrednej komisie vykonávala od roku 1858 archeologická komisia MTA. Priebežné návrhy rakúskej strany o jej začlenenie do štruktúry viedenskej centrálnej komisie stroskotali na odpore vedenia akadémie, ktoré nepripúšťalo premenu jedného zo svojich výborov na vládou kontro-

lovanú ustanovizeň.⁸ Tlačový orgán archeologickej komisie, *Archaeologiai Közlemények* (Archeologické štúdie) sa stal prvým uhorským odborným periodikom venovaným výskumu hnutelných a nehnuteľných pamiatok, resp. propagácii starostlivosti o ne. K jeho najaktívnejším prispievateľom sa radil aj Imrich Henszlmann. V závere svojej štúdie o kláštornom kostole v Bíni (1863) v kritických poznámkach na adresu autora obnovy z roku 1861 opakovane zdôraznil, k akým nenapraviteľným škodám dochádza kvôli chýbajúcej ústrednej pamiatkovej inštitúcii.⁹ Súčasne naznačil jej hlavné úlohy spočívajúce v posudzovaní projektov renovácií a v kontrole ich priebehu a kvality v zmysle zásad štýlovej čistoty. Už ako poslanec uhorského snemu predložil dva návrhy pamiatkového zákona (1869, 1870), tretí na výzvu ministra školstva Jozefa Eötvösa pripravil Arnold Ipolyi. Eötvösov nástupca Teodor Pauler pochopiac, že tieto snahy nevedú k želanému cieľu, ministerským nariadením z roku 1872 zriadil Uhorskú dočasnú pamiatkovú komisiu (*Műemlékek Ideiglenes Bizottsága*, MIB) vedenú Augustínom Szalayom. Miklós Horler tuší za týmto razantným krokom Henszlmannovu intervenciu. Ako poznamenáva, nepriame svedectvo toho je obsiahnuté už v prvých riadkoch zápisnice „prvej schôdze“ komisie, podľa ktorých ministerský radca Ľudovít Candid Hegedús prítomných oboznámil o dohodách medzi ním a Henszlmannom.¹⁰ Ten sa stal referentom a fakticky odborným garantom novozaloženej organizácie. Svoju pozíciu si upevnil po smrti A. Szalaya (1877), keď bol na čelo komisie vymenovaný gróf František Zichy. Keďže funkciu predsedu vykonával len formálne, MIB fakticky viedli podpredseda Hegedús a referent Henszlmann. V tom istom roku začala i príprava koncepcie pamiatkového zákona schváleného po dlhom pripomienkovom konaní v roku 1881. Jednou, z hľadiska fungovania komisie významnou zmenou bolo jej legislatívne ustálenie. Personálne zloženie *Műemlékek Országos Bizottsága* (MOB, Uhorská pamiatková komisia) ostalo v prvých rokoch po prijatí zákona nezmenené. Henszlmann naďalej pôsobil ako referent. Jeho vážnosť zatiaľ tlmila čoraz citelnejšie napätie medzi humanisticky a technicky vzdelanými členmi komisie. Rozpory sa naplno prejavili až po jeho smrti v decembri 1888 v diskusiách o potrebe zefektívnenia činnosti MOB. Prím v nich hral Henszlmannov dlhoročný kolega, architekt Imrich Steindl.¹¹

Súpis uhorských pamiatok

Jednou z prvoradých úloh pre dočasnú komisiu bol súpis uhorských pamiatok, fundament pre všetky ďalšie súvisiace úkony. Prvé kroky v tomto smere boli podniknuté už pred rokom 1872. Pravda, nemali ešte systematický charakter a ich výsledky jasne odzrkadľovali vedecký profil ich autorov. Myslíme tu predovšetkým na práce A. Ipolyiho či Floriána Rómera, ku ktorým sa onedlho pripojil aj I. Henszlmann. Okrem hlásení z ciest a menších štúdií publikoval objemné monografie nadväzujúce svojou štruktúrou na monografiu o kostoloch staronemeckého štýlu v Košiciach. Ich obsah ale výrazne narástol o množstvo vysvetľujúcich kapitol, preklady zahraničnej spisby a priame citáty archiválií: ...nemali sme

a nemáme osobitné národné umenie a tak sme na tomto poli v oveľa väčšej miere závislí od Európy, než v otázke jazyka... Pre adekvátne poznanie našich pamiatok je nevyhnutné spoznať monumenty v zahraničí, ktoré mohli byť ich predobrazmi. Kvôli biede našej vedy je potrebné si priblížiť náboženské pomery a názory, slúžiace ako základ tak pre zahraničné ako i domáce pamiatky. Henszlmann týmito slovami otvárajúcimi prvý diel monografie o katedrále v Pécsi zároveň ozrejmuje skladbu svojich prác.¹² Nutnosť prekladov a prepisov zahraničných textov korenila v *poľutovaniahodnej skromnosti našich knižníc*. Cieľom bolo, aby sa čitateľ aspoň približne oboznámil so svetovou literatúrou.¹³ Pevnou zložkou elaborátov sa stali kapitoly venované proporciám. Obsahová náročnosť a rôznorodosť v spojení s typografiou a množstvom grafičiek robia z Henszlmannových publikácií vizuálne priťažlivé „komplexné“ diela. Na druhej strane, autorovmu štýlu písania chýba ľahkosť Ipolyiho či Rómerovho pera. Henszlmann – na rozdiel od menovaných kladúcich dôraz na osvetu medzi širo-

Scény z freskových cyklov v Kostole sv. Jakuba v Levoči. Reprodukcia: HENSZLMANN, Imre. *Lőcsének régiségei. Magyarországi régészeti emlékek. III. kötet. II. rész.* Budapest, 1878.

kými vrstvami spoločnosti – zaciľil svoje úsilie na pomerne úzky okruh vzdelancov. Z textov ako aj množstva cudzojazyčných pasáží cítiť hľadanie domáceho odborného jazyka a neustálenosť terminológie.

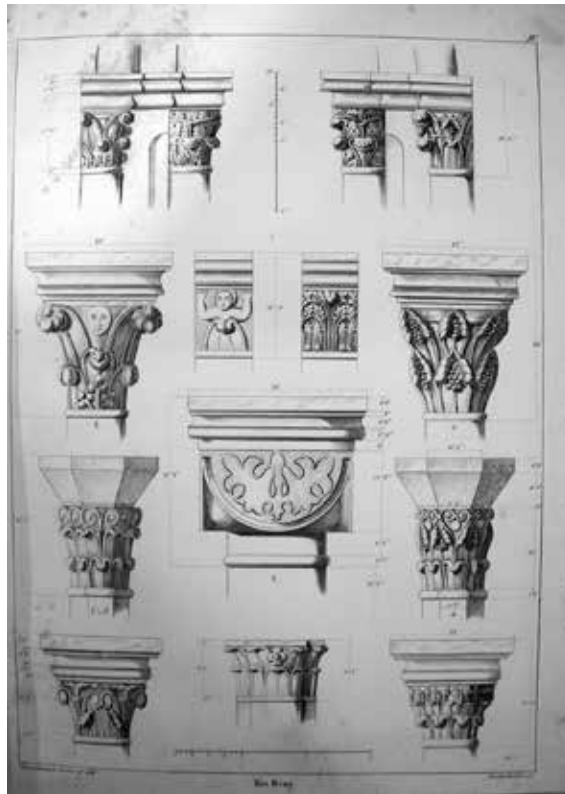
Prácam na evidencii pamiatok podľa fixne stanovených bodov predchádzal súpis zostavený ministerským tajomníkom Štefanom Fridrichom v roku 1872. Fridrichov zoznam vznikol za necelý mesiac ako príloha k správe ministra Paulera predloženej snemu. Tlak času sa, prirodzene, odzrkadlil na výpovednej hodnote materiálu obsahujúceho 853 položiek.¹⁴ Súbežne boli Hegedúsom, Henszlmannom a Rómerom vypracované zberové formuláre rozoslané v júli 1872 vybraným spolupracovníkom. Súpis prostredníctvom siete externých pomocníkov ale neprebíhal želaným tempom. Rozmanité spoločenské a profesionálne zloženie korešpondentov sa zákonite prejavilo na kolísavej kvalite a použiteľnosti zaslaných podkladov: *Počet našich odborníkov je ešte veľmi skromný, rozširuje sa iba krátky čas a pomaly, hoci koľko a akých síl by bolo potrebných pre rozvoj tejto vedy...!*¹⁵ Do súpisovej práce sa pustili aj interní členovia komisie. Henszlmann v roku 1875 prezentoval ministerstvu školstva plán práce pre chystaný prvý zväzok série Uhorských umeleckých pamiatok. Sám priznával, že vydanie zoznamu uhorských pamiatok, ktorý by sa aspoň priblížil úplnosti, nie je

v súčasnosti možné.¹⁶ Za takýchto okolností mohol byť zverejnený iba s výhradami voči hodnote publikovaných údajov. O rok neskôr vyšiel v Budapešti Krátky opis pamiatok starokresťanského, románskeho a prechodného štýlu v Uhorsku, ako *odpočet za štyri roky fungovania uhorskej komisie*, ktorej cieľom je zmapovať domáce pamiatky, oboznámiť nimi verejnosť a zachovať ich, pokiaľ to naše sily dovoľia, respektíve ak si to žiada ich umelecká a historická hodnota.¹⁷ Samotný zoznam tvorí prílohu rozsiahlej štúdie. Jeho členenie je prehľadné: zaznamenáva lokalitu, župu, označenie objektu, jeho datovanie, novšiu domácu literatúru súvisiacu s pamiatkou, vlastníka, v prípade sakrálnych stavieb patróna. Štýl a typ pamiatky približujú grafické značky v poslednom stĺpci. Na území dnešného Slovenska sa nachádza 77 z 264 lokalít uvedených v zozname. Henszlmann si bol vedomý toho, že sa pustil do práce prevyšujúcej fyzické možnosti jednotlivca. V pokračovaní Umeleckých pamiatok venovanom gotickému štýlu (1880)¹⁸ sa preto sústredil na pomerne úzko ohraničenú oblasť západného Uhorska a v rámci nej na mestá, ktorým – popri žobravých reholiach – prisúdil priekopnícku rolu v šírení gotiky. Súbežne pokračoval aj v písaní monografií vychádzajúcich pod záštitou Archeologickej komisie MTA. V roku 1882 MOB poveril svojho referenta zostavením súpisu pamiatok „hodných zachovania.“ Henszlmann na ukážku spracoval súpis Abovskej župy, ktorý predstavil jeho posudzovateľ I. Steindl. Komisia v zásade súhlasila s architektonickým názorom, aby sa v budúcnosti pri opise pamiatok dôslednejšie prihliadalo na ich technickú kondíciu. Na návrh Júliusa Forstera však odporúčala aspoň vytvorenie predbežného zoznamu monumentov triedených podľa ich hodnoty a stavu.¹⁹ Práce sa ujal opäť I. Henszlmann. Séria materiálov pod názvom „Oficiálne triedenie domácich pamiatok“ vyšla v rokoch 1885 až 1888 na stránkach *Archaeologiai Értésítő* (Archeologický spravodaj).²⁰ V porovnaní s Henszlmannovými staršími dielami by sme v tomto, nepochybne cennom zdroji počítajúcim asi 570 položiek, márne hľadali jednotiacu líniu. Charakterizuje ho najmä disproporcja obsahu. Klasifikácia pamiatok do troch tried je nanajvýš subjektívna, mechanická a bez jasne stanovených kritérií. Nemožno preto celkom súhlasiť s názorom, že šlo o prvý, pre prax smerodajný uhorský súpis pamiatok.²¹ Naznačuje ale opatrný posun v dovtedajších postojoch autora kladúceho stredoveké umenie a architektúru na pomyselnú najvyššiu priečku.

Obnova pamiatok a zásada štýlovej čistoty

Imricha Henszlmanna dnes vnímame ako zástancu purizmu prezentovaného v prvom rade teóriami a reštaurátorským dielom Violleta-le-Duca. Sám však nebol autorom ideových programov veľkých renovačných podujatí začatých v prvej dekáde pôsobenia Uhorskej dočasnej pamiat-

Stĺpové hlavice v bývalom premonštrátskom kostole v Bini. Príloha k: HENSZLMANN, Imre. A kis-bényi román izlésű egyház. In *Archaeologiai Közlemények*. III. Pest : Eggenberger Ferdinánd, 1863.

(Henszlmannovým slovníkom „krivého“) poňatia pôvodného plánu bola možná cestou očistenia architektúry od vrstiev neskorších dôb a následne jej dotvorenia pomocou analógií vychádzajúcich z predpokladaných vzorov. Nebolo by ale správne pokladať Henszlmannom uprednostňovaný princíp štýlovej čistoty za jediný a vo svojej dobe všeobecne prijímaný. Samotná komisia pre pamiatky racionálne uprednostňovala zásahy slúžiace zlepšeniu technického stavu objektov a zamedzeniu ďalších škôd. Úvahy o nákladných, štýlovo korektných obnovách pamiatok boli limitované nielen finančne. Širšia verejnosť ich prijímala neraz váhavo a postupne sa stali terčom otvorenej kritiky. Henszlmann napriek silnejúcim protestom neustúpil z tejto línie. Ako to naznačilo jeho vyjadrenie v súvislosti s obnovou budínskeho kostola, za jednu z ťažiskových úloh komisie pokladal jej dohľad nad „správnym“ reštaurovaním pamiatok. Jasnou rečou o tom vypovedá už záver vyššie spomínanej štúdie o kostole v Bini, v ktorom napomína staviteľa za to, že svojím neodborným prístupom nati vznikajúcu komisiu začať svoje fungovanie likvidáciou jeho diela popierajúceho pravidlá románskeho štýlu.²⁴ Franza Storna v posudku k renovačným plánom opátskeho kostola v Hronskom Beňadiku upozornil na nevhodnosť ponechania „obranného“ podlažia nad trojlodím a svätyňou, v jej existencii videl totiž *znetvorenie významnej pamiatky*, čo komisia, ktorej úlohou je strážiť štýlovú čistotu nemohla posvätiť.²⁵ V tom istom roku (1882) zverejnil na margo ostro kritizovanej renovácie domu v Pécsi článok na obhajobu projektu Franza Schmidta. Plán viedenského architekta chápal ako jednoznačný prínos, nakoľko jeho realizáciou Uhorsko mohlo získať (!) pamiatku stojacu na úrovni zahraničných, najmä francúzskych monumentov.²⁶ Účelom obnov teda nebolo už len odstránenie stôp mladších období či dopovedanie domnelého prvého konceptu, ale povýšenie objektu do historicky spornej, no v širšom kontexte „konkurencieschopnej“ podoby. Henszlmann si uvedomoval, ako

kojej komisie. Nedá sa ale poprieť, že jeho myšlienky a autorita poskytlí účinnú oporu pre hlboké, ťažko napravitelné zásahy do historických štruktúr.²² Toto tvrdenie ilustruje prestavba domu v Košiciach vedená Imrichom Steindlom v intenciách prvotného plánu „geniálneho nemeckého majstra.“ V diskusii o dostavbe severnej veže tzv. Matejovho kostola v Budíne sa Henszlmann dostal do opozície voči väčšine členov komisie presadzujúcej reštaurátorský postup rešpektujúci neskorogotický stav. Kým stavitelovi Matejovho kostola vytýkal odklon od pôvodného zámeru, svojim kolegom nepriamo vyčítal nepochopenie poslania komisie: *Či neprejavujeme väčšiu mieru úcty voči predkom, keď naše historické pamiatky neobnovujeme v ich nepochopenom stave, ale v duchu odvodenom zo štýlovo vhodného prvého návrhu?*²³ Henszlmannov názor stál na kritike štýlu a proporčných súvislostí z hľadiska ich vzťahu k „typom.“ Náprava chýb vyplývajúcich z nesprávneho

veľmi sa obnova v Pécsi vzdialila od schváleného zámeru a spela fakticky k zničeniu pamiatky. Hoci zo svojich pozícií už nemohol ustúpiť, vlastnými iniciatívami sa usiloval aspoň zamedziť niektorým zásahom, no neúspešne.

Henszlmann a Slovensko

Stredoveké pamiatky rodných Košíc a medzi nimi predovšetkým Dóm ostali Henszlmannovou celoživotnou témou, obrazne spájajúcou začiatky a záver jeho pamiatkarskej dráhy. Nové zistenia mala zhrnúť a interpretovať monografia kostola, tá však ostala vo forme rukopisu. Košice mali zvláštne miesto vo vedcovom diele, jeho pôsobiskom ale bolo prakticky celé územie niekdajšieho Uhorska. V rámci neho sa pravidelne vracal do regiónov Slovenska. Podľa svedectva jeho záznamov z ciest predkladaných vo forme správ komisií, následne publikovaných v odborných periodikách,²⁷ cieľmi jeho návštev boli najmä Abov, Spiš, Šariš, Liptov a oblasť stredoslovenských banských miest. Západnému Slovensku – s výnimkou niekoľkých lokalít a objektov – venoval menej pozornosti. Spomínané, pedantne vedené záznamy ponúkajú jedinečný pohľad na obraz domáceho pamiatkového fondu v 70. a 80. rokoch 19. storočia. Henszlmann starostlivo zapisoval údaje z minulosti pamiatok, charakterizoval ich aktuálny stav a prinášal správy o chystaných či práve uskutočnených obnovách, ktoré pohotovo komentoval z hľadiska ich vyhotovenia alebo potrieb ďalších krokov. Zápisky z terénu vynikajú jadrným a sviežim jazykom, tvoriacim protiklad k ťažkopádnej štylizácii textov Henszlmannových opusov. Prostredníctvom nich si na záver pripomenieme niektoré z jeho ciest na Slovensku.

Ako referent MOB a znalec sa zúčastňoval stretnutí komisie pre obnovu košického dómu. Renováciu sledoval so záujmom odborníka i lokálpatriota. Koncom júla 1884 opäť navštívil chrám obostavaný hradbou lešenia, v interiéri ktorého boli už postavené pomocné konštrukcie podopierajúce medzilodové piliere a klenby. Voľná ostala len svätyňa, kde predpokladal existenciu základného kameňa kostola. Za týmto účelom dal vyhlbiť dve sondy, tie však neprinesli očakávaný výsledok. Vo výskume pokračoval stavbyvedúci Fröde. Podarilo sa mu odkryť nadzákladové murivá presbytéria staršieho farského kostola, čím sa doplnil pôdorys stavby, ktorej pozdĺžne múry objavili o tri roky skôr počas prác v lodi. V priebehu vykopávok bola objavená tehlová krypta so štyrmi rakvami, medzi nimi i jágerského kanonika a prepošta Andreja Pettesa. Vzhľadom na to, že klenbu hrobky

vážne poškodil padnutý trám, priestor bol odstránený. Pri oltári sa našla rakva z medeneho plechu. Do nej boli vložené ďalšie dve z červeného smreku. Prekvapivo dobre zachovaný odev svedčil o aristokratickom či patricijskom pôvode nezámeho zosnulého. Po odstránení jednej zo stien oltárnej menzy boli z jej vnútra vyzdvihnuté nádoby z benátskeho skla, fragment krížovej kytice a cínová schránka s relikviou.²⁸ Pri príležitosti skoršej cesty do Košíc v auguste roku 1875 Henszlmann v spoločnosti Fridricha Schuleka a Candida Hegedúsa navštívil aj niekoľko miest na Spiši. V Spišských Vlachoch si prezreli obnovený farský kostol, v Žehre výsledky úsilia miestneho farára Ladislava Duchoňa odkrývajúceho spod vrstvy vápenného náteru fresky v lodi a svätyni Kostola sv. Ducha. Cestou do Spišského Podhradia sa zastavili na Spišskom hrade a v Kapitule, kde biskup zbieral artefakty pre zamýšľané kresťanské múzeum. V Levoči si pozreli kostoly minoritov a sv. Jakuba. S uznaním vyzdvihli úroveň reštaurovania tamojších nástenných malieb realizovaného F. Stornom. Členom komisie vo farskom kostole v Spišskej Novej Vsi obzvlášť upúťali gotické súsošie Kalvárie z trámu v triumfálnom oblúku a strieborný pacifikál. Poslednou zastávkou boli Jaklovce, kde údajne hrozilo asanovanie sakristie katolíckeho kostola so vzácnymi nástennými maľbami. Táto správa sa ale našťastie nepotvrdila.²⁹ Posúdenie umeleckohistorickej hodnoty novoobjavených fresiek bolo aj účelom Henszlmannovej cesty do Sabinova v roku 1876. Podnetom k nej bolo hlásenie Viktora Myskovszkého o nálezoch malieb vo svätyni Kostola sv. Jána Krstiteľa. Referent komisie podrobne opísal charakter malieb datovaných do polovice 15. storočia. Odporúčal ich celkom odkryť a ich reštaurovanie zveriť odborníkovi, najlepšie F. Stornovi. Za akútnejší problém označil opravu veže.³⁰ Preskúmanie nástenných malieb malo byť tiež cieľom jednej z Henszlmannových posledných ciest za pamiatkami. V lete 1888 ministerstvo školstva odobrilo jeho vyslanie do Rimavského Brezova, o čom upovedomil aj gemerského podžupana.³¹ Či sa toto vyslanie stalo skutočnosťou, o tom niet ďalších správ.

Nadšenie veľkoleposťou a dejinami historických dominánt rodného mesta sa u Henszlmanna postupne pretavilo do systematického úsilia o dokumentovanie a záchranu uhorských pamiatok. Položil základy ich vedeckého skúmania a stál pri vytváraní zákonných pravidiel, v zmysle ktorých sa realizovala ich štátna ochrana. Jeho postoje ovplyvnili dve desaťročia fungovania uhorskej pamiatkovej komisie, no Henszlmannov odkaz, s jeho kladnými i rozporuplnými momentmi, sprevádzal jej pôsobenie i počas nasledujúceho obdobia. ■

¹ HENSZLMANN, Imre. *Kassa városának ó német stílü templomai*. Pest : Landerer és Heckenast, 1846. Detailný rozbor práce zverejnil E. Marosi: MAROSI, Ernő. *Henszlmann Imre és Kassa városának ó német stílü templomai*. Budapest : Argumentum Kiadó, MTA Művészettörténeti Kutató Intézete, 1996.

² Henszlmannovým životom a dielom sa doposiaľ najdetailnejšie zaoberala konferencia uskutočnená 28. 10. 1988 pri príležitosti 100. výročia vedcovej smrti. Príspevky z podujatia zorganizovaného Maďarským archeologickým a umeleckohistorickým spolkom a Umenovednou výskumnou skupinou Maďarskej akadémie vied boli zverejnené v zborníku *Ars Hungarica*, 18, 1990, č. 1.

³ HORLER, Miklós. Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872-1922), In BARDOLY, István – HARIS, Andrea (ed.). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest : OMvH, 1996, s. 79-80.

⁴ HORLER, 1996, ref. 3, s. 83.

⁵ Súbehu v Lille sa zúčastnil spoločne s architektmi Henri-Eugène Leblanom a Auguste Reimbeauom. SISA, József. Henszlmann Imre részvétele a lille-i székesegyház és a konstantinápolyi emléktemplom terpválázatán. In *Ars Hungarica*, 18, 1990, č. 1, s. 65-75.

⁶ KEMÉNY, Mária. Henszlmann Imre szerepe az Akadémia palotájának építésében. In *Ars Hungarica*, 18, 1990, č. 1, s. 107-110.

⁷ HENSZLMANN, Imre. A kis-bényi román izlésű egyház. In *Archaeologiai*

Közlemények. III. Pest : Eggenberger Ferdinánd, 1863, s. 3-32.

⁸ HORLER, 1996, ref. 3, s. 87-88.

⁹ HENSZLMANN, 1863, ref. 7, s. 32.

¹⁰ HORLER, 1996, ref. 3, s. 90.

¹¹ BORSOS, Béla. A magyar műemlékvédelem hivatala Henszlmann halálától a millenniumig 1888 – 1891. In *Magyar Műemlékvédelem IX*. Budapest : OMvF, 1984, s. 36-39. (celá štúdia 33-49)

¹² HENSZLMANN, Imre. *Magyarországi régészeti emlékek I. Pécsnek középkori régiségei. I. rész. A pécsi székes-egyház építészete*. Budapest : A MTA Archaeologiai bizottsága, 1869, úvod knihy, nestr.

¹³ HENSZLMANN, 1869, ref. 12, úvod.

¹⁴ HORLER, 1996, ref. 3, s. 92-93.

¹⁵ HENSZLMANN, Imre. *Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílü mű-emlékeinek rövid ismertetése*. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1876, úvod, nestr.

¹⁶ Archív PÚ SR, Zbierka mikrofilmov spisovnej agentúry Uhorskej pamiatkovej komisie 1872 – 1919 (UPK), zv. 3, s. 361, spis č. 131/1875, Azon munkának Terve mely a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága részbeni munkálkodásának kimutatására és az országgyűlés elébe terjesztendőnek javasoltatik.

¹⁷ HENSZLMANN, 1876, ref. 15, úvod, nestr.

¹⁸ HENSZLMANN, Imre. *Magyarország csúcs-íves stílű műemlékei*. Győr, Soprony, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1880.

¹⁹ HORLER, 1996, ref. 3, s. 114.

²⁰ HENSZLMANN, Imre. Honi műemlékeink hivatalos osztályozása I – IV. In *Archaeologiai Értesítő*, zv. V – VIII, 1885 – 1888.

²¹ CS. DOBROVITS, Dorottya. A magyar műemléki nyilvántartás története. In. *Magyar Műemlékvédelem 1969 – 1970*. Budapest : OMvF, Akadémia Kiadó, 1972, s. 84.

²² HORLER, Miklós. Henszlmann Imre műemlékvédelmi elvei. In *Ars Hungarica*, 18, 1990, č. 1, s. 114.

²³ HORLER, 1990, ref. 22, s. 115-116.

²⁴ HENSZLMANN, 1863, ref. 7, s. 32.

²⁵ Archív PÚ SR, UPK, zv. 7, s. 960, spis č. 21/1882.

²⁶ HORLER, 1990, ref. 22, s. 119.

²⁷ Prehľad Henszlmannovej bibliografie pozri u: TÍMÁR, Árpád: Henszlmann Imre irodalmi munkássága. In: *Ars Hungarica*, 1990, ref. 2, s. 143-164.

²⁸ HENSZLMANN, Imre. A kassai székesegyház 1884-ben. In *Archaeologiai Értesítő*, IV, 1884, s. 192-199. Henszlmann už skoršie viedol archeologické výskumy stredovekých sakrálnych architektúr: kláštora v Budaszentlőrinc (1847), katedrály v Kalocsi a baziliky v Székesfehérváre. Tamojšie vykopávky sa uskutočnili medzi 15. 9. a 12. 11. 1862, keď boli predčasne ukončené pre biskupov nesúhlas s ich pokračovaním na ploche dvora biskupskej rezidence. Podrobne v: HENSZLMANN, Imre. *A székes-fehérvári ásatások*. Pest : Heckenast Gusztáv, 1864.

²⁹ Archív PÚ SR, UPK, zv. 2, s. 280-298, spis č. 94/1875.

³⁰ Archív PÚ SR, UPK, zv. 3, s. 431-436, spis č. 84/1876.

³¹ Archív PÚ SR, UPK, zv. 8, s. 1241-1242, spis č. 39/1888.

Preklady dokumentov spojených s činnosťou I. Henszlmanna s dôrazom na pamiatky z územia dnešného Slovenska

I. *Jelentés a sz. benedeki templom Storno Ferencz által tervezett restauratio ügyében*. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka mikrofilmov spisovej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie, zv. 7, s. 959-961, spis č. 21/1882.

II. *Azon munkának Terve mely a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága részbeni munkálkodásának kimutatására és az országgyűlés elébe terjesztendőnek javasoltatik*. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka mikrofilmov spisovej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie, zv. 3, s. 361-363, spis č. 131/1875.

III. Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. III. In *Archaeologiai Értesítő*, V. Budapest : MTA, 1885, s. XXXVI-XXXIX.

IV. HENSZLMANN, Imre. A kis-bényi román izlésű egyház. In *Archaeologiai Közlemények*. III. Pest : Eggenberger Ferdinánd, 1863, s. 32.

I. Správa vo veci reštaurovania kostola vo Sv. Beňadiku podľa návrhu Františka Storna

Vo Fuxhofferovej a Czinárovej „*Monasterológii*“ (II. 217 ...) čítame, že svätobeňadický kláštor a opátstvo založil Gejza I. v roku 1075 a nazývali ho *abbatia* (de?) *juxta Gron* (Garam – Hron). O storočie (neskôr) ho obsadil tekovský hlavný župan Otmar, ale Štefan II. vrátil opátovi jeho práva. Ondrej II. v roku 1209 získal preňho pontifikálne insígnie. Ferdinand I. opátstvo v roku 1534 daroval seginskému (?) biskupovi Josephytovi (?). Turri, zvolenský hlavný kapitán, kláštor získal späť od Turkov a s kráľovým súhlasom ho za 2 000 zlatých predal skutočnému vlastníkovi. V roku 1565 kráľ Maximilián daroval opátstvo a kláštor Ostrihomskej kapitule, v majetku ktorej i ostal.

I keď zmeny vo vlastníctve nášho opátstva sú pomerne dobre známe, nie sme schopní preukázať, kedy bol postavený (jeho) kláštor, a tak súdiac jedine podľa štýlu kostola môžeme túto stavbu zaradiť do XIV. storočia. Vieme, že rímska kúria poverila Siegfrida, svätobeňadického opáta obnovou štyridsiatich kláštorov rehole benediktínov spustošených Tatármi. Poverený dal okolo roku 1346 obnoviť päť kláštorov: v Kolosvári

(?), Boleši (?), Grabe, Bysserci (?) a Monyoróde. Svätobeňadický sa síce medzi nimi neobjavuje, ale je viac než pravdepodobné, že opát (tu) začal svoju činnosť po vlastnej línii. Siegfried patrila medzi vplyvných ľudí svojej doby. Ľudovít Veľký ho ako svojho vyslanca poslal za pápežom, sídliacim vtedy v Avignone. ... bol povýšený na stolec svätomartinského arcipáta a po smrti bol prvým medzi hlavnými opátmi, ktorého si v roku 1365 uctili nápisovým náhrobníkom.

Prihliadnuc na štýl, kostol vo Sv. Beňadiku musíme uviesť medzi najvýznačnejšími chrámami našej vlasti a vnímať ho ako vzorový príklad XIV. storočia; vynikajúci interiér svojou jednoliatosťou svedčí o priebežnej realizácii uskutočnenej podľa jedného plánu. Najmenej rozvinuté spomedzi ostatných detailov sú u nás gotické pätky (pozn.: myslia sa zrejme konzoly), v prípade ktorých musíme konštatovať skutočný úpadok od čias románskej epochy. Z tohto pohľadu tvoria svätobeňadické konzoly na prvý pohľad zrejmu výnimku svojimi pravidelnými a ku klenbe (organicky sa napájajúcimi?) tvarmi, ako aj pôvabným stvárnením svojich hlavíc, medzi ktorými sa vyskytujú nielen rastliny, ale aj ľudská figúra, a z ktorých ani jedna nenapodobuje druhú pred ňou.

Takisto treba vyzdvihnúť prísnu pravidelnosť jednoduchých krížových klenieb a tiež okenné kružby konštruované iba zo štyroch lupeňov.

Západný hlavný portál je mladší ako vnútro kostola, poukazuje na to jeho ... neskorší tvar, menšia výška charakteristická pre tú dobu a zvyčajne menší priestor, ktorý zaberá. Veľké okno nad bránou je (však) celkom v súzvuku s interiérom kostola, čo svedčí o ich súčasnom vzniku. Podľa tohto bol portál vyzdobený o niečo neskôr.

Staré ukončenie dvojice veží už neexistuje, snád ani pôvodne nebolo postavené.

Na pozdĺžnych múroch kostola stavaného z tesaných kameňov vztýčili nevedno kedy, no každopádne už po stredoveku asi štyri metre vysoký, celkom nezdobený tehlový múr prelomený nepravidelne rozmiestnenými otvormi. Kvôli absencii prieskumu nevieme, za akým účelom; Storno sa domnieva, že z dôvodu obrany a vychádzajúc z tejto predstavy navrhol (aj)

reštaurovanie kostola; z usporiadania však nevyplýva takýto zámer, reálnejší sa javí byť návrh na (obnovu) v systematickom duchu s doplnením chýbajúcich častí a to o to viac, že medzi tehlovým múrom špatiacim stavbu a kostolom nemožno nájsť ani náznak konštrukčného spojenia.

Minuloročný požiar, ktorý zničil strechu kostola, ponúkol vhodnú príležitosť na zbúranie nevzhľadného tehlového múru, no pretože sa tak nestalo, búranie musíme dodatočne a s úplnou rozhodnosťou odporúčať; lebo pamiatková komisia, ktorej úlohou je strážiť štýlovú čistotu, nemôže posvätiť znetvorenie tak význačnej pamiatky našej vlasti a v žiadnom prípade nesmie súhlasiť s ponechaním nezdobenej a zrak urážajúcej nadstavby.

Iba po tomto kroku bude možná štýlová obnova strechy a fasád pod ňou, tak ako to odporúčame na priložených dvoch skiciach (v pozn.: Dva listy so skicami, jeden ukazuje severnú, druhý západnú fasádu po doplnení.).

Pri halových kostoloch, akým je náš sa strechy nad bočnými loďami zvyčajne spájajú s vyššou strechou strednej lode, ale bolo by vhodné, aby sa oporné piliere dvíhali po korunnú rímsu, čo by si tu žiadalo len malú časť. Napokon by bolo vítané, aby z polovice zamurované okná na bočných fasádach boli až po parapety otvorené, ako to mimochodom činí aj plán ležiaci pred nami.

Neúplné detaily hlavnej fasády majú byť doplnené, spodok veľkého okna je zamurovaný, preto je potrebné, aby bol reštaurovaný jeho pôvodný tvar.

Azda neskorší otvor nad týmto oknom Storna primäl k tomu, aby sem na pripomenutie (domnelého) balkónu umiestnil arkier. My sme však toho názoru, že tu treba aplikovať výške strechy zodpovedajúci štít, alebo arkádovú galériu. Želajúc vyhnúť sa väčším nákladom odporúčame namiesto štítu žiadajúceho si každopádne viac ozdôb, lacnejšie arkády. Pretože sú nižšie, viac vyniknú veže, ktoré majú i tak malú výšku. Vo vežiach boli pôvodne väčšie okná, ktoré zamurovali a tak zámurovky sa majú i tu odstrániť a ostenia doplniť.

Najväčší rozdiel medzi Stornovým a našim vlastným plánom sa ukazuje pri pohľade na ukončenia veží. Tam (t. j. na Stornových výkresoch) sa opäť zdôrazňuje pevnostný charakter. Naproti tomu si štýlová čistota podľa nás želá iné riešenie, t. j. ozdobný výraz vzdialený myšlienke obrany. V zmysle významných dobových príkladov pozostáva zo štvorbokého základu na rohoch s nárožnými fiálami. Osemboká helmica za nimi sa dvíha do oveľa väčšej výšky ako na Stornovom pláne.

Okrem nákladov na nevyhnutnú novú strechu neveríme, žeby štýlové reštaurovanie podľa nášho návrhu, ktoré máme to šťastie na priložených kresbách predstaviť, stálo viac, než odporúča Storno.

Interiér kostola okrem opravy jedného poškodeného (vežového?) piliera si žiada iba postavenie niekoľkých nových oltárov. Ich vyhotovenie podľa Stornových kresieb v jeho zvyčajnom štýle súhlasne odporúčame.

V Budapešti, 14. marca 1882

Imrich Henszlmann, referent / Steindl

II. Plán práce, slúžiaci ako výkaz činnosti Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie, ktorý je navrhovaný na predloženie snemu

Vydanie (takého) zoznamu uhorských pamiatok, ktorý by sa aspoň priblížil úplnosti, v súčasnosti nie je možné. Pravda, i doteraz máme zaznamenaných viac než osemsto stredovekých stavieb, pravda, máme vyše tisíc drevorytov... na ich ilustrovanie, uložených z časti v zbierkach akadémie, z časti v kolekcii Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie: ale koľko pamiatok patrí medzi hodné zaznamenania (?) v súpise a aký štýl zastupujú...: to sme kvôli absencii odborného posúdenia neboli schopní s istotou určiť.

Čo teda môžeme za takýchto okolností spraviť je zoznam pamiatok vydať s rezervou, s rezervou voči existujúcim a rezervou voči hodnote (zverejnených) údajov.

Napriek (týmto) nedostatkom z teoretického sumára doteraz dobre zmapovaných pamiatok vysvitajú:

1/ Medzinárodné súvislosti; 2/ Geografické vzťahy pamiatok, ich rozšírenie a autenticita (?); 3/ Chronológia a druh;

„Zoznam stavebných pamiatok v starokresťanskom, románskom a prechodnom štýle v Uhorsku, nám známych do konca roku 1875.“ Príloha k: HENSZLMANN, Imre. *Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílyú emlékeinek rövid ismertetése*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1876.

4/ Triedenie, čiže príbuznosť medzi nimi; 5/ Všeobecný charakter; a napokon: 6/ Doterajší stav bádania (zo strany) našich archeologických ustanovizní, medzi ktorými patrí prvé miesto našej komisii, jej činnosti a výsledkom.

Po tomto úvode by mohli nasledovať v knihe ... vysvetlenia tých typov..., ktoré sme mali doteraz možnosť vidieť a skúmať, ako výtvy starokresťanského, románskeho a prechodného štýlu.

K čomu by sa na záver pripájal z využitia týchto typov prameniari dočasný súpis uhorských pamiatok v starokresťanskom, románskom a prechodnom štýle, ktorý by však nezahŕňal sedmohradské a chorvátske príklady, alebo by pojednával nanajvýš iba o najvýznamnejších.

Spisovanie môže byť trojaké: podľa krajov (regiónov), chronologické alebo abecedné.

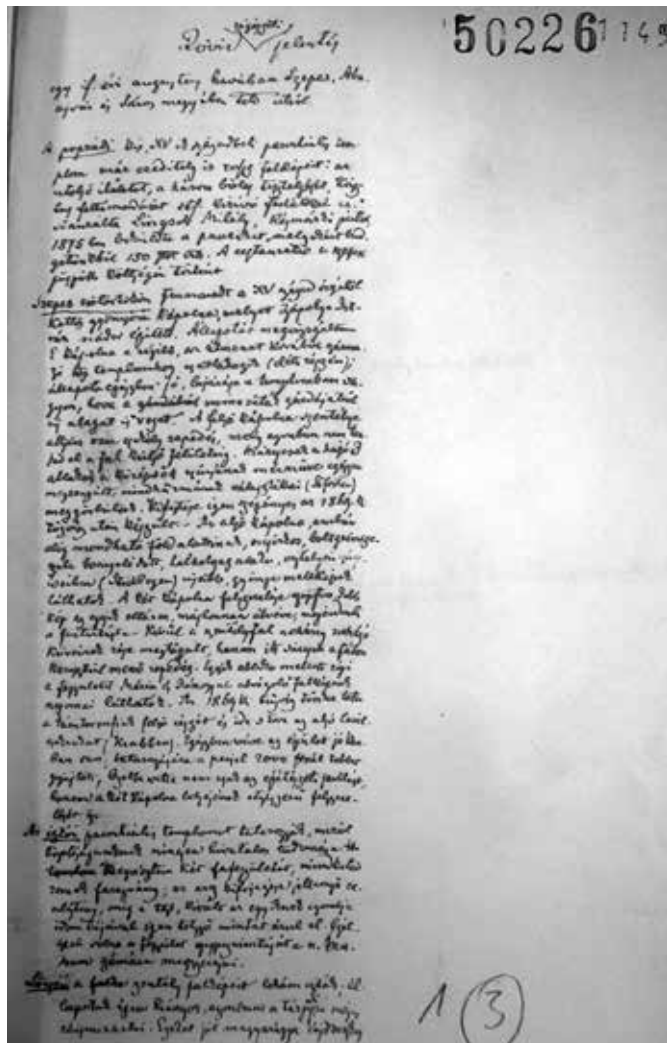
Spisovanie podľa regiónov by nevyhovovalo žiadnemu vedeckému systému, neposkytlo by žiadny účelný prehľad. Ostávajú teda posledné dva.

Verím, že v chronologickom systéme je obsiahnuté nielen vysvetlenie typov, ale aj následnosť pamiatok; pretože keď skoršie typy pojednávame pred mladšími, zároveň približne určujeme aj vek napodobenín závisiacich od typov. Inak tam, kde

je známy čas vzniku, pri opise pamiatky alebo v zozname treba prirodzene uviesť aj rok.

Ak jednotlivé pamiatky po vysvetlení typov usporiadame v abecednom poradí, uľahčíme (tým) ich vyhľadávanie.

Prísne vzatý chronologický systém v našich podmienkach nemožno uplatniť, pretože štýly a formy sa nevyvinuli u nás, ale preberali sme ich v rôznych dobách od rôznych národov a škôl. Vývin podľa periód sa tu nemôže objaviť, niet teda ani umeleckej nadväznosti; naopak, v susedstve raných foriem sa veľmi často vyskytujú i veľmi neskoré. Majstri pracovali podľa vlastného vkusu (?) a z ponúkajúcich sa motívov vyberali tie, ktoré

„Krátka archeologická správa o ceste uskutočnenej v auguste (1886) v Spišskej, Abovskej a Šarišskej župe.“ (Archív PÚ SR, Zbierka mikrofilmov spisovnej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie, zv. 8, s. 1145, spis č. 56/1886.)

práve vyhovovali ich premenlivému názoru.

Rubriky v súpise by teda boli:

1/ Zaradenie pamiatky v abecednom zozname; 2/ Župa či mesto, v ktorej sa nachádza; 3/ Využitie (stav?) vzhľadom na jej cirkevnú či občiansku funkciu; 4/ Označenie patrónov kostolov; 5/ Či sa v zbierkach archeologickej komisie akadémie alebo našej nájdu výkresy vzťahujúce sa k pamiatke prevedené kresbou, v drevoryte, medirytine alebo v litografii?; 6/ Kde sa spomína alebo opisuje v novšej maďarskej spisbe? (Staršiu vylučujeme z toho dôvodu, že naše odborné úsilie nemá viac než 30 rokov); 7/ Na ktorej strane knihy je reč o pamiatke.

Formát publikácie určujú snemu zvyčajne predkladané tlačivá, od ktorých nie sú väčšie ani existujúce ilustrácie (?).

Náklady nemôžem definovať, ak práca bude zhotovená v univerzitnej tlačiarni; môžem však povedať, že jeden hárok „Archeologiai Közlemények“ (Archeologické správy) tlačný v 500 exemplároch stál doteraz 25 forintov. Pravda, hárok „Archeol. Közlemények“ je oveľa väčší, ale bolo by vítané aby papier pre plánovanú publikáciu bol kvalitnejší; pretože na lepšom papieri lepšie vyniknú odtlačky drevorytov.

Čo sa týka zhotovenia rytín, okrem drevených štočkov pochádzajúcich zo zbierok oboch komisií, mám prísľub spoločnosti Franklin, že matrice ilustrácií zverejnených vo „Vasárnapi Ujság“ (Nedelné noviny) dá k dispozícii našej komisii; ale sú aj pamiatky, ktorých kresby by bolo veľmi potrebné vydať: na tomto mieste spomeniem iba starú vežu dolného hradu vo Visegráde. Velevážený pán minister mi pri príležitosti svetovej výstavy vo Viedni dal do rúk za účelom vyhotovenia ilustrácií sumu 1300 forintov, ktorú som prednedávnom vyúčtoval a získal tým absolútorium. Ak bude žiadané vyhotovenie nových ilustrácií, ich počet a kvalita bude závisieť od čiastky, ktorá bude za týmto účelom mne zverená v zmysle môjho viedenského pôsobenia. Cenu nových matric odhadujem nanajvýš na 400 (štyristo) forintov.

V prípade, ak by vážená komisia môj vyššie uvedený plán prijala, prácu o rozsahu 15 – 20 hárkov by som pripravil najneskôr do konca marca budúceho roka tak, aby jej tlač mohla začať čo najskôr.

V Budapešti, 16. decembra 1875 / Dr. Imrich Henszlmann, referent uhorskej dočasnej komisie pre pamiatky

III. Úradná klasifikácia domácich pamiatok.

s. XXXVI:

Kresby kostolov v Porube a Kamennej Porube (Trenčianska župa /ďalej župa skrátaná na ž./) vytvoril Drahotuszky. Apsida kostola v Porube má pravouhlý uzáver, v Kamennej Porube polkruhový. Obidva (kostoly) sú *treťoradé*, avšak nástenné maľby v Porube, zakreslené Drahotuszky možno označiť za *druhoradé*.

Ruiny opátstva v Skalke (Trenčianska ž.) zverejnili Könyöki a Drahotuszky.

Ruiny kostola ukončeného polkruhovou apsidou vo Svätom Beňadiku, patriacom kedysi k opátstvu, ako aj kresby novšieho Thurzovho kostola (taktiež v ruinách) publikoval Drahotuszky. Menovaný zaslal tiež ním štylizovanú priestorovú kresbu Kostola sv. Benedikta.

Neúplnú kresbu kostola v Stránskom (Trenčianska ž.), z ktorej je zrejмый len jeho gotický pôvod, zaslal Drahotuszky.

V Tepličke (Trenčianska ž.) stojí gotický, dvojvežový, pevnostným múrom obkolesený malý kostol zakreslený Könyökim. *Treťoradý*.

Takisto opevnený, gotický, *treťoradý* je kostol vo Varíne (Trenčianska ž.). Aj jeho kresbu zaslal Könyöki. Svätýňa má rovný záver.

Podobne opevneným gotickým kostolíkom je žilinský (Trenčianska ž.) a jeho veža – zdá sa – pochádzajú ešte z prechodnej doby. Z dôvodu pravidelnosti a starostlivejšej stavby opevnenia možno tento celok označiť ako *druhoradý*. Podľa Könyökiho správy.

Svoju cestu po Turčianskej župe opísal Jozef Könyöki v VIII. zväzku Arch(ae)logiai Közlemények, kde ako staré gotické pamiatky spomína kostoly v Zakó (?), Turčianskom Svätom Martine, Sučanoch a Turanoch. Ich kresby nie sú k dispozícii, a tak ich nemožno klasifikovať.

Zhrniem pamiatky západných banských miest. Na prvom mieste je:

Banská Štiavnica (Hontianska ž.) Jej pamiatky som v krátkosti opísal v Arch. Közl, roč. 1865; kresby neskôr poskytol Steindl. Najstaršou je ešte z XIII. storočia pochádzajúca dvojposchodová pohrebná kaplnka na hrade, ktorá je v rámci svojho druhu a kvôli starobylosti dobrou *druhoradou* (pamiatkou). *Nemecký farský kostol* v meste síce prešiel zásadnou úpravou, vo svojej východnej časti a hlavnej lodi však stále odkazuje na svoj pôvod. V dnešnom stave ho sotva môžeme označiť za *druhoradý*.

Ostatné kostoly Banskej Štiavnice sú dielami druhej polovice XV. storočia, tak ako kostol *starého zámku*, ktorý ešte predtým, ako bol dokončený, prestavali na pevnosť. Aj pôvodne bol *druhoradý*, v jeho múroch sú zamurované staré náhrobníky. Význačné je slávne točité schodisko tohto kostola. V čase, keď kostol starého zámku prestavovali, bolo nutné jednu v meste stojacu, zle orientovanú kaplnku upraviť (pre účely) farského kostola a tak ju vybavili (rozšírili o) bočnú loď siahajúcu po záver oporných pilierov (opôr). Dnes tento kostol patrí Slovákom. Kvôli jeho neskorogotickému stvárneniu ho možno pokladať za *druhoradý* / *druhotriedny*. *Kaplnku vedľa Špitála sv. Alžbety* – slúžiaceho ako útočisko pre zranených / invalidných baníkov –

s. XXXVII:

...upravili na malú pevnosť, keď v jej lodi prelomili vchody. Východná časť kaplnky sa zachovala, bola *druhoradá*. V dôsledku tejto úpravy bolo potrebné i rozšírenie blízkej *kaplnky Panny Márie Snežnej (Mária Schnee)* o dve západné polia. Pôvodná kaplnka, tak ako aj predchádzajúce kostoly, je neskorogotická a *druhoradá*. Pevnosti Banskej Štiavnice: starý zámok, nový alebo panenský zámok a opevnený mestský majer. Na hlavnom námestí Štiavnice a v jej uliciach sú domy, v ktorých sa zachovali staršie detaily, presnejšie na ich portáloch, ale okrem vymenovaných budov niet iných starších verejných objektov.

Cirkevné pamiatky *Banskej Bystrice* (Zvolenská ž.) dal obnoviť a opísal (1878) biskup Arnold Ipolyi. Kresby zverejnil Steindl. Stručne som ich opísal v Arch. Közl., v VII. zväzku (nový ročník, V. zv.). Na prvom mieste tu stojí *banskobystrická katedrála*, ktorá však bola opakovanými úpravami úplne zbavená pôvodnosti, a tak o nej celkovo možno hovoriť ako o *druhoradej*. Je tu však veľmi pôvabná, neskorogotická *kaplnka zasvätená sv. Barbore* a oratórium, kalvária zrodená ako nápodoba obdobného Dürerovho diela (sochárska práca v životnej veľkosti) a vynikajúca krstiteľnica. Krídlový oltár Kaplnky sv. Barbory patrí medzi najvýznačnejšie a najlepšie zachované v našej vlasti. V čistejšom gotickom štýle než katedrála bola postavená *kaplnka špitála sv. Alžbety*, na priechle ktorej (z Ipolyiho práce) vidíme letopočty vzniku (1303) a obnovy (1875); vnímame ju ako *dobrá druhoradú* (pamiatku). Tretím starým banskobystrickým kostolom pochádzajúcim z poslednej etapy obdobia gotiky, je *slovenský kostol* v susedstve katedrály. Je dvojloďový a iba kvôli jeho priestrannejšiemu charakteru ho možno uviesť medzi *druhoradými*. Susedí s tzv. Matejovým domom a niekdajšiou renesančnou radnicou stojacou na druhej strane hlavného kostola. Tieto stavby sa nachádzajú na nevýraznej vyvýšenine, v bývalej pevnosti mesta. Na hlavnom námestí stojí jeden veľmi bohato zdobený renesančný dom; súčasná radnica je zaklenutá aj na treťom poschodí.

V *Kremnici* (Tekovská ž.) nájdeme najzachovalejší mestský hrad, akropolu v Uhorsku. Krátko som ho opísal v Arch. Közl. v VII. zväzku (nový ročník, V.). Kresby publikoval Martin

a neskôr Steindl. Hlavnou dominantou mesta je neskorogotický farský kostol, ten je dvojloďový, s náznakom priechnej lode a má mohutnú vežu. Kvôli jeho zvláštnej originalite a viacerým dobrým detailom ho možno označiť za *prvoradú* pamiatku. V súčasnosti ho reštauruje Storno. Na severnej strane tohto kostola, vedľa mocnej hradnej veže a brány stojí jedna dvojposchodová *pohrebná kaplnka (druhoradá)*, na opačnej, južnej strane (sa nachádza) silná stará veža, do ktorej sa však nemožno kvôli jej zanedbanému stavu dostať. Hrad má smerom k mestu dvojité hradbový múr a niekoľko menších bášť. V samotnom meste sa zachoval neskorogotický *kostolík špitála, druhoradý*, ktorý má aj západnú vežu. Zachovali sa aj brány vnútorného mesta. Najvýznamnejšia je dolná, nad vonkajším portálom s pôvabným renesančným arkierom. Na hlavnom námestí vidno staré domy, kresby dvoch poskytol Steindl.

Krátky opis *Zvolena* (Zvolenská ž.) som ponúkol v Arch. Közl. v VI. zväzku (nový ročník, IV.), kresbu kostola predložil komisii Steindl. Tento *farský kostol* pochádzajúci z druhej polovice XV. storočia je významný tým, že jeho oporné piliere sú vnútornými oporami a vo svojej prelomenej forme tvoria akoby dve bočné lode, nad ktorými prebieha empora vedľa strednej lodi, *druhoradý*. Zvolen má ...

s. XXXVIII:

...dva hrady, v samotnom meste jeden kráľovský hrad, ktorý v Arch. Közl. vo IV. zväzku opísal František Kubinyi ml. Zachovala sa nám aj časť pôvabnej *hradnej kaplnky*. Hrad vo vlastníctve štátu má v súčasnosti prenajatý továrnik, a tak pomaly stráca svoj pôvodný vzhľad. Odlišný je rozsiahly pustý hrad ležiaci mimo mesta opísaný Kubinyim a mnou. Zachovali sa z neho iba nepatrné zvyšky. Blízko farského kostola stojí tzv. Thurzov dom, ktorého staré detaily publikoval Kubinyi. Vo Zvolene niet správ o starom špitálskom kostole či kaplnke.

Nová Baňa nikdy nemohla súťažiť s väčšími banskými mestami; preto je aj jej farský kostol nízky a málo zdobený, je sotva *druhoradý*; nástenné maľby tu majú najjednoduchšiu podobu, objavujú sa len ako dekorácia. Nachádza sa tu aj *špitálsky kostol* zo XIV. storočia, ten možno označiť za *druhoradý*.

Pukanec (Hontianska ž.) má oproti predošlému (mestu) väčší a zdobenejší, *druhoradý farský kostol*, ktorý som v krátkosti opísal v Arch. Ért., roč. 1878. Zvláštnosti kostola: pôvodná veža nad svätyňou s rovným záverom a početné staršie oltáre. Jeden, podľa všetkého stavebný letopočet je 1469, obnovený bol v roku 1792.

Kostoly nasledujúcich štyroch menších banských miest opísal František Kubinyi ml. v Arch. Közl. vo IV. zväzku (nový ročník, II.). (Vid' ich pôdorysy na s. 131 a 132 mojej práce *Uhorské starokresťanské atď.*). *Sásová*: z prechodného obdobia, *druhoradý* (Zvolenská ž.). Kresbu publikoval aj Steindl; *Dobrá Niva*, z prechodného obdobia, *druhoradý* (Zvolenská ž.); *Krupina*, z prechodného obdobia, *druhoradý* (Zvolenská ž.), kresbu vydal aj Steindl; *Hájnik* (Zvolenská ž.), *druhoradý*, z prechodného obdobia. Viacero kresieb o ňom zverejnil Steindl.

Lippertovu kresbu kostolíka v *Börzsöny* (Hontianska ž., dnes Maďarsko) pozri na s. 129 a 130 mojej vyššie citovanej práce. Tieto kresby prezrádzajú, že ide o dobrý, *druhoradý* románsky kostolík.

Kresbu kostola v *Banskej Belej* (Hontianska ž.) predložil komisii Steindl. Má blokovú vežu, dve lode, v nich tri polia klenby s hrubými piliermi, vo svätyni jedno pole klenby, *druhoradý*.

Prípadný starší kostol v *Lubietovej* (Zvolenská ž.) nám nie je známy.

V obci *Radvaň* ležiacej v bezprostrednom susedstve Banskej Bystrice je pekný kostolík, gotický, *druhoradý*.

V *Sásovej* (Zvolenská ž.) je jeden malý gotický dedinský kostol bez veže, s predsieňou a loďou v dĺžke dvoch klenbových polí. Kvôli niektorým vkusným detailom je *druhoradý*.

Babiná (Zvolenská ž.) ?

V Tekovskej župe okrem už spomínaných sú:

V Lúčke gotický kostol s blokovou vežou, loďou s dvoma klenbovými polami, jednoduchým, avšak pravidelným svätostánkom, *druhoradý*.

Kostol vo *Svätom Beňadiku* radíme do prvej línie našich pamiatok XIV. storočia, obzvlášť kvôli jednoliatosti stavby; neskoršie prídavky sú ľahko rozpoznateľné a odstrániteľné. Steindl so svojimi žiakmi ho presne zamerlal, v súčasnosti ho reštauruje Storno. *Prvoradý*. Veľmi významný bol tunajší Boží hrob, ktorý dnes, po nedôslednom reštaurovaní vidieť v ostrihomskej katedrále.

s. XXXIX:

V *Hontianskej* župe som v spoločnosti Schuleka preskúmal kostol v Malých Kosihách, ten bol pôvodne prechodnou kruhovou cintorínskou kaplnkou, ku ktorej neskôr pripojili loď. *Treťoradý*.

Aj kostol v Šalove bol pôvodne kruhovou, vežovou cintorínskou kaplnkou, ku ktorej v XV. storočí pristavali novú, na juh orientovanú loď. Kvôli zvláštnemu vzhľadu by som ho označil za *druhoradý*. Naša komisia sa postavila proti zámeru jeho zbúrania. Cestou sme navštívili ruiny hradu v Domaši a staré valy v Malých Kosihách.

Významný kostol v *Bíni* v Ostrihomskej župe, ktorý som opísal v Arch. Közl. v III. zväzku (nový ročník, I.) nebol reštaurovaný podľa zásad štylovej čistoty. Jeho tri apsidy tvoria nepravú loď, v dĺžke sa rozširuje smerom na západ a vytvára predsieň, ktorého začiatok bezdôvodne zamurovali. Medzi loďou a predsieňou stojí dvojica veží. Celé usporiadanie je v zmysle francúzskej školy, kvôli osobitosti možno kostol charakterizovať ako *prvoradý*. Otvorenú predsieň rozpoznal počas obnovy Ipolyi, no naše protesty boli zbytočné, voľné stĺpy zamurovali.

Na západnej strane kostola, ale samostatne stojí jedna *cintorínska kaplnka*, ktorá je natoľko pokazená, že sotva možno usudzovať na jej pôvodný vzhľad. Akékoľvek nadzemné stopy po kláštore premonštrátov zmizli.

IV. Románsky kostol v Bíni. V. Reštaurovanie

V Západnej Európe je pri reštaurovaní historických pamiatok uznávaná zásada, podľa ktorej pamiatku nestačí iba ochrániť pred skazou, ale tú – pokiaľ je používaná – treba spraviť vhodnou pre pokračovanie takéhoto využitia. Za podstatný, ba za hlavný cieľ reštaurovania pokladajú vrátenie pôvodného charakteru pamiatky. Architekt, ktorý sa pustí do takejto práce, teda nemôže byť iba architektom, ale aj skutočným archeológom. Verejná vôľa stvorila takýchto architektov vo Francúzsku, v Anglicku a Nemecku. My Uhri sme sa sotva dostali ďalej ako po obyčajné nutné reštaurovania, kvôli čomu u nás ešte niet praktizujúceho architekta, ktorý by bol zároveň archeológom. Okrem toho veľavážená Uhorská miestodržiteľská rada v prípise adresovanom v minulom roku našej akadémii vyslovila želanie, v zmysle ktorého ustanovením centrálnej archeologickej

komisie hodlá napomôcť, či skôr podnietiť vznik archeológie, čiže reštaurovanie národných pamiatok. Takýto krok by bol veľmi potrebný, veľmi si želáme, aby k tomu čo najskôr došlo: príkladom je minuloročné reštaurovanie kostola v Bíni prevedené na našu veľkú ľútosť s veľkou neznalosťou archeológie. Stačí, ak na tomto mieste poukážeme iba na jeho hlavné nedostatky.

Hodnota starých pamiatok spočíva v tom, že pri ich stavbe dbali na stálosť stavebného materiálu. V minulosti nemali dôvod napodobňovať pevný materiál, ale usilovali sa ho všade ukázať, či to už bol kameň, alebo tehla; odtiaľto pochádza staviteľstvo z pohľadového kameňa alebo tehly (*Rohbau*). Keď teda reštaurovanie v Bíni pokrylo prírodný kameň vrstvou menej hodnotnej vápenej omietky, snažiac sa o zle pochopené skrášlenie cennejšieho materiálu, učinilo prvú chybu, pretože tým pokazilo pôvodný výraz pamiatky. Naopak, jeho povinnosťou bolo oškrabanie omietok z obnov v rokoch 1722 a 1800 a tak zachrániť pôvodnú štruktúru od biedneho plášťa. Ak by bola existovala uhorská centrálna komisia, pred ktorú by predostreli návrh reštaurovania, inštitúcia by staviteľovi zakázala takéto znehodnotenie našej starobylej pamiatky.

Podotkol by som, že kostol v Bíni je v našej vlasti jediný, v ktorom sa vyskytuje aj inde zriedkavá predsieň, či nartex. Pôvodnosť tohto nartexu nepochybne potvrdili dva stĺpy nájdené počas búrania múrov objednaného staviteľom. Ak by staviteľ nebol iba človekom praxe, ale aj mužom vedy, po takomto náleze by sa vzdal svojho skoršieho zámeru, a to stavby oporných pilierov po stranách predsieni, ktoré sú najvyšš čudobne koncipované a navyše i celkom zbytočné. Ak by existovala uhorská centrálna komisia, staviteľovi by bola prikázala odstránenie hroznej omietky, čím by sa bolo skôr prišlo na starobylosť predsieni. Staviteľovi sa tak mohlo zabrániť, aby postavil svoje oporné piliere. V dnešnej situácii bude medzi prvoradé úlohy vznikajúcej komisii patriť, aby odstránila nákladné, no nepodarené reštaurovanie, ešte kým sa nepustí do novšieho, skutočného reštaurovania. Predsieň v Bíni – hoci existuje, predsa len nie je, pretože ju nevidno.

Veže v románskom štýle sú väčšinou ukončené osembokými helmicami alebo kužeľmi; ak sa tie položia na štvorbokú vežu, v rohoch ostanú prázdne miesta, čo v minulosti niekedy ponechali, čo je aj prípad Jáku. Alebo ich vyplnili menšími kužeľmi spojenými s hlavnou helmicou, ako to vidno vo Francúzsku, Nemecku i na viacerých miestach u nás. Pri príležitosti obnov v rokoch 1722 a 1800 staviteľ nerozmýšľal nesprávne, keď starú, zrejme z kameňa stavanú, ohňom poškodenú a zrútenú helmicu nahradil novou z dreva a tehly, pričom pri jej stvárnení využil jestvujúce pozostatky starších základov (ukončenia veže). Naopak, staviteľ v roku 1861 uvažoval inak, prázdne miesta musel niečím vyplniť. Ak by bol archeológom, netrúfal by znova svoju predstavivosť vymýšľaním formy, ktorá sa svojimi odpudzujúcimi zopf-tvarmi vymyká jednoduchosti románskeho štýlu. Použil by známe riešenia z Francúzska a Nemecka a ušetril by stavebníka zbytočného, ba neúčelného plytvania prostriedkov, ušetril by vznikajúcu krajinskú komisiu od toho, aby svoju činnosť začala likvidovaním staviteľovho diela a ušetril by svoju osobu pokarhania, ktoré som pokladal za nevyhnutné v záujme veci vysloviť na konci mojej práce.

Preklad: Peter Buday

K histórii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II.

Od konce 18. století do roku 1918

PETRA KALOVÁ

Dňa 29. a 30. októbra 2013 sa v prednáškovej sále Technického múzea v Brne konal každoročný odborný seminár K histórii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II. Od konce 18. století do roku 1918. Seminár bol zameraný na priblíženie zásadných zmien v štruktúre moravsko-sliezskej ekonomiky a prehľad vývoja jednotlivých výrobných odvetví v rôznych mestách regiónu. Prednášky boli určené pracovníkom pamiatkových ústavov, štátnej správy a územným samosprávam, kunsthistorikom, historikom, architektom, múzejným pracovníkom a inej odbornej verejnosti.

Seminár trval dva dni, pričom príspevky boli rozdelené do piatich tematických okruhov: 1. Múzeum, história a verejnosť, 2. a 3. Strojárske, textilné a spracovateľské priemysel a jeho história, 4. Vývoj techniky, múzeum, história a verejnosť, dejiny exaktných vied, 5. Dejiny každodennosti a všedného života. Jednotlivé príspevky boli venované konkrétnemu priemyselnému odvetviu napr. mlynárskemu, cukrovníckemu či textilnému, pričom sa koncentrovali na významné podnikateľské rodiny, ktoré sa zaslúžili o rozvoj daného odvetvia v meste. Jedným z popredných priemyselných odvetví v moravsko-sliezskej oblasti, ktoré vzniklo v prvej polovici 19. storočia, bolo cukrovarníctvo. Cukrovarníctvu boli venované dva príspevky: *Brnenské cukrovary a jejich majitelé počátkem průmyslové revoluce v polovině 19. století* a *K vývoji moravskoslezského cukrovarníctví v poslední čtvrtine 19. století*. Oba príspevky sa venujú histórii vývoja tohto odvetvia, ktoré patrilo v 19. storočí a prvej polovici 20. storočia k výnosnému podnikaniu. Cukor bol potrebný napríklad pri výrobe oblúbenej čokolády. Vedúcim podnikom bol cukrovar v Židlochoviciach. Zároveň s cukrovarníctvom sa rozvíjala aj liehovarnícka výroba, keď sa nespracovaná

melasa, ktorá vznikla pri výrobe cukru, ďalej spracovávala v liehovaroch.

Niektoré prednášky boli venované podnikateľským rodinám. Medzi takéto rodiny patrila napríklad rodina Moses Löw Beer, ktorá podnikala od roku 1838 v Svitávke v textilnom priemysle, postupne rozšírila svoje pôsobenie na pobočku vo Viedni a v Brne a stala sa úspešnou aj vo svete. Ďalšou významnou rodinou bola rodina Tomáša Baťu, ktorá vynikala v obuvníckom priemysle. Príspevok *Lépe být dobrým ševcem, nežli špatným králem* predniesla Mgr. Miroslava Štýbrová z múzea v Zlíne. Po úvode venovanom rodovým väzbám Baťovcov a spoločnému podnikaniu troch súrodencov sme sa dozvedeli o samotnom podnikaní Tomáša Baťu, ktorého zásluhou sa z pôvodne malého mestečka Zlín, akým bolo na konci 19. storočia, stalo aktívne továrenské mesto. O úspechu Tomáša Baťu svedčí aj smutný fakt, že pôvodných obuvníkov pracujúcich v Zlíne pripravil o prácu. Baťa svojou pracovitosťou postupne vytvoril rozsiahle priemyselné impérium fungujúce dodnes. Ďalšie príspevky napríklad o aktivitách obchodnej a živnostenskej komory, o svetovej výstave vo Viedni či technickom múzejníctve v 19. storočí v Brne poukazovali na iné aspek-

ty, ktoré súviseli s vývojom priemyslu a priamo ho ovplyvňovali. Za špecifické možno označiť príspevky *Speciální míry a váhy používané v textilním průmyslu v 18. a 19. století* a *Zásadní objevy termodynamiky v 19. století*, ktoré boli do detailu venované jednotkám mier a váh a termodynamike, ako predznamenávajú ich názvy. O termodynamike bolo pojednávané už viac z oblasti fyziky a fyzikálnych zákonov, ktoré súviseli s priemyselnou výrobou, fungovaním technických zariadení, postupne inovovanými po celé storočie práve vďaka novým fyzikálnym poznatkom.

Dvojdňový seminár prezentoval množstvo podnetných príspevkov. Vzhľadom na početnú účasť a naplnenosť kapacity sály možno považovať

Budova Technického múzea v Brne. Foto: autorka.

Foto: autorka.

tému a prezentáciu príspevkov za podnetnú v súvislosti s ďalším bádanim v oblasti priemyselnej architektúry. ■

Interdisciplinarita v starostlivosti o kultúrne dedičstvo II

MARIANA ANTALOVÁ

V dňoch 23. až 24. mája 2013 sa pri príležitosti 20. výročia výučby reštaurovania v Litomyšli v priestoroch zámockého pivovaru konala odborná konferencia s názvom Interdisciplinarita v starostlivosti o kultúrne dedičstvo II. Konferencia organizovaná pod záštitou Univerzity Pardubice, realizovaná v rámci projektu Platforma pre pamiatkovú ochranu, reštaurovanie a obnovu, bola zameraná na témy medziodborovej spolupráce a rozvíjania interdisciplinárneho prístupu v oblasti starostlivosti o kultúrne dedičstvo.

Počas dvojdňového podujatia odznelo celkovo 23 pútavých príspevkov. Prednášať prišli odborníci v oblasti reštaurovania a pamiatkovej starostlivosti z Českej republiky, Nemecka a Rakúska. Prvý deň bol po slávnostnom zahájení venovaný teórii interdisciplinárneho prístupu v starostlivosti o kultúrne dedičstvo, premenám, podobám a smerovaniu pamiatkovej starostlivosti a reštaurovania, ale aj histórii samotnej Fakulty reštaurovania v Litomyšli. Dôraz sa kládol na veľký prínos mnohostrannej spolupráce Fakulty reštaurovania Univerzity Pardubice a Inštitútu konzervačnej vedy Univerzity úžitkového umenia vo Viedni. Zaujímavá bola prednáška PhDr. Josefa Štulca s témou reštaurátorskej etiky o snahe konzervačných metód dneška spĺňať podmienku reverzibility a uplatňovať napodobovanie len v záujme zachovania integrity diela a o zachovaní rešpektu k autenticite diela. Bola tiež otvorená otázka, či po vytmelení doplniť poškodené miesta a či uplatniť pôvodnú farebnosť diela alebo imitovať

starnutie. Poučný bol aj príspevok prof. PhDr. Petra Horáka o výhrach, prehrách a prešľapoch v rámci pamiatkovej starostlivosti na príkladoch niekoľkých objektov z mestskej pamiatkovej zóny Havlíčkův Brod. Spomenul, že netreba zabúdať na zdanlivo nepodstatné architektonické prvky ako sú dláždenie a kovanie, ktoré dodávajú danému miestu správny *genius loci*. Veľmi

Úvodné slovo ku konferencii v podaní Ing. Karola Bayera, dekana Fakulty reštaurovania Univerzity Pardubice. Foto: Richard Ševčík.

Účastníci mohli obdivovať pútavé prostredie zámku v Litomyšli. Foto: autorka.

pútavá bola taktiež štúdia týkajúca sa reštaurovania Kráľovského paláca v Patane v Nepále realizovaná Inštitútom konzervovania vo Viedni. Od roku 2010 prebiehali na námestí Durbar v Patane tri reštaurátorské akcie, ktorých výsledkom je celková konzervácia dvoch kamenných portálov, štyroch kamenných levov, dvoch medených božstiev, brán, kamenného podstavca pavilónu

a rituálneho kúpeľa. Dozvedeli sme sa o nemalých úskaliach a rozdieloch pri realizácii reštaurátorských prác v podmienkach takej vzdialenej a exotickkej krajiny, akou je Nepál. Po prednáškach nasledovala neformálna časť konferencie. Organizátori pripravili spoločenský program vo forme rautu s možnosťou komentovanej prehliadky výstav *20 let výuky reštaurování v Litomyšli*, kde sme si mohli prezrieť práce a postery študentov z jednotlivých ateliérov a katedrií Fakulty reštaurovania a výstavu fotografií z elektrónového mikroskopu s názvom *Litomyšl zblízka a ešte bližšie*, kde sme mali možnosť otestovať svoje schopnosti identifikovať objekty spojené s mestom Litomyšl na mikroskopických záberoch vo forme rébusu.

Druhý deň konferencie bol venovaný praktickým príkladom interdisciplinárneho prístupu v starostlivosti o kultúrne dedičstvo a pri obnove pamiatok, štúdiám, používaným materiálom a technikám. Dve prednášky boli zamerané na sgrafitové fasády zámku v Litomyšli, pamiatke zapísanej v UNESCO. Išlo o interdisciplinárny prieskum z hľadiska dejín umenia, kultúrnej histórie, archeológie aj technológie. Inovované aj novo vyvinuté metódy testovania historických materiálov, ktoré umožňujú určiť materiálové charakteristiky v zložitých situáciách, dodržiujúc však požiadavky kladené na pamiatkovú ochranu, nám predstavil prof. Miloš Drdácký z Ústavu teoretickej a aplikovanej mechaniky Akadémie vied Českej republiky. Rozprával o jednoduchých a lacných riešeniach, ale aj sofistikovaných metódach, ktoré vyžadujú pri aplikácii špeciálne zariadenie alebo výbavu, a súčasne nám predstavil nové *Centrum excellence v Telči*. Veľmi zaujímavý bol príspevok Mgr. art. Jakuba Ďoubala, ktorý sa venoval technike a technológii čistenia silikátových pieskovec pomocou lasera. V prvej časti štúdie bolo hodnotené samotné čistenie laserom, bol skúmaný vplyv regulácie energetickej hustoty, frekvencie dĺžky im-

pulzu a energie. Po stanovení optimálneho nastavenia pre aplikáciu lasera na dané materiály nasledovalo porovnanie so štandardne používanými metódami čistenia a napokon porovnanie týchto metód z hľadiska citlivosti k substrátu, efektivity a miery kontrolovateľnosti. Tému materiálov používaných pri reštaurovaní-konzervovaní rozvíjali hneď dva príspevky. Dr. Robert Linke podal prehľad dejín techník a materiálov používaných na konsolidáciu a na príklade niektorých významných nástenných malieb v Rakúsku ukázal dopad použitia nevhodných materiálov, ktoré však odzrkadľujú dobový stav technologických znalostí, v podobe ťažko poškodených povrchov. Prednáška v podaní doc. Ing. Petra Kotlíka zhrnula základné informácie o organických aj anorganických materiáloch používaných pri konsolidácii kameňa v minulosti a súčasnosti, ich základné vlastnosti, princíp spevnenia, výhody a nevýhody ich použitia. Zvláštnu pozor-

nosť venoval organokremičitým zlúčeninám a epoxidovým živiciam, ktoré patria v súčasnosti medzi najpoužívanejšie.

Počas nášho pobytu v Litomyšli sme ako zástupkyne Chemicko-technologického oddelenia PÚ SR využili príležitosť navštíviť chemicko-technologické laboratóriá príslušajúce Fakulte reštaurovania, kde sme mohli konfrontovať analytické postupy a vybavenie používané na tomto pracovisku s obdobnými zaužívanými na PÚ SR s výkladom a za sprievodu zamestnancov, ale aj samotného dekana fakulty Ing. Karla Bayera. Záverom môžem len dodať, že celý priebeh konferencie bol zvládnutý na vysokej odbornej a organizačnej úrovni. Som veľmi rada, že som mala možnosť sa tohto podujatia zúčastniť a získať tak nové vedomosti, skúsenosti a prehľad v rámci konzervátorskej a reštaurátorskej vedy a spoznať množstvo odborníkov v tejto oblasti. ■

Bardkontakt 2013

DOMINIK SABOL

V dňoch 20. – 21. augusta 2013 organizoval v Bardejove Krajský pamiatkový úrad Prešov v spolupráci s Fakultou architektúry STU v Bratislave a Mestským úradom Bardejov vedeckú konferenciu *Bardkontakt*. Témou 21. ročníka konferencie k problematike mestských pamiatkových centier bol *Meštiansky dom, jeho ochrana, obnova*. Počas dvoch dní boli prezentované príspevky o meštianskom dome vo všeobecnosti (Ing. arch. I. Gojdič, doc. Ing. arch. J. Lalková, PhD.), v konkrétnych mestách (v Levoči – Ing. arch. M. Janovská, Bratislave – Ing. K. Šimončíčová) alebo o konkrétnych objektoch (v Markušovciach – prof. Ing. arch. P. Pázstor, PhD., Ing. arch. L. Sečka, v Košiciach – Ing. arch. A. Hrabinská, v Smižanoch – Mgr. T. Zdravecký, v Spišskej Novej Vsi – Ing. arch. R. Királ). Zároveň odzneli prednášky o pamiatkovom výskume a prípravnej dokumentácii obnovy meštianskeho domu od Ing. arch. L. Kubekovej, či

Panelová výstava Meštiansky dom. Foto: archív autora.

o detailoch meštianskej architektúry (portály meštianskych domov a metodika obnovy vo vzťahu k farebnej polychrómií) od PhDr. P. Guldana. Konferencia priniesla nielen nové vedecké zistenia, ale načrtla aj otázku lepšej spolupráce medzi výskumníkmi a metodikmi obnovy meštianskych domov.

Sprievodnou akciou konferencie bola exkurzia po vybraných meštianskych domoch v Bardejove a panelo-

vá výstava s názvom *Meštiansky dom v Prešovskom kraji* inštalovaná v prejazde Mestského úradu v Bardejove. Výstava prezentovala vývoj meštianskeho domu od 13. do 19. storočia na konkrétnych príkladoch, vývoj meštianstva, charakterizované boli jednotlivé časti meštianskeho domu (dvorové krídla, uzatvárajúce objekty) s príkladmi z miest Prešovského kraja. Nosnou

časťou výstavy bola typologizácia meštianskych domov od najstarších zistených tzv. vežových objektov cez modernejšie a výrazne uplatniteľnejšie typy prejazdových, či priechodových domov, až po sieňové typy, tzv. mázhausy. Ďalej boli analyzované aj domy s podlúbím a domy s výškou, nižším skladovacím priestorom na poschodí. Zaujímavo architektonicky boli riešené domy s atikou, u ktorých sa vyvinul špecifický typ zaatikovej strechy. Ojedinelý typ meštianskeho domu u nás prestavoval tzv. podolínsky typ, nazvaný

podľa najrozšírenejšieho výskytu tejto dispozičnej zaujímavosti. Kvôli vysokej hladine spodnej vody bolo nutné stavať domy s polozapustenými suterénmi, čím vznikali medziposchodia. To ovplyvnilo aj usporiadanie okien na fasáde v rôznych výškových úrovniach. Výstava priniesla nielen nové poznatky pre odbornú verejnosť, ale mala aj edukatívny charakter pre laikov. K výstave bol vydaný katalóg s rovnomenným názvom. ■

Ďalší úspešný ročník konferencie konzervátorov a reštaurátorov je za nami

ZUZANA KRIVOŠÍKOVÁ

Tak ako každý rok, aj v roku 2013 sa v tradičnom termíne 10. až 12. septembra konala konferencia konzervátorov a reštaurátorov. Konferenciu, ktorú organizuje Metodické centrum konzervácie Technického múzea v Brne v spolupráci s Komisiou konzervátorov-reštaurátorov Asociácie múzeí a galérií Českej republiky, hostilo Masarykovo múzeum v Hodoníne v spolupráci s Juhomoravským krajom.

Tento rok sa uskutočnil v poradí už 21. ročník konferencie, čo svedčí o jej obľúbenosti. Podujatie v priestoroch sály Evropa Masarykovho múzea v Hodoníne otvorila úvodným slovom riaditeľka Masarykovho múzea Irena Chovančíková, ktorá neskrývala poctu nad usporiadaním konferencie práve v meste Hodonín. Prihlásilo sa viac ako 250 účastníkov a odznelo vyše 27 prezentácií prednášok a posterov. Program bol rozdelený do troch dní. Svojím obsahom sa prednášky zameriavali hlavne na materiálový a technologický prieskum (konzervátorské-reštaurátorské zásahy), nové metódy a technológie v oblasti konzervovania-reštaurovania a ochrany kultúrneho dedičstva. V prvý deň odznelo množstvo púta-

vých prednášok. K najzaujímavejším patrila prednáška Martina Hložeka o prieskume a konzervácii nálezu z langobardského pohrebiska v Kyjove. Príspevok sa venoval aplikácii materiálových analýz a konzervácii nálezov z pohrebiska z čias sťahovania národov v Kyjove, kde bolo v roku 2010 preskúmaných 240 hrobov, ktoré patrili germánskemu kmeňu Langobardov. Unikátnosť pohrebiska spočíva vo vysokej koncentrácii typických radov oválnych zásypov hrobov na relatívne malom priestore. K najzaujímavejším nálezom, ktoré sa našli v hroboch, patrili strieborné šatové spony, plechové ozdoby, typickým nálezom pre mužské hroby boli železné zbrane (kopie, sekery, nože, meče). Zároveň sme mali možnosť jedinečnosť nálezov vidieť na vlastné oči na výstave v sále Evropa. Dopoludňajší blok prezentácií uzatvárala prednáška Radeka Hanusa o reštaurovaní šperkov s českým granátom. Poukázal na český granát ako na drahý kameň, ktorý má mimoriadne posta-

venie medzi symbolmi Českej republiky. Smutné je, že doposiaľ bolo bežné nahradzovať chýbajúce české granáty v šperkoch, výšivkách, či iných zdobných predmetoch čímkolievk, čo sa čo i len trošku farbou podobalo na český granát, ba dokonca aj sklom. Avšak český granát má pevne dané chemické zloženie, štruktúru a kryštalografické vlastnosti, na základe ktorých sa dá presne určiť oblasť, z ktorej konkrétne

Hodonín, pohľad na Mestský úrad a radnicu. Foto: autorka.

český granát pochádza, a tak tento kameň následne získať pre vlastný proces reštaurovania. Popoludní nasledovali príspevky odborníkov z Viedne (Pascal Querner, Martina Griesser, René Traum), ktorí prezentovali výskum v oblasti pôsobenia škodlivých vplyvov

Maliarske triptychy spišského regiónu z konca 15. storočia

Jana Želinská

V štúdiu je prezentovaná technologická výstavba vybraných maliarskych umeleckých diel zo spišského regiónu datovaných do posledných dvadsiatich rokov 15. storočia. Po materiálnej stránke štúdia vychádza z výskumov Chemicko-technologického oddelenia Pamiatkového úradu SR, pričom pre výber skúmaného diela limitujúci bol počet vhodných vybraných archivovaných vzoriek, v ktorých bola preukázateľná pôvodná maľba. Na porovnanie boli vybrané nasledovné neskorogotické tabuľové triptychy s obojstranne maľovanými pohyblivými krídlami: Oltár Panny Márie (1485) v Kostole sv. Heleny v Arnutovciach, Oltár sv. Kataríny (1493) v Bazilike Svätého kríža v Kežmarku a Oltár sv. Alžbety (1493) v Kostole sv. Jakuba v Levoči.

Levoča, Kostol sv. Jakuba, Oltár sv. Alžbety Durínskej, ústredná tabuľa. Foto: archív SNM-SM Levoča.

na predmety vystavené v múzeách, či výskum a preventívnu konzerváciu bronzových mincí pred koróziou.

Na druhý deň pokračovala konferencia krátkou prezentáciou posterov, v ktorých autori v stručnej forme ponúkli výsledky svojej práce. Zaujímavá bola prezentácia výsledkov činnosti Metodického centra konzervácie Technického múzea v Brne, zaoberajúca sa napr. vyhodnotením miery poškodenia

múzejných inštitúcií požiarom, či metódou identifikácie kovových materiálov. Predstavený bol tiež projekt záchranu zbierkových predmetov poškodených pri rozsiahlom požiari hradu Krásna Hôrka v spolupráci so Slovenským národným múzeom-Múzeom v Betliari. Po prezentáciách nasledovala diskusia, v ktorej si účastníci vymieňali svoje názory a poznatky.

Aj v záverečný deň konferencie od-

znelo niekoľko zaujímavých referátov, medzi ktorými bol aj príspevok Ing. Jany Želinskej, PhD. z Chemicko-technologického oddelenia Pamiatkového úradu SR *Maliarske triptychy spišského regiónu z konca 15. storočia*, ktorú som na konferencii zastupovala. Prezentácia mala medzi zúčastnenými úspech, pričom zaznel napríklad aj názor, že Česi môžu Slovákom zachované množstvo gotických oltárov len závidieť. ■

Charakterizácia historických mált pomocou mikroskopických techník

- poznatky, postrehy a zážitky z workshopu

MARIANA ANTALOVÁ

Fakulta restaurování Univerzity Pardubice v Litomyšli zorganizovala v rámci projektu *DOCEO PRO CULTURA – Inovace vzdělávacích procesů* v termíne 3. až 6. septembra 2013 workshop s názvom *Charakterizace historických malt pomocí mikroskopických technik*. Kurz bol pôvodne určený predovšetkým študentom fakulty, ale keďže kapacity neboli zaplnené, bol ponúknutý aj odbornej verejnosti. Zámerom trojdňového workshopu bolo zoznámiť sa s možnosťami a rozsahom využitia mikroskopických techník s cieľom získať čo najviac informácií o zložení, mikroštruktúre a morfológii historických mált. Lektorom kurzu bol skúsený geológ Thomas Köberle z Akadémie výtvarných umení v Drážďanoch (*Hochschule für Bildende Künste Dresden*). Rokovacím jazykom bola angličtina.

Prvý deň seminára bol venovaný možnostiam spracovania a prípravy vzoriek s dôrazom na výhody a obmedzenia jednotlivých metód. Po občerstvení a doplnení teoretických vedomostí sme sa presunuli do laboratória, kde nám bola demonštrovaná technika impregnácie vzoriek pomocou cyklohexanú. Metódu vyvinutú v Drážďanoch sme tak mohli vidieť na

vlastné oči, či dokonca priložiť ruku k dielu. Lektor nám taktiež ozrejmil základy pozorovania historických mált pomocou optického mikroskopu. Ústrednou témou druhého dňa bola analýza vzoriek mált vo forme tenkej vrstvy (*thin section*) pomocou optickej mikroskopie. Ide o tenký rez s hrúbkou ideálne 25-30 μm . Pri tomto spôsobe úpravy vzorky môžeme totiž najlepšie sledovať všetky charakteristiky a štruktúry pomocou prechádzajúceho, polarizovaného i odrazeného svetla. Daňou za tieto informácie je však veľmi nároč-

né vyhotovenie vyžadujúce trpezlivosť a zručnosť. Lektor pomaly prechádzal vzorku po vzorke, upozorňoval na charakteristické znaky, ktoré treba sledovať a vysvetľoval, ako identifikovať jednotlivé minerály na základe ich vizuálnych a optických vlastností. Dôraz kládol na špecifiká historických materiálov, pričom výklad častokrát rozšíril aj o zaujímavé informácie o ich pôvode

alebo spôsobe výroby. Posledný deň sme boli uvedení do problematiky analýzy historických omietok pomocou elektrónovej mikroskopie. Už známe štruktúry sme teraz mohli pozorovať pri ešte väčších zväčšeniach a podrobiť ich SEM EDS analýze.

Organizátori pripravili účastníkom kurzu počas pobytu v Litomyšli taktiež bohatý spoločenský program. Jeho nepovinný a nenásilný charakter tak prispel k stmeleniu kolektívu a k nadviazaniu nových formálnych i neformálnych kontaktov. Potešili nás pohľadom na malebnú krajinu počas prechádzky po Kozlovom kraji spojenej s návštevou domu, v ktorom žil a tvoril významný český maliar a grafik Max Švabinský. Taktiež sme absolvovali prehliadku Portmonea – Múzea Josefa Váchala v Litomyšli, zriadeného na základe zberateľského úsilia Josefa Portmana (odtiaľ Portmo-

Účastníci kurzu. Foto: Petr Bezdička.

neum), dlhoročného Váchalovho priateľa a obdivovateľa. Záverom môžem len poďakovať všetkým zúčastneným a hlavne organizátorom za veľmi prírodnú akciu. Dúfam, že sa realizácii podobných aktivít budú venovať aj naďalej a pomôžu tak rozšíriť vedomosti a obzory aj širšej verejnosti. ■

Seminár Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom a jeho zázemie Kostolianska kotlina v 9. - 11. storočí

PETER BISTÁK

Pri príležitosti osláv 900. výročia prvej písomnej zmienky o Kostol'anoch pod Tribečom sa dňa 13. 9. 2013 v Kňazskom seminári sv. Gorazda v Nitre uskutočnil odborný seminár venovaný výskumu, popularizácii a prezentácii Kostola sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom s jeho zázemím. Aktuálne výsledky (a úskalia) svojej práce tu prezentovali členovia slovenskej a českej sekcie projektu Cradles of European Culture – Francia Media Project spolu s ďalšími odborníkmi z Univerzity Konštantína Filozofa, Archeologického ústavu SAV, Štátneho archívu v Nitre a Správy CHKO Ponitrie. Podujatie pod záštitou Mons. J. E. Viliama Judáka zorganizovali Pamiatkový úrad SR spolu s Katedrou archeológie Filozofickej fakulty UKF v Nitre a technicky ho zabezpečili Krajský pamiatkový úrad Nitra a Biskupstvo Nitra.

Seminár otvorili úvodnými príhovormi riaditeľka Krajského pamiatkového úradu Nitra A. Valeková a vedúci Katedry archeológie FF UKF v Nitre P. Romsauer. Prednášky boli zoradené do tematických blokov Kostol sv. Juraja, Kostolianska kotlina a Cesta kultúrneho dedičstva. V úvodnej prednáške predstavil P. Baxa výsledky výskumov od roku 2005 a koncepciu prezentácie a interpretácie pamiatky ako miesta pamäte. M. Orosová zosummarizovala archívne pramene k výskumom a obnove kostola uložené v Archíve Pamiatkového úradu SR a nakoniec M. Keleši a T. Berger prezentovali najnovšie ziste-

Kostolianska kotlina od juhovýchodu. Foto: autor.

Testovanie náročnosti pripravovaného detského programu Náučného chodníka Kostolianskou kotlinou. Foto: autor.

nia z prebiehajúceho reštaurátorského výskumu interiéru najstaršej časti kostola. V bloku venovanom Kostolianskej kotline sa prírodným prostredím zaoberali prednášky J. Košťála o súčasných biotopoch a M. Hajnalovej a M. Látkovej o možnostiach rekonštrukcie prírodného prostredia na základe doterajších archeobotanických analýz. Pokračovali prednášky o rekonštrukcii krajiny v období halštatu (P. Romsauer, Z. Borzová a P. Bisták), o možnostiach

a limitoch archeológie pri riešení etnických otázok v 10. a 11. storočí v oblasti Nitry (G. Fusek) a o dejinách Kostolianska pod Tribečom a Ladíc v najstarších písomných prameňoch (P. Keresteš) a v období kolektívizácie (L. Holečka). Súčasťou výskumu Kostolianskej kotliny je aj mapovanie najstaršej ľudovej architektúry (I. Tóth), drobnej sakrálnej architektúry a historickej cestnej siete

od 18. do polovice 20. storočia (T. Danieličová) a ne-deštruktívne georadarové prieskumy Kostola Všetkých svätých v Ladiciach a Kostola Povýšenia Svätého kríža v Jelenci (J. Tirpák). V poslednom bloku prednášok Cesty kultúrneho dedičstva, zameranom na prezentáciu a popularizáciu predrománskych pamiatok v rámci projektu Cradles of European Culture – Francia Media Project, boli predstavené možnosti virtuálnej prezentácie pamiatok (K. Chludíková a K. Válová) a praktické skúsenosti s prácou s verejnosťou na hradisku v Libici nad Cidlinou (J. Mařík). Posledným príspevkom bolo zosummarizovanie prípravných prác na Kostolianskom náučnom chodníku (Gýmeš – Kostolianske lúky a okolie) a jeho detskom programe, ktorých otvorenie je naplánované na jar 2014 (Z. Borzová a S. Novotná). Súčasťou detského programu bude krátky animovaný film o kostolianskej princeznej Perle, vytvorený pražskými deťmi v rámci letnej filmovej školy, ktorý bol v predpremiére premietnutý účastníkom seminára.

Vďaka systematickému interdisciplinárnemu výskumu mikroregiónu Kostolianskej kotliny sa postupne vynára komplexnejší obraz o histórii jednej z najstarších cirkevných stavieb na Slovensku a jej zázemí. Potrebu pravidelnej diskusie a vzájomnej výmeny informácií zúčastnených odborníkov ukázal už úvodný seminár, ktorý sa uskutočnil v júli 2012 v Ladiciach. Za organizátorov seminára dúfam, že táto tradícia bude pokračovať aj v ďalších rokoch. ■

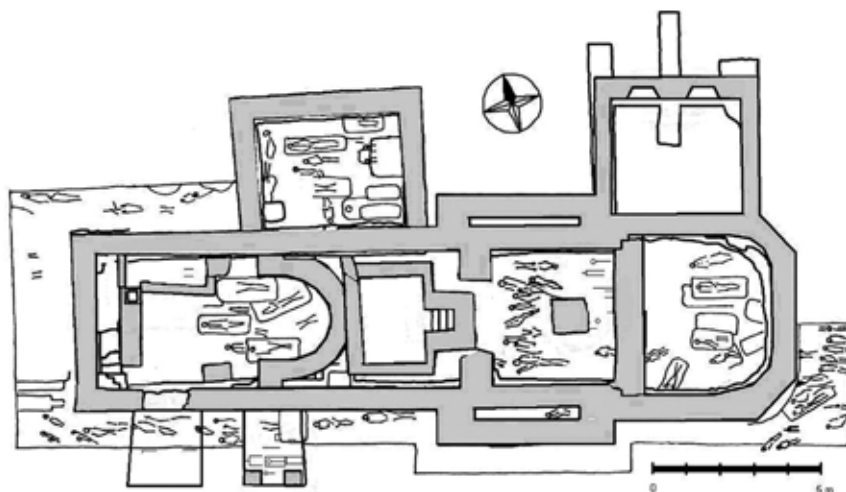
Archeologická lokalita - ruina Kostola sv. Michala Archanjela v Podhoranoch-Sokolníkoch

ANNA VALEKOVÁ

Počas prvého dňa osláv 900. výročia prvej písomnej zmienky o obci Podhorany sa uskutočnilo aj slávnostné sprístupnenie národnej kultúrnej pamiatky, ktorá je v Ústrednom zozname pamiatkového fondu evidovaná ako archeologická lokalita – ruina Kostola sv. Michala Archanjela, Podhorany, časť Sokolníky. To, že sa tak mohlo stať, je nesporne aj zásluhou členov miestnej jednoty dôchodcov, ktorí v roku 2006 začali s čistením lokality od náletov a odpadu a už vtedy ju zviditeľnili a postupne sprístupnili do takej miery, že v roku 2009 mohol Krajský pamiatkový úrad Nitra (KPÚ) nadviazať na túto iniciatívu zberom a triedením stavebného materiálu v rámci prípravy na vykonanie nevyhnutného revízneho archeologického výskumu interiéru a sondážneho výskumu exteriéru, ktorý realizovali Mgr. Peter Bisták a Michal Gróf pod vedením PhDr. Petra Baxu. Popri archeologickom výskume bol súbežne vykonaný aj archívny výskum (ThLic. Štefan Rácz), architektonicko-historický výskum kostola (Mgr. Michal Šimkovic) a georadarový prieskum areálu cintorína (RNDr. Ján Tírpák, CSc.).

V roku 2010 boli odbornej verejnosti predstavené a v ďalšom roku publikované prvé výsledky výskumnej činnosti v následne vydanom zborníku zo seminára, ktorý zorganizoval KPÚ Nitra na tému Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja. Táto téma je nesmierne dôležitá a významná práve pre región historickej Nitry, oblasť s vysokou koncentráciou ranostredovekých sakrálnych stavieb, zrejme aj v dôsledku naplnenia často citovaného pokynu zo zákonníka Štefana I. spred roka 1038 o potrebe postaviť aspoň jeden kostol pre desať osád, ktorý sa vzťahoval práve na nížinné časti nášho územia v počiatočoch Uhorského kráľovstva. V rámci uvedenej témy sa osud jednej z najstarších sakrálnych architektúr nitrianskeho regiónu a súčasne staršieho z dvoch kostolov ranostredovekého pôvodu v tesnej blíz-

kosti historickej Nitry v Podhoranoch s časťami Sokolníky (ruina Kostola sv. Michala Archanjela) a Mechenice (stojaci Kostol sv. Heleny) stal predmetom osobitného záujmu KPÚ Nitra. Nitrianski pamiatkari v priebehu rokov 2010 – 2012 v spolupráci s obcou a predovšetkým vďaka grantovému programu MK SR Obnovme si svoj dom zabezpe-

Pôdorys kostola so zakreslenými hrobmi z výskumov v rokoch 1965 – 1966 a 2010 – 2011 (priemet na základe geodetického plánu z roku 2010 a plánu č. 30 z nálezovej správy A. Habovštiaka č. 3454/66 vyhotovil P. Paterka a M. Gróf).

čili podmienky na to, aby sa popri pokračovaní v archeologickom výskume začalo pod odborným dohľadom so zachraňovaním zachovaného základového a nadzákladového muriva kostola a dopĺňaním murív v zmysle výsledkov pamiatkových výskumov. Súčasne sa zabezpečilo aj rozšírenie a doplnenie výskumnej činnosti o petrografický prieskum murív (doc. RNDr. Ludmila Illášová, PhD. a RNDr. Ján Jahn, PhD.), numizmatické vyhodnotenie nálezov mincí (PhDr. Ján Hunka, CSc.) a heraldické vyhodnotenie vyobrazenia erbu zdokumentovaného výskumom v 60. rokoch 20. storočia pod vedením Dr. Alojza Habovštiaka (PhDr. Peter Keresteš, PhD., prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.).

Podľa autora architektonicko-historického výskumu je možné z hľadiska zhodnotenia zachovanej architektúry kostola a podoby portálu vznik sakrálnej stavby zaradiť do širšieho rozpätia

12. až prvej polovice 13. storočia. Dispozícia jednododového kostola s podkovovitou apsidou reprezentuje bežný typ vidieckej sakrálnej stavby, ktoré sa vyskytujú v širšom časovom rozpätí 11. až 13. storočia. Medzi najstaršie príklady kostolov s podkovovitou apsidou patrí Kostol sv. Michala v neďalekých Drážovciach, ktorého najstaršia etapa je datovaná do 11. storočia. Pre toto obdobie je charakteristický výskyt jednoduchého profilu rozšírenej pätky piliera empy, ktorý sa napríklad objavuje v dolnej časti pilierov empy v rozšírenej časti lode Kostola sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom. Autor tvrdí, že naznačené datovanie kostola môže potvrdzovať aj nálezová situácia s kamennou platňou pod prahom románskeho portálu, ktorá

môže byť druhotne použitou hrobovou platňou. Tá by mohla potvrdzovať pochovanie na mieste kostola už od 11. storočia a následnú neskoršiu výstavbu sakrálnej stavby v mieste existujúceho pohrebiska.

Výskumy vykonané na lokalite nielen spresnili stavebný vývoj kostola, ale zistili priebeh ohradového múru priliehajúceho cintorína, ako aj základ neznámej stavby pri južnom vstupe do kostola, pravdepodobne drevenej zvonice. Preskúmalo sa ďalších 18 stredovekých a novovekých hrobov v interiéru a exteriéri kostola. Identifikovaný bol materiál nárožných kvádrov a zachovanej pätky románskeho kostola ako ravač, ktorý pochádza z pohoria Tribeč a zatiaľ jeho použitie v sakrálnej architektúre na Slovensku nie je známe. Spolu sa našlo 15 mincí datovaných do konca 14. až druhej polovice 17. storočia. Bolo zistené, že na náhrobnej platni sa

Pohľad zo západného vstupu kostola. Foto: archív autorky.

Kamenné články južného portálu románskej lode. Foto: archív autorky.

nachádzalo doteraz neznáme vyobrazenie erbu rodu Lefantovcov.

K uskutočnenej prezentácii lokality podľa projektu doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD. a doc. Ing. Ota Makýša, PhD. je potrebné spomenúť, že cieľom vlastnej obnovy ruiny kostola bola konzervácia základových a nadzákladových murív s ich čiastkovým doplnením tak, aby bola zabezpečená ich dlhodobá stabilizácia a vytvorené predpoklady na prezentáciu ako architektonizovanej ruiny s možnosťou vnímania nielen dispozície v pôdorysnej stope kostola v teréne, ale aj síce finančne náročnejšej, ale autentickejšej možnosti priestorového zážitku z pôvodného interiéru kostola. Pre sformovanie zachovaných zvyškov kostola mali

zásadný význam tri základné stavebné etapy zo zistených siedmich etáp, a to románskej, gotickej a barokovej. Základom dispozície sa stal románsky kostol, neskôr rozšírený o gotickú loď, presbytérium a sakristiu. Vývoj stavby zavŕšila baroková prestavba, pri ktorej vznikla do strán rozšírená loď a nové presbytérium so sakristiou. Prezentované murivá zodpovedajú práve tejto poslednej barokovej prestavbe, pričom sú v nej prímierane odprezentované staršie vývojové etapy, teda románska a gotická. Tomuto princípu zodpovedá návrh všetkých tektonických častí kostola – obvodových murív, otvorov, pilierov a pilastrov, empory, nivelety podlahy, ako aj príslušného terénu, okrem zničených prístenných barokových pilastrov a deštruovaného a zasypaného chráneného muriva barokovej sakristie, ako aj obidvoch krýpt patrónov kostola. Podrobný popis prezentácie je návštevníkovi lokality k dispozícii na informačnej tabuli pri východnom vstupe na lokalitu, ktorý vypracoval

Krajský pamiatkový úrad Nitra (autori P. Bisták, Z. Holičková, A. Valeková) a pre názornejšiu prezentáciu najstaršej vývojovej etapy kostola bol navrhnutý a vyrobený model ideálnej rekonštrukcie románskeho kostola osadený pri západnom vstupe do kostola (autori S. Petrášová, M. Hrčka).

Dovším si vysloviť pranie, aby pamiatkovými výskumami preverené, prípadne novozistené skutočnosti bolo možné v ďalšom období v plnom rozsahu prezentovať priznaním zisteného priebehu a hmoty ohradového múru s vymedzením plochy stredovekého cintorína, stavby s kamennými základmi južne od kostola, náhrobných kameňov a pôvodnej konfigurácie terénu

a okraja terénnej terasy, prípadne aj doplnením nateraz nepriznaných murív a architektonických článkov v interiéru kostola. Je tiež žiaduce výtvarne dotvoriť priestor svätyně kostola a areál upraviť odborníkom navrhnutými sadovými úpravami. Archeologickú lokalitu je možné v jej obnovené podobe využívať ako miesto pre sezónne kultúrno-spoločenské podujatia, z hľadiska doriešenia širších vzťahov je však nevyhnutné lokalitu prepojiť s turistickými trasami regionálneho a nadregionálneho významu a vybudovaním príjazdovej cesty aj s príslušnou dopravnou komunikáciou v smere Nitra – Topoľčany.

Okrem spomínaných vysoko hodnotných príkladov románskej sakrálnej architektúry v Mecheniciach a Sokolníkoch sa v Podhoranoch nachádzajú aj ďalšie pozoruhodné pamiatky a pamätihodnosti. Pri cintoríne v Sokolníkoch stojí historizujúca pohrebná kaplnka Kochanovcov z roku 1911 a zo začiatku 20. storočia pochádzajúca pohrebná kaplnka Bartakovičovcov. Okrem toho tu je klasicistická kúria Bartakovičovcov z konca 18. storočia, ranobaroková prístenná socha sv. Floriána v priestore medzi zaniknutým renesančným kaštieľom a klasicistickou kúriou, ako aj nedávno za národnú kultúrnu pamiatku vyhlásená kúria Katscherovcov z prelomu 19. – 20. storočia. Nepochybne zaujímavý je aj súčasný farský kostol v Sokolníkoch z rokov 1853 – 1855. Trasa z Nitry do Podhorian miera ďalšie obce s mimoriadne hodnotnými objektmi. V Dražovciach sa okrem románskeho emporevého Kostola sv. Michala nad obcou nachádza klasicistický kostol s kryptou v strede obce, dotvorený barokovým pieskovcovým súsoším Kalvárie privezeným z bývalého kamaldulského kláštora na Zobore. Obec Lefantovce je známa bývalým pavlínym kláštrom a renesančným kaštieľom v strede obce. Aktívne sú aj Oponice so stredovekým hradom a nedávno obnoveným renesančným kaštieľom so slávnou aponiovskou knižnicou, ako aj ďalším renesančným kaštieľom. Som presvedčená, že významný kultúrno-historický potenciál celého regiónu na úpätí juhozápadnej strany Tribečského pohoria dokáže každému návštevníkovi poskytnúť naozaj plnohodnotný zážitok z pobytu, k čomu určite prispela aj obnova sprístupnenej archeologickej lokality. ■

BRONISLAVA PORUBSKÁ

Na pôde Slovenského národného archívu (SNA) sa 24. 10. 2013 konal šiesty ročník vedeckej konferencie Historické mapy, ktorú spolu so SNA organizuje Kartografická spoločnosť SR. Tento ročník bol svojím spôsobom aj jubilejný, pretože po prvýkrát sa táto konferencia konala pred tridsiatimi rokmi.

Dejinám tvorby mapových diel sa venovali príspevky z úvodu konferencie. Prvý z nich venovaný zabudnutej postave zememerača Ľudovíta Schidlaya predniesol R. Ragač. Život a dielo tejto osobnosti bolo sprostredkované na základe časti rodinného archívu a korešpondencie, ktoré sa nachádzajú vo fondoch SNA. Ľudovít Schidlai pochádzal z Radvane, svoju profesionálnu dráhu začal v službách Uhorskej komory, neskôr pôsobil ako hlavný zememerač Liptovskej župy, bol zememeračom v Trnave a nakoniec sa usadil a pôsobil ako cisársko-kráľovský štátny zememerač v Trenčianskej župe.

Príspevok M. Kožucha a A. Benovej z Prírodovedeckej fakulty UK bol venovaný prvej škole vysokoškolského typu s technickým zameraním na území Uhorska, konkrétne škole Collegium oeconomicum v Senci, ktorá bola založená v roku 1763 Máriou Teréziou. K založeniu školy viedla zvýšená potreba inžinierov a úradníkov po skončení tureckých vojen a o jej vznik a umiestnenie sa zaslúžil František Esterházy, ktorý na jej potreby poskytol vlastné kaštiele v Senci, tzv. Veľký a Malý Štíft. Pomerne krátku existenciu školy ukončil požiar v roku 1776. Autori okrem fungovania a spôsobu výučby na škole analyzovali aj dve kartografické diela vytvorené študentmi školy – Gabányiho mapu obcí Veľký a Malý Biel z roku 1769 a Sándorovu mapu z roku 1773 zachytávajúcu územie viníc a lesov časti obce Bernolákovo, Veľký Biel a Chorvátsky Grob.

Proces a podmienky tvorby máp priblížila vo svojom príspevku Neznáme mapy verejných základín Jana Hričovská zo SNA na základe zmlúv medzi Prefektúrou verejných základín dištriku

Šaľa, ktorá vykonávala činnosť v rokoch 1793 – 1851, s konkrétnymi geometrami pracujúcimi na jednotlivých panstvách. Zo zmlúv možno vyčítať rozsah činnosti, ktorú boli geometri povinní vykonať i výšku odmeny za odvedenú prácu.

Prvé turistické mapy začali vznikať zároveň s rozvojom turistiky a spolkovej činnosti na prelome 19. a 20. storočia. M. Besta z Technickej univerzity v Liberci predstavil tvorcu turistických máp Josefa Matouschka (1867 – 1945), člena Nemeckého horského spolku. Mapy Josefa Matouschka zamerané na oblasť Ještědských a Jizerských hôr sú stále populárne, čoho dôkazom je aj to, že sú dodnes opakovane vydávané. Najznámejšia z nich pritom vznikla už v roku 1927. Podkladom pre mapy bolo hlavne tretie vojenské mapovanie, sú však doplnené o množstvo ďalších informácií. Ich význam spočíva aj v tom, že obsahujú množstvo podrobností a miestnych názvov, ktoré po výmene obyvateľstva v tejto pohraničnej oblasti po druhej svetovej vojne upadli do zabudnutia.

Blok referátov zameraný na reštaurovanie a digitalizáciu obsahoval tri príspevky. O procese reštaurovania banskej mapy Hornej Bíberovej štôlne z roku 1641 referovala A. Maková. Reštaurovanie mapy, na ktorej sa negatívne prejavilo dlhodobé uloženie vo vlhkom prostredí i predchádzajúci reštaurátorský zásah, zahŕňal i tzv. digitálne reštaurovanie. Záchrana samotnej fyzickej formy mapy prebehla vďaka spolupráci viacerých profesií, vrátane chemika, fotografa, výtvarníka či stolára. Originál mapy sa nachádza v Štátnom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Milan Talich referoval o metóde digitalizácie starých glóbusov vyvinutej v českom Výskumnom ústave geodetickom, topografickom a kartografickom. Na digitalizáciu glóbusov bolo zostrojené špeciálne mobilné za-

riadenie, ktoré umožňuje šetrnú a bezpečnú manipuláciu s glóbusmi. Po nasnímaní povrchu a spracovaní digitálnych údajov je možné obsah prehliadať v softvéri Google Earth a využívať zároveň všetky údaje a možnosti, ktoré tento systém poskytuje. P. Pechová a R. Kmeťková z Geodetického a kartografického ústavu prezentovali projekt digitalizácie katastrálnych máp Slovenskej republiky a tvorbu metaúdajov k digitálnym záznamom, ktoré tvoria

Ukážka prvého vojenského mapovania, Košice. Zdroj: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest, Térképár.

Centrálny systém katastra nehnuteľností. Do pozastavenia tejto činnosti bolo doteraz vytvorených 15 000 metaúdajových záznamov.

Ďalšie referáty sa venovali popisu a využitiu konkrétnych historických mapových diel. A. Belák na mapách z fondov Ústredného archívu geodézie a kartografie analyzoval hydronymy a chotárne názvy v povodí potokov Vydrica a Čierny potok a ich prítokov nachádzajúcich sa na území bratislavského lesného parku. J. Nývlt predstavil mapu z dokumentov magistrátu mesta Bratislavy vydanú v roku 1882, ktorá obsahuje viaceré neskôr dodané prvky ako vrstevnice a výškové body, zachytávajúce pravdepodobne situáciu počas povodní v rokoch 1897 a 1899.

Dva atlasy z fondov Slovenskej národnej knižnice (SNK) pochádzajúce zo 17. a 18. storočia predstavila K. Komorová zo Žilinskej univerzity. Atlas *Theatrum orbis terrarum* vydala významná holand-

ská kartografická rodina Blaeuovcov v rokoch 1640 – 1655. Okrem Blaeuovcov boli autormi máp aj ďalší významní kartografi. Na kartušiach umiestnených na mapách sa nachádzajú dedikácie významným osobnostiam politického a verejného života. Druhý z popisovaných diel *Atlas maior* obsahuje mapy z rokov 1688 – 1715 a bol vydaný Frederickom de Wit v Amsterdame. Do SNK sa dostal prostredníctvom Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Prednášajúca sa ďalej bližšie venovala autorom jednotlivých máp a dedikáciám, ktoré sú ich súčasťou. D. Kusendová sa zamerala na život a kartografické dielo Jána Mateja Korabinského a podrobnejšie sa zaoberala jeho Príručným atlasom Uhorského kráľovstva.

Historické mapy obsahujú množstvo zaujímavých údajov a sú dodnes využívané. Na základe toho vznikla aj spoločenská požiadavka na široké prístupenie a prezentáciu mapových údajov prostredníctvom internetu. Tej-

to téme bol venovaný aj posledný blok prednášok. Spoločným pojmom týchto referátov bolo georeferencovanie, teda zasadenie starých máp do systému dnes používaných zemepisných súradníc.

V prvom príspevku tohto bloku s názvom Jak georeferencovat staré mapy predstavil J. Cajthaml rôzne metódy transformácie starých máp. Nový prístup ku georeferencovaniu máp tretieho vojenského mapovania, ktoré je stále žiadané, predstavil v príspevku od kolektívu autorov M. Talich. Digitalizované mapy sú prístupné na stránke www.chartae-antiquae.cz/maps/military3. P. Žabička z Moravskej zemskej knižnice prezentoval projekt digitalizácie a sprístupňovania mapových zbierok StareMapy.cz, v ktorom samotní užívatelia majú možnosť umiestňovať staré mapy na súčasné satelitné snímky prostredníctvom technológie Georeferencer. M. Zeman referoval o historických mapách prístupných online prostredníctvom geoportalsazp.sk. Okrem

iného sa tu nachádzajú mapy prvého až štvrtého vojenského mapovania, v prípade tretieho a štvrtého mapovania aj ich neskoršia reambulovaná podoba. Na tento príspevok nadviazal T. Lieskovský z Katedry geodetických základov na STU hodnotením polohovej presnosti máp sprístupnených na [geoportáli Slovenskej agentúry životného prostredia](http://geoportali.slovenskejagenturyzivotnehoprostredia). Testovaniu boli podrobené mapy prvého a druhého vojenského mapovania na princípe identifikácie identických bodov na historických mapách a súčasných podkladoch. Podľa výsledkov testovania sa najmä prvé vojenské mapovanie ukázalo ako dosť nepresné, nebolo ešte robené na matematickom základe. Najväčšie chyby sa ukázali byť na území východného Slovenska a v hornatých oblastiach.

Bohatý program konferencie bol doplnený aj o krátku exkurziu po priestoroch SNA a prehliadku výstavy venovanej reštaurátorským projektom uskutočneným na pôde SNA. ■

Nebúrať, ale obnoviť

Zo seminára občianskeho združenia ArTUR

MICHAELA VARGOVÁ
KATARÍNA BELIČKOVÁ

Tradičné vidiecke domy nachádzame takmer v každej obci na Slovensku. Mnohé z nich sú neobývané, schátrané, iné si vlastníci prestavujú. Ich majiteľmi sú v prevažnej miere súkromné osoby, ktoré v nich trvalo bývajú alebo „chalupárčičia“, niekedy ich využívajú ako firemné priestory na prevádzky rôzneho druhu. Mnohé z nich, naopak, obyvateľov nemajú. Pri dnešnom životnom štandarde nie je jednoduché prispôbiť si na bývanie starý dom s hrubými múrmi, nízkymi stropmi a malými oknami. A nie je jednoduché presvedčiť stavebníkov, že sa to dá. Väčšinový trend je totiž taký, že pokiaľ niekto zdedí alebo kúpi starší

dom, pokladá ho v podstate za dobre získaný stavebný pozemok. Teda chce búrať a stavať nanovo.

Takýto osud mal stihnúť aj starú ľudovú školu v Hrubom Šúre. S rozhodnutím zachrániť nevyužitú budovu, mimochodom najstaršiu v obci, ju odkúpilo občianske združenie ArTUR. Podarilo sa mu to za pomoci verejnej zbierky a sponzorov. Vypracovaný bol projekt na kompletnú obnovu

so zámerom umiestniť sem Ekocentrum. OZ ArTUR sa totiž venuje trvalo udržateľnej architektúre a aj tento projekt prezentoval na svojom seminári s názvom Nebúrať, ale obnoviť.

Seminár sa konal 6. novembra 2013 v Sieni Dušana Jurkoviča Spolku architektov Slovenska na Panskej ulici v Bratislave. Dopoldnia bola tlačová konferencia, poobede prednášky pre verejnosť. V nich členovia združenia prezentovali, aké sú možnosti použitia tradičných techník a overených postupov pri obnove domov. A aj možnosti, ako zvýšiť tepelný, svetelný a prevádzkový komfort, dosiahnuť pohodu pre

Pohľad do prednáškovej sály. Foto: autorky.

súčasnú bytovú kultúru a zachovať pritom pôvodný charakter domu. Pokiaľ je objekt pamiatkou, pri jeho obnove vstupuje do hry aj Pamiatkový úrad SR so svojim zákonom a metodikou. Napriek tomu je vždy otázne, do akej miery sa finálny výsledok bude zhodovať s predpísanými požiadavkami. Ak však dom pamiatkou nie je, je prakticky čisto na vôli vlastníka, ako s ním pri prestavbe naloží.

Prvý blok prednášok bol sústreďený na postupy a materiály používané pri rekonštrukciách. Autori sa zamerali hlavne na rekonštrukciu striech, krovov, výrobu drevených šindľov. Druhý blok otvorila prednáška na tému *Výzvy zelenej ekonomiky v kontexte vzdelávania remeselníkov*, v ktorej Renáta Proková predstavila nový študijný odbor TEZB (technik energetických zariadení budov) pre stredné odborné školy. V študijnom odbore bude využitý nový vzdelávací program stavebného a elektrotechnického zamerania, ktorý bude odrážať potreby trhu. Okrem nového študijného odboru bol predstavený projekt *Refuge* (obnoviteľná energia pre budúce generácie), ktorého hlavným cieľom je identifikovať a analyzovať povolania v oblasti obnoviteľných zdrojov energie, školiť kariérnych poradcov v základných školách, pripraviť metodické materiály na pravidelné školenie výchovných poradcov, pripraviť učebné texty pre novovznikajúci odbor TEZB.

Nevyhnutnou súčasťou realizácie každej stavby (novostavby alebo rekonštrukcie) sú aj financie a kalkulácie rozpočtu. Ako veľmi pozitívny a prínosný vnímame vstup Jozefa Čahoja, ktorý sa zamerával na finančné porovnanie medzi rekonštrukciou staršieho objektu s prispôbením na štandardy súčasného bývania a medzi realizáciou novostavby na mieste pôvodného objektu. Keďže žijeme dobu do veľkej miery definovanú a limitovanú finančnými prostriedkami, je veľmi dôležité poznať finančné náklady realizácie obnovy objektov ľudovej architektúry. Posledný blok bol naplnený realizovanými alebo ešte len pripravovanými realizáciami obnov starších vidieckych domov z rôznych častí Slovenska. Napriek tomu, že nie všetky uvedené objekty sú zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, teda nie sú národnými kultúrnymi pamiatkami,

mnohé z nich by mohli slúžiť ako príklady citlivého zakomponovania moderných (dnes už nevyhnutných) prvkov do starších vidieckych usadlostí bez toho, aby sa narušil či dehonesto-val ich pôvodný výraz. Obnovy, ktoré sme mali možnosť vidieť, boli realizované alebo ešte len budú realizované v Novom Meste nad Váhom, Hainburgu, Banskej Štiavnici, Kvetoslavove, Liptovskom Trnenci a Brestovci.

Spríevodným programom k odbornému semináru *Nebúrať, ale obnoviť* je putovná výstava, ktorá by mala putovať po obciach celého Slovenska. Výstava má predovšetkým informačný a edukatívny charakter a jej cieľovou skupinou sú majitelia starších vidieckych domov a usadlostí. Výstava je tvorená farebnými banermi, ktoré poukazujú na hodnoty ľudovej architektúry a jej regionálne špecifiká, ukazuje zásady a postupy pri obnove týchto objektov.

Nebúrať, ale obnoviť je zároveň názov projektu združenia ArTUR. Zameriava sa na osvetu súvisiacu s obnovou tradičných domov, stavaných zväčša do polovice 20. storočia. Za cieľ si kladie vzdelávanie a informovanie laickej a odbornej verejnosti o hodnotách starých budov, o tradícii v stavitelstve, o možnostiach kvalitnej obnovy, ktorá môže nakoniec priniesť vyšší komfort aj súčasné energetické štandardy. Tento projekt má trvať do januára 2014 a rozbieha sa po regiónoch Slovenska. Prostredníctvom obcí chce osloviť svojich konečných prijímateľov – vlastníkov tradičných

Časť sprievodnej výstavy. Foto: autorky.

AKO OBNOVIŤ DOM?

PROJEKT NEBÚRAŤ ALE OBNOVIŤ

Náš osvetový projekt Vám napovie, ako znížiť spotrebu energie a zvýšiť komfort starých tradičných domov. Navyše, správna obnova zvýši jeho kultúrnu, spoločenskú aj trhovú hodnotu, a pritom nemusí vyjsť drahšie ako novostavba.

zachovajte pôvodnú pec je účinnnejšia ako nový krb

poriadne zateplite strop ušetrite tým najviac aj najjednoduchšie energiu

dažďovú vodu odvedte ďalej od domu, znížite vlhkosť v múrach

krov sa dá opraviť pôvodnú konštrukcia nepotrebuje betónový veniec

zabezpečte vetranie vhodné je vetranie s rekuperáciou

ponechajte tvar aj typické prvky dom má pekné proporcie a charakter (autenticitu)

steny paropriepustne zateplite všetky povrchy musia ostať paropriepustné

podlahu zateplite paropriepustne menšou tepelnou izoláciou

vylepte pôvodné okná opravou a pridaním druhého skla alebo dvojskla

Odporúčané materiály: drevo, hliná, vápno, kameň, tehla
Odporúčané izolácie: slama, ovčia vlna, konopie, kokos, drevovlákna, ľúkaná celulóza, penové sklo
Obnova vyžaduje individuálny prístup a riešenia. (Cementový poter a cementové omietky, ako aj zateplenie nevhodnými materiálmi môžu zväčšiť problémy s vlhkosťou v stenách.)

EŠTE PRIPRAVUJEME: **Viac info na: www.ozartur.sk**

Manuál ako obnoviť dom (I. 2014), putovná výstava, dokumentárny film, seminár a Súkolenia, články v časopise Úrob si sám vychádzajúce počas roka 2013.

Partnermi osvetovo-vzdelávacieho projektu sú neinvestičný fond EkoFond a jeho zriaďovateľ SPP.

vidieckych domov. Tí sa môžu o odborné konzultácie a manuál, ako svoj dom obnoviť, uchádzať aj prihláškou v práve prebiehajúcej súťaži.

Viac informácií o projekte *Nebúrať, ale obnoviť*, ako aj o súťaži pre majiteľov tradičných domov nájdete viac na www.ozartur.sk.

Niekoľko poznámok o pamiatkach na Cypre

PATRIK GULDAN

Predstavu o bohatstve pamiatkového fondu, zložitom historickom, kultúrnom, umeleckohistorickom a architektonickom vrstvení kultúrneho dedičstva malého stredomorského ostrova Cyprus mi poskytla prehliadka niekoľkých antických lokalít, múzejných expozícií a stredovekej sakrálnej architektúry v mestách či malých obciach i osamotene situovaných kostolíkov vysoko v horách (spolu 22 objektov). Exponáty cyperského múzea v Nikózii vypovedajú, že v praveku a staroveku bol tento atraktívny ostrov významným priesečníkom východostredomorských kultúr na križovatke grécko-egejského, anatólskeho, egyptského, a najmä levantského civilizáčného okruhu. Významný faktor,

obyčajne pôsobivých sakrálnych architektúr v pohorí Troodos, z ktorých niektoré sú zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. Z pôdorysného hľadiska ide v zásade o dva typy: kostoly s obdĺžnikovým pôdorysom s tradičnou orientáciou v pozdĺžnej osi s jednou apsidou, v Larnake a Peristerone s tromi rôznymi apsidami, a kostoly byzantského typu s pôdorysom tvaru gréckeho kríža vpísaného do štvorca. Tento pôdorysný typ má viacero variant, napr. k východným stranám severojužného ramena kríža sú pridané lode s valenými klenbami (Peristerona, Larnaka, Yeroskopou). Okrem toho, že stojace architektúry nám na porovnanie s našou architektúrou poskytujú obraz o tom, ako sa stavali

1. V tureckej časti Nikózie premenili gotickú Katedrálu sv. Sofie (1208 – 1326) na mešitu tak, že za kulisu západnej fasády vstavali do obvodových plášťov minarety. Inak sa Turci architektúry kresťanskej stavby v zásade nedotkli. Premenovali ju na Selimiye Camii. Foto: autor.

2. Larnaka (antický Kition) – Kostol sv. Lazara. Stojí nad jeho hrobom a dal ho postaviť byzantský cisár Lev Múdry po svojej návšteve Larnaky v roku 886. Foto: autor.

6. Kostol Kyriaki (zasvätený Panne Márii) pochádza z 12. storočia. Kupola nad tamburom a zvonica sú novšie. Podstatne významnejšie je miesto, kde tento kostolík stojí. Pod ním sú zvyšky základov sedemlodej ranokresťanskej baziliky – La Basilika paleocristiana. Foto: autor.

ktorý predurčil politické i mocenské záujmy o ostrov, bol výskyt medi. Od gréckeho názvu medi – kypros (lat. cuprum) sa pravdepodobne odvodzuje názov ostrova Cyprus.

Osobitným zážitkom pre pamiatkára boli prehliadky malých, ale ne-

kresťanské kostoly v 9. a nasledujúcich storočiach, ukrývajú hodnotné nástenné maľby, ktorým je na Cypre venovaná veľká pozornosť, a všetky, ktoré som mal možnosť vidieť, boli zreštaurované (fotografie prístupné v Archíve PÚ SR). Z nich najstaršie sú z poslednej štvrtiny 13. storočia

v Moutoulle v Kostole Panny Márie. Dokumentujú rozdielnosť slohového prejavu majstrov, ale aj rozdielnosť prístupov reštaurátorov.

Kostolíky v horách Troodosu (Moutoullas – Kostol Matky Božej, Pedoulas – Kostol Michala Archanjela, Asinou – Kostol Panagia Forviotissa obr.

č. 4 a ďalšie), v malých obciach, napr. v Peristerone, Kakopetrii (obr. č. 3), a v mestách ako Larnaka (obr. č. 2) a Nikózia, ktoré je zelenou hranicou rozdelené na južnú (cyperiskú, grécku) a severnú (tureckú) časť, prekvapili postojom v otázke sprístupnenia pamiatok. Nielen tým, že v tureckej časti sa nevyberalo vstupné a mohlo sa v nich fotografovať, ale aj úpravou okolia pamiatok. Pri Katedrále sv. Sofie (obr. č. 1), postavenej v rokoch 1208 – 1326, je verejný priestor vymedzený obnovenými fasádami domov a do-tvorený „interiérovými“ prvkami a večným osvetlením priestoru a mešity; námestie za katedrálou (dnešnou mešitou) je skutočným živým spoločenským priestorom s množstvom obchodíkov. Naproti tomu v gréckej časti Nikózie bol okrem hlavných tried a najvýznamnejších kultúrnych cieľov na uliciach neporiadok. Len v prímestskej východnej časti Pafosu, v obci nazvanej Yeroskipou, je hlavný priestor námestia s dominantou kostola Paraskevvy, patrónky slepých, kultivovane architektonicky upravený a čistý (obr. č. 5). Ide o byzantský kupolový kostol s pôdorysom gréckeho kríža vpísaného do štvorcovej základne s najstaršou vývinovou fázou z 9. storočia. V súvislosti so sprístupňovaním pamiatok bolo pozoruhodné budovanie infraštruktúry. Napríklad pre horský kostolík v Asinou vybuďovala cyperiská grécka časť ostrova niekoľkokilometrové prístupové komunikácie, parkovisko, horský hotel s výletnou reštauráciou z prostriedkov EÚ. Podobnú veľkú investíciu z rovnakého zdroja bolo možné vidieť západne od Pafosu na antickej lokalite Hrobka kráľov, čo by mohla byť inšpirácia pre našu Gerulatu v Bratislave-Rusovciach.

Dávnovekosť stojacich byzantských kostolíkov väčšinou vyplýva zo skorej cirkevnej organizácie. Podobne ako v Jordánsku a Palestíne bol Cyprus jedným z prvých misionárskych území kresťanstva po smrti Ježiša Krista. Jeho učenie sa tu šírilo priamymi učeníkmi, a tak možno konštatovať, že v prvom storočí bolo kresťanstvo na ostrove plnohodnotne etablované ako vôbec jedno z prvých miest na svete. Okolo polovice druhého storočia bola v gréckom svete ustálená inštitúcia biskupov a oveľa skôr než v latinskej časti Rímskej ríše sa tam začali stavať

kresťanské kostoly. V roku 325 už mal Cyprus tri biskupstvá. Po roku 330 bol súčasťou Východorímskej ríše. V antických mestách Salamis, Kourion a Pafos sú všade čitateľné pôdorysné zvyšky kresťanských kostolov. Koncil v Efeze v roku 431 mohol už len potvrdiť a u t o k e f á l n o s ť cyperskej cirkevnej organizácie. Predpokladám, že z 5. storočia pochádza ranokresťanská bazilika, príznačne pomenovaná ako jedna z najstarších bazilik na Cypre v Pafose La Basilica Paleocristiana, postavená na mieste, kde podľa tradície účinkoval Kristov učeník Pavol. Archeológia tu identifikovala štyri vývinové etapy sakrálnych architektur (obr. č. 6), pred ktorými tu stáli antickorímske stavby, na Cypre, podobne ako v Malej Ázii, vôbec nie ojedinelé. Z tých najvýznamnejších možno uviesť veľký archeologický park Kourion alebo Kition situovaný v severnej časti Larnaky. ■

Literatúra

Datovanie objektov vychádza z nasledovných titulov podľa lokalít:
 Pedoulas – HADJICHRISTODOULOU, Christodoulos. *Das Byzantinische Museum in Pedoulas*. Pedoulas, 2001.
 Asinou – HADJICHRISTODOULOU, Christodoulos. *Die Kirche Panagia tis Asinou*. 2. prepra-

cované a doplnené vydanie. Lefkosia, 2011. ISBN 978-9963-42-915-8.

Moutoullas – PERDIKIS, Stylianos. *Die Kirche der Gottesmutter in Moutoullas*. Lefkosia, 2010. ISBN 978-9963-42-882-3.

Yeroskipou – HADJI-KYRIAKOU, Stavros Savva. *Die Kirche von Ayia Paraskevi Yeroskipou*. 2. revidované vydanie. Nikosia, 2013. ISBN 978-9963-7843-2-5.

3. Kakopetria – Kostol sv. Mikuláša zo strechy, najstaršia časť architektúry pochádza z 11. storočia. Foto: autor.

4. Asinou – Kostol Panagia Forviotissa, na hnedých dopravných značkách kultúrnych cieľov nazvaný jednoduchšie Panagia tis Asinou. Najstaršia vývinová fáza je z roku 1105. Foto: autor.

5. Yeroskipou – Kostol sv. Paraskevvy, najstaršia časť postavená v 9. storočí. Foto: autor.

K životnému jubileu doc. PhDr. Michala Slivku, CSc.

V júli roku 2013 sme v úzku kruhu priateľov, kolegov a študentov, ako to už tradične býva pri gulášoch a dobrom vínu na Kláštorisku v Slovenskom raji, oslávili 65-ku nášho kolegu, priateľa a pre mladších kolegov aj učiteľa doc. PhDr. Michala Slivku, CSc. Istým spôsobom sa medzi nich zaraďujem aj

ja, pretože jedny z mojich prvých elévskych krokov som absolvoval práve pri ňom a kde inde ako na výskume zaniknutého lužického hradiska, kartuziánskeho kláštora a refúgia na Kláštorisku. Pri našom prvom stretnutí v roku 1979 v Nižnej Myšli na výskume u Laca Olexu som ako študent ešte netušil, ako ovplyvní moje ďalšie smerovanie, a to nielen v profesionálnom, ale aj osobnom živote. Michal ma uviedol nielen do odborných problémov a odborných kruhov slovenskej archeológie, histórie, etnológie a pod., ale podieľal sa aj na formovaní mojich občianskych postojov. Vďaka nemu som stretol celý rad osobností disentu, tajnej cirkvi, ochráncov a ďalších, ktorí nekonvenovali vtedajšiemu režimu. Naša spolupráca veľmi rýchlo prerástla do priateľského a napokon aj do kmotrovského vzťahu. Týmito osobnými spomienkami nechcem navodiť atmosféru nostalgie. V prvom rade chcem poukázať na netradičný prístup jubilanta k záchrane nášho kultúrneho dedičstva, ktorý nespočíva len v odborných aktivitách, ale trpez-

livou prácou, netradičným prístupom a v neposlednom rade aj istou dávkou vzdoru voči väčšinovým názorom a byrokratickým praktikám má veľkú zásluhu na zapojení širokého okruhu najmä mladých nadšencov do tohto procesu. Keď v roku 1986 z iniciatívy študentov martinskej lekárskej fakulty začínalo na Kláštorisku neformálne ochránárske hnutie Strom života, nik netušil, že v priebehu troch desaťročí sa tu vystrieda viac ako štyritisíc mladých ľudí a v jeho počiatkoch aj pod láskavým dozorom nestora slovenskej archeológie stredoveku Dr. Bela Pollu.

Foto: archív autora.

Jubilantova otvorenosť sem pritiahla a formovala v duchovnej kultúre, vo vzťahu k minulosti a prírode študentov nielen zo Slovenska, ale aj Čiech a Moravy, Poľska, Nemecka, Rakúska, Ukrajiny a iných krajín. Na Kláštorisku vyrástlo veľa našich mladých kolegov a viacerí z nich dosiahli už najvyššie akademické tituly.

Jeho vitálnosť a odborná potencia sa naplno prejavili aj v jeho vedeckej produkcii. Po osobných spomienkach si preto v krátkosti pripomeňme *curriculum vitae* jubilanta, lebo nikdy sa netajil tým, že jeho rodina, kontakty a prostredie, v ktorom vyrastal, ovplyvnili jeho ďalšie osudy a smerovanie. Narodil sa 9. júla 1948 v Letanovciach na Spiši v rodine súkromne hospodáriaceho roľníka, ktorý si tento status zachoval po celé obdobie „pokrokového poľnohospodárstva“ presadzovaného komunistickým terorom. Po skončení základnej školy v Letanovciach študoval na Strednej priemyselnej škole geologickej v Spišskej Novej Vsi. Už na

strednej škole prejavoval záujem o naše národné dejiny a stal sa najmladším členom Krúžku historikov Spiša, ktorý založil a viedol doc. PhDr. Ivan Chalupický. Jeho členovia vytvárali dobré zázemie pre profesionálny a osobný rast mladého adepta historických vied. Po krátkom intermezze na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove ukončil v roku 1974 Filozofickú fakultu UK v Bratislave, odbor archeológia. Posledný ročník musel absolvovať pri lopate diaľkovým štúdiom. Aj takto sa prejavili chápadlá „všemocných“ zo Spiša na bratislavskej fakulte. Avšak patrí sa podotknúť, že univerzitné prostredie mu bolo z pohľadu študentského života prajné. Úsmevne si pripomeňme, že patril do experimentálneho „koňakového ročníka“ profesora Bohuslava Novotného zložného výlučne zo študentov mužského pohlavia, ktorí sú dodnes známi silným kolegiálnym cítením.

Profesionálnu dráhu začínal v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, kde stretol blízkeho spolupracovníka Dr. Adriána Vallaška. Od roku 1980 po založení oddelenia stredoveku pokračoval v Archeologickom ústave SAV v Nitre. V tom istom roku obhájil na svojej *alma mater studiorum* rigoróznú prácu a získal titul PhDr. a neskôr za svoju vedeckú činnosť získal titul CSc. Po nežnej revolúcii v roku 1992 spoluzakladal Trnavskú univerzitu, kde pôsobil a získal aj docentúru. Napokon v roku 1996 zakotvil na Katedre archeológie Filozofickej fakulty UK (rokoch 1998 – 2001 ako vedúci katedry), kde pôsobí dodnes. Príležitostne prednáša aj na Katedre antropológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne. V rokoch 1994 – 1995 absolvoval odbornú stáž na nemeckých univerzitách v Eichstätt a Bambergu. Zúčastnil sa mnohých domácich a medzinárodných konferencií, kde bol nielen referentom zásadných príspevkov, ale aj zárukou príjemnej, kolegiálnej atmosféry. V roku 2003 bol hlavným organizátorom XXXV. konferencie archeológov stredoveku Českej republiky a Slovenskej republiky v Hrabušiciach s nosnou témou Hranice v živote stredovekého človeka. Je členom viacerých redakčných rád odborných časopisov a editorom odborného periodika *Studia Archeologia Mediaevalia Slovaca* a spolueditorom zborníka *Terra Scepvensis*.

Odborný záujem oslávenca v odbore stredovekej archeológie môžeme zhrnúť do troch základných okru-

16.10.1950 - 29.10.2013

hov: kresťanské dejiny a archeológia, monasterológia a kastelológia. V jeho produkcii však nechýbajú ani zásadné príspevky venované stredovekej cestnej sieti, pamiatkam hmotnej kultúry a iným okruhom. V domácich a zahraničných monografiách, periodikách a zborníkoch samostatne alebo spoluautorsky publikoval doposiaľ vyše 150 vedeckých štúdií, článkov a príspevkov, v ktorých cítiť vplyv nemeckej symbolickej školy. Intenzívny výskum fortifikačnej architektúry na východe Slovenska v spolupráci s Adriánom Vallašekom vyústil do spoločnej monografie Hradu a hrádok na východnom Slovensku (Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991), ktorú možno považovať za prvú syntetickú vedeckú prácu (so všeobecnou teoretickou časťou a katalógom hradov a hrádok) na Slovensku venovanú hradnej problematike.

Jeho publikačná erudícia bola podložená intenzívnymi terénnymi výskumami, z ktorých je potrebné spomenúť najmä výskumy hradov Šariš, Paričov hrad v Trebišove, Medzianky, Vajkovce, Marcelov hrad v Hrabušiciach, kostolov sv. Víta v Rusovciach, sv. Egídia v Poprade, sv. Trojice v Chrasti nad Hornádom, sv. Michala v Kežmarku, kartuziánskeho kláštora v Letanovciach, cisterciánskeho kláštora v Spišskom Štiavniku, bardejovskej radnice, podieľal sa na výskume zaniknutej stredovekej pustovne na lokalite Zlaté – Kláštorisko a mnohých iných. So svojimi vedomosťami a dlhoročnými skúsenosťami sa rád a nezištne podieľal najmä s mladšími kolegami a stal sa neodmysliteľným garantom, konzultantom a členom odborných komisií mnohých archeologických výskumov. Záverom je potrebné konštatovať, že práca sa stala jubilantovi nielen jeho životným krédom, ale bola aj výrazným prínosom pri poznávaní stredovekých dejín Slovenska. Po ľudskej stránke sa prejavila nespočetnými vzájomne sa obohacujúcimi priateľskými a kolegiálnymi vzťahmi.

Milý Michal, dovoľ, aby som Ti ako Tvoj dlhoročný kolega a priateľ, v mene svojom a v mene svojich kolegov z Pamiatkového úradu SR poprial do ďalších rokov veľa šťastia, zdravia, duševnej pohody a v neposlednom rade božieho požehnanie v pracovnom a osobnom živote, zvlášť veľa radosti v rodinnom kruhu, nech Ťa neopúšťa optimizmus a veselosť, ktoré rozsieváš okolo seba. *Ad multos annos!*

Gabriel Lukáč

Spomienka na Soňu

Bol slnečný deň roku 1970 a na FiF UK v Bratislave sa na Katedre vedy o výtvarnom umení konali prijímacie skúšky. O niekoľko mesiacov sa začal prvý semester a ja som sa stretla s niektorými tvármi z prijímačiek, okrem iných aj so suverénnou Soňou. Prišla z bratislavskej ŠUP-ky, kde študovala u profesora Rudolfa Filu a mala za sebou odborné vzdelanie z dejín umenia, umeleckoremeselných technológií, fotografovania aj vlastnej výtvarnej tvorby. Túto špecifickú stredoškolskú prípravu Soňa v plnom rozsahu zúročila v študovanom odbore, ktorý absolvovala s červeným diplomom. Štúdium ukončila v roku 1975 diplomovou prácou na tému Ľudové motívy v maliarstve 16. – 18. storočia na Slovensku. Pri spracúvaní diplomovky prechodila veľkú časť Slovenska a zozbierala rozsiahly a dovedy viac-menej neznámy a neprebádaný materiál. Vznikla z toho trojväzková, takmer tristostranová práca, archivovaná na katedre pod menom Soňa Polakovičová, tak sa volala po svadbe s výtvarníkom a grafikom Dušanom Polakovičom.

Po absolutoriu začala pracovať ako historička umenia v Projektovom ústave kultúry (PÚK) v Bratislave, kde bol práve v tom roku zriadený úsek pamiatkového výskumu. V skupine výskumníkov, najmä historikov umenia, architektov, archivárov, kresličov a technikov, sa podieľala na hĺbkových sondážnych umelecko-historických a architektonicko-historických výskumoch historických objektov, ktoré spolu s historickou analýzou a návrhom na obnovu tvorili odborné podklady pre spracovanie prípravnej a projektovej dokumentácie obnovy. Pamiatkové výskumy a prieskumy sa robili v rámci celého Slovenska a na všetkých druhoch nehnuteľných solitérnych pamiatok aj urbanistických celkoch. Soninou prvou výskumnou úlohou vo dvojici s Helenou Haberlandovou bola kanónia č. 17 v Spišskej Kapitule, po ktorej nasledoval tímový výskum kláštora františkánov v Bratislave. V tandeme s Petrom Kresánkom spolupracovala na výskumoch meštianskej architektúry v Bratislave a Banskej Štiavnici, kaštiela v Divinke a kúrie v Kotešovej, Klopačky

v Banskej Štiavnici a Kostole sv. Margity v Turčianskom Jasene. Samostatne robila výskumy meštianskych domov v Levoči, Banskej Štiavnici a Kremnici a výskum kaštiela v Zemianskych Kostofanoch. Okrem odbornej výskumnej činnosti zabezpečovala aj fotografické a fotolaboratórne práce, čo bolo pre ňu charakteristické aj pri ďalších prácach. Výsledky výskumov realizovaných v PÚK publikovala v časopisoch Projekt (1979) a Pamiatky a príroda (1984, 1985). V PÚK pôsobila približne päť rokov, potom sa z osobných a rodinných dôvodov presťahovala z Bratislavy do rodnej Nitry (1980), kde nastúpila pod svojím dievčenským menom Soňa Zrubcová na Okresnú pamiatkovú správu. Tam nás náhoda zase priviedla na jedno pôsobisko. Pracovali sme ako historičky umenia v pozícii odborných pracovníčok pamiatkovej starostlivosti. Práci pamiatkarky ostala Soňa verná celý zvyšok profesionálnej kariéry.

Skúsenosti a odborné poznatky získané v PÚK premietla do prípravy a realizácie pamiatkových materiálov – zámerov obnov pamiatok, programov pamiatkových úprav, či reštaurátorských zámerov. Týmto odborne vyťaženými a podrobnými dokumentačnými materiálmi značne prispela k rozšíreniu odbornej a dokumentačnej základne nového pracoviska. V teréne preverila, zaktualizovala a fotograficky zdokumentovala všetky hnutelné a nehnuteľné pamiatky zapísané v tom čase v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok (ÚZPF) a skatalogizovala ich

do osobitných súpisov, doplnených aktuálnou fotodokumentáciou, ktorá už dnes nadobudla aj významnú historickú hodnotu. Keďže vedela nielen výborne fotografovať, ale aj zhotovovať fotografie, stala sa zároveň oficiálnou fotografkou okresnej pamiatkovej správy a podieľala sa aj na celoplošnej fotodokumentácii kultúrnych pamiatok uložených v centrálnom archíve PÚ SR. Plne pracovala na pasportizácii pamiatok a aktualizácii evidenčných listov pre regionálny pamiatkový fond, robila návrhy na zápis do ÚZKP a pre projekčnú prípravu obnovy pamiatok spracovávala potrebné podklady.

Po integrácii okresnej pamiatkovej správy do Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany

Turčianske Jaseno, Kostol sv. Margity. Foto: Archív PÚ SR.

prírody Bratislava (1984 – 1991) pracovala na stredisku v Nitre ako samostatný výskumný a vývojový pracovník. Okrem priebežnej pamiatkovej agendy pre investorov a vlastníkov pamiatok robila najmä návrhy na zápis objektov do ÚZKP, pamiatkové a reštaurátorské zámery – kaštiele a kúrie, meštianske domy, objekty sakrálnej architektúry, ľudové a technické pamiatky, objekty výtvarného umenia a umeleckého remesla, v mestskej pamiatkovej rezervácii (MPR) a centrálnej mestskej zóne (CMZ) Nitra, ako aj v celom okrese. Podieľala sa na architektonickom výskume a programe pamiatkových úprav opevnenia nitrianskeho hradu a spolupracovala na prieskume kultúrno-výtvarných hodnôt krajinej ekológie CMZ v Nitre z hľadiska pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody.

V rámci štrukturálnych zmien súvisiacich s vytvorením Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti bola v rokoch 1991 – 1992 poverená vedením nitrianskeho strediska, v ktorom v nasledujúcich desiatich rokoch prežila všetky jeho premeny (Pamiatkový ústav 1994 – 1996, Národné pamiat-

kové a krajinné centrum 1996 – 1998, Pamiatkový ústav 1998 – 2002). Aktívne sa podieľala na pamiatkarských činnostiach, ktoré vyplynuli zo spoločenských, majetkovo-právnych a legislatívnych zmien po roku 1989. Spracovala ponukový katalóg nevyužitých pamiatkových objektov v okrese Nitra, aktualizovala stavebno-technický stav kultúrnych pamiatok v okrese a pripravila návrh na využitie kultúrnych pamiatok okresu v cestovnom ruchu. Vrátila sa aj k prerušenej výskumnej činnosti. Uskutočnila hĺbkový sondážny umelecko-historický a architektonicko-historický výskum s návrhom obnovy kaštieľa v Rišňovciach, pamiatkový výskum kúrie v Horných Lefantovciach, umelecko-historický výskum stredovekej časti kostola vo Veľkých Chyndiciach, prieskum bývalého zoborského kláštora, podieľala sa na umelecko-historickom, architektonicko-historickom a archeologickom výskume kaštieľa v Laskári, viedla umelecko-historický a architektonicko-historický výskum hospodárskej budovy na nitrianskom

hrade. Výsledky výskumov publikovala v odborných zborníkoch a časopisoch (Monumentorum tutela, Pamiatky a múzeá, Archaeologia historica). Bola spoluautorkou publikácie Rišňovce 1272 – 1997. Terénnym výskumom, fotodokumentáciou a spracovaním textov participovala na príprave publikácií Pamiatkového ústavu Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku a Kalvárie a krížové cesty na Slovensku. Popri uvedených aktivitách vykonávala ako metodička pamiatkovej starostlivosti ďalšie odborné činnosti vyplývajúce z poslania ústavu.

Od roku 1999 bola Soňa opäť poverená vedením nitrianskeho strediska. Túto pozíciu zastávala do roku 2002, keď bol zriadený Krajský pamiatkový úrad Nitra (KPÚ). Po nasledujúcich zásadných štrukturálnych a personálnych zmenách bolo potrebné adaptovať sa na nové podmienky vyplývajúce z nového pamiatkového zákona. Zmeny charakteru práce a premena pamiatkovej inštitúcie na špecializovaný úrad prehĺbili jej už dlhšie trvajúcu frustráciu a viedli k postupnej strate pracovnej motivácie. Okrem agendy vyplývajúcej

zo štátnozamestnaneckej pracovnej pozície sa Soňa zapojila do hlavnej celo-slovenskej odbornej úlohy – revízie ÚZPF a tvorby aktualizáčnych listov s fotodokumentáciou hnutelných a nehnuteľných pamiatok ako podkladov pre Súpis národných kultúrnych pamiatok v okrese Nitra. V závere svojho pôsobenia na krajskom pamiatkovom úrade spracovala prvotný zber údajov za okres Nitra pre databázu a publikáciu Vitráže na Slovensku. Zvládnutie presunu z Nitry na pracovisko v Topoľčanoch už nebolo v jej silách, preto v roku 2006 odišla do predčasného dôchodku.

Nejaký čas bola Soňa zamestnaná v Krajskej knižnici K. Kmeťka v Nitre, ale zákruty osudu ju postupne viedli do dobrovoľnej izolácie, odmietala pozvania na priateľské stretnutia aj tradičné posedenia s bývalými kolegami. Pri nedávnej návšteve u nej doma bolo zrejmé, že je viditeľne poznačená chorobou a izolovanosťou. Keď sme sa lúčili, netušila som, že ju vidím naposledy. O niekoľko týždňov som ju spolu s niektorými bývalými kolegami odprevadila na jej poslednej ceste. Spomínali sme na chvíle prežité so Soňou a skladali sme mozaiku jej pracovného a osobného života. Vlastných detí sa nedočkala, ale často sa starala o zdravotne postihnutého synovca. Vo svojom voľnom čase sa venovala vinohradu na Zobore a veľa pozornosti poskytovala svojim obľúbeným mačkám a rybičkám. Mala rada kvety a vedela ich pestovať. Počas pôsobenia na pamiatkovej správe skultivovala a stromami a kvetmi vysadila spustnutú záhradu. Teraz už vzrastlé stromy tam stoja dodnes...

Soňa bola v osobnom aj pracovnom živote uzavretá, o sebe hovorila len málokedy, nevyhľadávala spoločnosť ani široké priateľstvá, bola individualistka, a tak sa aj správala. Škoda, že jej rozsiahle pamiatkarské skúsenosti neboli, či nemohli byť dlhšie uplatňované a rozvíjané. Nech je preto táto drobná spomienka pripomenutím prínosnej práce, ktorú Soňa pre pamiatky vykonala.

V deň jej poslednej rozlúčky bol krásny slnečný deň, ako vtedy, keď sme sa spolu veselo stretli pred štyridsiatimi rokmi po prvýkrát. V nitrianskom krematóriu to bolo veľmi, veľmi smutné. Už nám zostáva len dopriať jej duši pokojné odpočinutie a naplnenie túžby po šťastí.

S bývalými kolegami si na Soňu spomínala

Danica Ilievová

Re: Tomáš Kowalski, Dagmara Baroková : Národné kultúrne pamiatky na Slovensku - okres Martin

Monument revue, 2013, č. 1, s. 53-56.

Vážime si prejav záujmu o dielo, akým jeho recenzia bezpochyby je. Recenzia publikácie *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin* však zároveň poukazuje na skutočnosť, že táto koncepcne pripravená, systematická, dlhodobá tímová práca a následne jej výsledok vyvoláva potrebu bližšieho priblíženia čitateľovi. Nepochopenie koncepcných zámerov, ako aj cieľov publikácie môže totiž viesť k jej skreslenému hodnoteniu, a preto považujeme za potrebné vyjadriť sa k spomínanej recenzii.

Na úvod sa však vráťme trochu v čase, do roku 1967, keď vyšiel I. diel (A – J) *Súpisu pamiatok na Slovensku*. Václav Richter si vo veľmi kritickej recenzii tohto dielu¹ položil tieto základné otázky:

Čo je to súpis?

Načo ho potrebujeme?

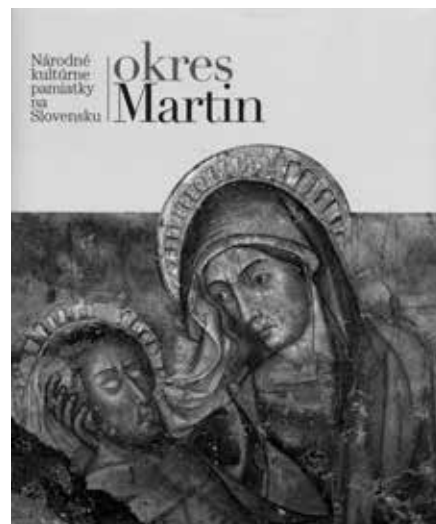
Čo je to pamiatka?

Zároveň vyjadril počudovanie, prečo na Slovensku začal vydávať súpis pamiatok Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, a nie – akoby sa analogicky k Čechám a podľa neho logicky očakávalo – Slovenská akadémia vied. Nechápal odklon *Súpisu pamiatok na Slovensku* od tradičných súpisov tak, ako ich nastolila viedenská škola. V odpovedi na otázku, čo je to pamiatka sám pripúšťal, že tento pojem nie je dostatočne vyjasnený.

Nie je účelné sa teraz venovať historickému pozadiu vzniku stredo-európskych súpisov. Existujú viaceré národné edície súpisového a topografického charakteru (nielen *Österreichische Kunsttopographie* či rad Dehio), z ktorých každá riešila a rieši túto problematiku do určitej miery špecificky. S ohľadom na osobité praktické potreby a ciele, ako aj zohľadnením reálnych možností samotnej realizácie sa pristúpilo originálne aj k riešeniu problematiky „súpisu pamiatok“ na Slovensku. Len čas preverí, nakoľko je práve „slovenská cesta“ tou správnou, a či nedala napokon odpoveď aj na vyššie uvedené otázky.

Ak aj *Súpis pamiatok na Slovensku* nebol „vedecky“ dokonalejší, tak určite naplnil hlavný cieľ súpisov – evidenciu ako základ efektívnej ochrany pamiatok a našiel reálne uplatnenie v pamiatkovej praxi. Jeho výsledky sa premietli do zoznamov najhodnotnejších vecí, ktoré boli podľa vykonávacích predpisov zákona č. 7/1958 vyhlasované za kultúrne pamiatky a po vytvorení Štátneho zoznamu pamiatok boli zapísané do evidenčných listov kultúrnych pamiatok. „Starý súpis“ je stále na policiach našich knižníc a naďalej po ňom siahame ako po publikácii prvej voľby.

Tradicia, sústredenie rôznych profesií pod jednou strechou, a teda možnosť obsiahnuť pamiatky v ich druhej rozmanitosti, ale najmä potreba praxe akosi prirodzene vyústili do skutočnosti, že sa o „novom súpise“ uvažovalo opäť len na pôde pamiatkarskej, nie akademickej. Definitívna *Koncepcia, harmonogram a metodika spracovania pamiatkovej topografie Slovenska*² uzrela svetlo sveta po dlhých rokoch príprav, odborných diskusií, zvažovaní rôznych modelov a prístupov k spracovaniu pamiatkového fondu v decembri roku 1999! Záverečný cieľ – „nový súpis“. V roku 2000 tak odštartoval projekt s prozaickým názvom *Revízia Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (Revízia ÚZPF, známejší aj ako PHÚ 1)*, ktorý v dejinách našej pamiatkovej ochrany nemá obdobu. Akékoľvek následné čiastkové úpravy koncepcie boli prijaté len s cieľom presnejšej identifikácie pamiatok, prehľbovania poznatkov o nich, a najmä exaktnejšieho definovania ich pamiatkových hodnôt – dnes pre nás bežná samozrejmá, rovnako ako kodifikovaná terminológia, ale v prvých rokoch práce ťažko sa presadzujúca novinka. Je obdivuhodné, že inštitúcia a jej pracovníci vydržali popri výkone štátnej správy pokračovať v takomto náročnom projekte, ktorého rozsah na začiatku málokto predpokladal, pričom nerezignovali na kvalitu, ale práve naopak. Tak, ako pribúdali aktualizácie listy národných kultúrnych pamiatok

(NKP), ako sa plnili databázy, ako pribúdali archívne jednotky, tak rástla aj sila a váha Pamiatkového úradu SR ako pamäťovej inštitúcie. Hoci „revízia“ mala byť pôvodne len podkladom na publikáciu, stala sa najmä po transformácii Pamiatkového úradu na Pamiatkový úrad SR v roku 2002 samostatným mimoriadne dôležitým projektom. Jej cieľom nebolo len kumulovanie informácií o pamiatkach a ich kvalitnejšia evidencia, ale aj kreovanie pamiatkového fondu vôbec. Svoje praktické uplatnenie však dokazuje predovšetkým pri každodennom výkone štátnej správy na poli ochrany pamiatok.

Tento praktický dosah Revízie ÚZPF na samotný proces evidencie a ochrany pamiatok, a tým aj na priebeh ich obnovy by nebol možný, pokiaľ by bolo riešiteľom úlohy akademické prostredie bez priamej väzby na výkon štátnej správy v oblasti ochrany pamiatok. Neakademický prístup sa v tomto prípade ukázal ako správna cesta. Neznamená to však, že štandard spracovania jednotlivých aktualizčných listov pamiatok nemal a nemá napĺňať kvality akceptované vo vedeckom prostredí. Práve naopak. Na základe odbornej kvality a množstva spracovaných aktualizčných listov bolo možné vytypovanie členov autorského kolektívu, ktorí vecne spĺňali požiadavku na príslušnú odbornú profesionalitu a následne spolupracovali na príprave samotnej publikácie „súpisu“. Aktualizačné listy svojím spôsobom dokonale preverili ich odborné schopnosti. Práve práca na nich umožnila autorom empirické spoznanie objektov v teréne, ako aj ich naštudovanie a zorientovanie v danej problematike, z ktorého potom mohli vychádzať pri tvorbe podkladov a textov do pripravovanej publikácie.

Hoci edícia Národné kultúrne pamiatky na Slovensku oficiálne nenesie názov Súpis pamiatok, musela sa, prirodzene, vyrovnáť s otázkami, ktoré si položil Václav Richter.

Podľa lexikónu slovenského jazyka je súpis systematický písomný zoznam. Ako sme už uviedli, písomný zoznam, ba dokonca aj jeho elektronická verzia existuje. Je teda publikácia potrebná? Áno. Na účely vedeckej interpretácie pamiatok, ktorá na Slovensku dlhodobo chýbala, sa javila ako lepšia tradičná forma – publikácia.

Kľúčovou je odpoveď na otázku: Čo je to pamiatka? Konceptcia edície *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku* vychádza z definície pojmu kultúrna pamiatka a pamiatkový fond v zmysle zákonnej úpravy. Ako pamiatka sa teda chápe vec, ktorá bola v procese správneho konania (od návrhu po zápis do ÚZPF) objektivizovaná. O publikácii *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin* preto nemožno hovoriť ako o umeleckohistoricky orientovanej práci v zmysle úzkeho chápania viedenskej školy. Ak by sme, ako sa autori recenzie domnievajú, pojednávali len „kunsthistorickú materiu“, publikácia by bola oklieštená o veľkú časť pamiatkového fondu.

Pri interpretácii pamiatky bola určujúcou jej definícia ako nositeľa pamiatkových hodnôt – čo sa odrazilo na štruktúre a formovaní hesla, v úvodných kapitolách, vo výbere obrazovej prílohy. Potreba zasadiť pamiatku do širšieho kontextu vyústila do rozšírenia súpisu o úvodné syntetizujúce kapitoly, s ktorými sa pôvodne nepočítalo. Logicky sme preto museli dať aspoň minimálny priestor aj zaniknutým objektom, alebo tým, ktoré mali alebo majú pamiatkové hodnoty a nie sú z rôznych dôvodov vyhlásené za pamiatku. Pozornosť, ktorú venujeme *nepamiatkovým pamiatkam* bola zvažovaná „na lekárnických váhach“ a považujeme ju, na rozdiel od recenzentov, za primeranú. Takto postavená koncepcia kladie mimoriadne nároky na redaktorskú prácu, ale trufame si tvrdiť, že žánrová čistota edície ostala zachovaná.

Pre Slovensko sú charakteristické regionálne špecifiká vyplývajúce z rôznych prírodných, historických a kultúrnych faktorov. Nemožno preto jeho pamiatkový fond posudzovať len z hľadiska celoslovenského významu, ale aj z hľadiska regiónu a jeho významu v dejinách Slovenska. Koncepcia

Revízie ÚZPF ako aj edície umožnila práve tento nový pohľad na pamiatkový fond, umožňuje pracovať nielen s izolovanými javmi, ale postihnúť aj širšie súvislosti a vzťahy daného regiónu, napr. vplyv kláštora premonštrátov v Kláštore pod Znievom na sakrálnu architektúru Turca, či vzťah profánnej a ľudovej architektúry. Mohli sme sledovať dodnes hmatateľné stopy pôsobenia najvýznamnejších rodov Turca Révaiovcov a Justovcov, a najmä ohlas národného obrodenia v architektúre Martina atď. Späťne sa práca na publikácii prejavila rozšírením pamiatkového fondu o také zásadné pamiatky, ako sú objekty ľudovej architektúry v Blatnici či rodové mauzóleá, ale aj hnutelné pamiatky. Analýza pamiatkového fondu sídla Martin bola premietnutá do Zásady ochrany pamiatkového územia pamiatkovej zóny Martin.

Preto spochybňovať prijatú koncepciu edície podľa súčasného územnosprávneho členenia je po vydaní dvoch dielov a rozpracovaní niekoľkých ďalších irelevantné. Všetkým zainteresovaným je zrejme, že táto koncepcia nie je ideálna vo vzťahu k širším historickým regionálnym súvislostiam (župy, historické regióny Slovenska), ideálna však nie je žiadna koncepcia. Okrem toho si sami recenzenti vlastne oponujú, keď na jednej strane tvrdia, že „nie je správne uplatňovať ho (= súčasné administratívne členenie) pre účely vymedzovania regiónov kultúrneho dedičstva“, hneď v ďalšom odseku však píšú, že „rozčlenenie územia na účely súpisu pamiatok na okresy má legitimitu“ a komparujú takýto prístup so spracovaním Rakúskej umeleckej topografie. Ktoré historické územnosprávne členenie by bolo z hľadiska koncepcie edície správne? Historické župy boli na jednej strane „obrovské“ územia (Trenčianska, Nitrianska ...) a tak či tak by musel byť ich pamiatkový fond spracovaný vo viacerých dieloch, na druhej strane boli rozdelené súčasnými hranicami štátov a ich slovenská časť je v niektorých prípadoch neúmerne malá (Rábska, Mošonská...), takže jednotlivé diely edície by boli nielenže neproporčné, ale by sa opäť stratili niektoré historické, kultúrne a spoločenské súvislosti. Pri rozhodovaní o členení publikácie zavážila taktiež skutočnosť, že publikácia musí byť zrozumiteľná a najmä použiteľná aj pre súčasných čitateľov bez špecifického historického vzdelania, ktorým je členenie na historické regióny už cudzie.

V prípade recenzovaného zväzku sme veľmi zvažovali myšlienku spojiť do jedného dielu celý Turiec ohraničený prirodzenými hranicami. Bolo by to však na úkor hĺbky a podrobnosti spracovania jednotlivých hesiel, preto sme sa napokon rozhodli venovať celý diel okresu Martin. Vynahradili sme si to čiastočne v niektorých úvodných kapitolách, kde sme si dovolili prekročiť hranice okresu.

Edičný rad *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku* má už svoju históriu. Jeho koncepcia nie je dielom, ako sa autori recenzie zjavne mylne domnievajú, úzkej skupinky autorov, ale jej základy postavila predchádzajúca generácia pamiatkarov. Je len na škodu veci, že autori recenzie sa tieto skutočnosti ani nenechali zistiť, o to viac, že „koncepcia“ je materiálom bežne prístupným zamestnancom Pamiatkového úradu SR (ktorými sú aj recenzenti) na internej počítačovej sieti, a jej hlavné tézy boli niekoľkokrát publikované v odbornej literatúre.³

Recenzia okrem iného stručne sumarizuje staršiu literatúru viažucu sa na pamiatky a históriu Turca, upozorňuje na chýbajúci základný prehľad dejín výskumu turčianskeho osídlenia a pamiatok. K tomu je treba podotknúť, že všetka príslušná literatúra (aj recenzentmi citovaná) je, pokiaľ bola použitá, uvedená v záverečnej kapitole Použitá literatúra, ako aj za príslušnými heslami sídiel, takže je možné sa v nej podľa potreby zorientovať. Jej vymenovávanie recenzentmi vyznieva do určitej miery pomerne rozsiahle, no vecne irelevantné pasáže recenzie a ďalej sa budeme venovať konkrétnym pripomienkam.

Pri hodnotení významu architektúry premonštrátskeho kláštora v Kláštore pod Znievom v úvodnej kapitole venovanej sakrálnnej architektúre vyčítajú recenzenti autorom textu pochybnosti o jeho regionálnom význame. Spochybňovanie významu kláštora vidia v konštatovaní o nepotvrdení existencie stavebnej huty či dielne pôsobiacej v regióne (s. 54). Ako sami konštatujú, no uvádza to aj samotný nimi recenzovaný text, dispozičné a architektonické podobnosti a vplyvy na sakrálnych pamiatkach dolného Turca sú sledovateľné a zrejme. Táto skutočnosť nás však ešte neopravňuje jednoznačne konštatovať existenciu organizovanej stavebnej huty v tom zmysle, ako boli naozaj v stredoveku doložené huty pri vý-

znamných sakrálnych stavbách, napr. katedrálach – so všetkou náročnou organizačnou štruktúrou a rozsahom činnosti. Je jednoducho faktom, že nateraz nie sú k dispozícii žiadne konkrétne historicky potvrdené skutočnosti, ktoré by niečo také dokladali a považovať existenciu tunajšej huty za samozrejmusť len na základe formálnych architektonických analógií stavieb z určitého územia nie je opodstatnené. Rovnako nie je možné hovoriť o hute len za základe jedinej listiny, ktorá uvádza darovanie majetku v Socovciach Belom IV. v roku 1258 svojim kamenárom Benediktovi a Petrovi, synom Čepana, na ktorú sa v minulosti odvolávala literatúra pracujúca s hypotézou existencie tzv. znievskej huty (v literatúre sa v minulosti chybou nesprávneho prekladu táto listina uvádzala ako doklad o pôsobnosti kamenára Štefana a nie jeho synov kamenárov). Tzv. znievsku hutu spochybnil už L. Kürthy.⁴

Preberanie, resp. opakovanie istých architektonických prvkov (svorníky, sedílie, a pod.), ale aj dispozičných podobností v riešení kostolov sa dá vysvetliť rôzne, no v súčasnosti tieto vysvetlenia stále ostávajú len v rovine hypotéz. Jednou z možností je napr. aj činnosť niekoľkých samostatných a na sebe nezávislých kamenárskych či murárskych majstrov, ktorí u nás ešte nemuseli byť nevyhnutne súčasťou organizačnej štruktúry ako huta či dielňa, najmä ak zohľadníme skutočnosť, že u nás išlo o obdobie určitej nestability po odchode Tatárov, keď sa len začínali formovať, resp. uplatňovať určité pravidlá fungovania spoločnosti. Títo kamenári či murárski majstri mohli prísť a pôsobiť tu na pozvanie kráľa Bela IV., ktorý bol iniciátorom stavebných aktivít v Kláštore pod Znievom, vyslovene cielene len na realizáciu týchto jeho stavebných zámerov. Niektorí mohli potom odísť, iní boli odmenení (ako dokladá spomínaná listina) udelením pozemkov, takže sa tu zrejme usadili. Iní sa mohli usadiť ako nezávislí mešťania v novovznikajúcom mestečku Kláštor pod Znievom, ktorého rozvoj podporoval kráľ udelením značných mestských privilégií. Po skončení stavebných prác iniciovaných kráľom tí, čo sa tu usadili, hľadali ďalšie možnosti práce a obživy, čo mohlo viesť k ich individuálnemu uplatneniu na stavbách farských kostolov regiónu, a tým došlo k prirodzenému rozšíreniu istých architektonických foriem aj nezávisle od existencie prípadnej huty.

Z týchto dôvodov sme upustili od uplatňovania termínu „znievska huta“, čo však neznamená spochybňovanie významu architektúry kláštorného kostola v Kláštore pod Znievom. Vedome, v snahe vyhnúť sa prípadným nejasnostiam a zavádzaniu, sme ho nepoužívali ani ako pomocný umelecko-historický termín na zjednocujúce označenie skupiny turčianskych sakrálnych stavieb, na ktorých sa prejavil jeho vplyv.

V texte recenzie sa následne uvádza nedostatočné doloženie šírenia vplyvu tzv. znievskej dielne. Uvedená pripomienka by bola opodstatnená, pokiaľ by išlo o monografickú prácu sumárne hodnotiacu len architektúru premonštrátskeho kláštora, kde má svoje miesto aj hodnotenie vplyvu na architektúru iných oblastí, ako aj vyhodnotenie jeho širšieho významu. Predmetom recenzovanej publikácie bolo však vyhodnotiť prioritne pamiatkový fond v rozsahu okresu Martin a v nevyhnutnej miere vyhodnotiť špecifickosť a význam práve tohto pamiatkového fondu v rámci Slovenska, prípadne pokúsiť sa sledovať línie pôvodu umeleckých foriem, ktoré sa tu uplatnili. Detailný rozbor šírenia vplyvu architektúry premonštrátskeho kláštora a jeho kostola v Kláštore pod Znievom na iné pamiatky bolo nevyhnutné redukovať aj s ohľadom na udržateľný rozsah textu a samotnej publikácie, ktorá už aj tak značne prekročila svoj pôvodne plánovaný rozsah.

Autori recenzie sa okrem iného pozastavujú nad skutočnosťou, že sa v heslách o sakrálnej architektúre venuje pomerne veľká pozornosť dendrochronologickým datovaniám a popisom drevených krovových konštrukcií na úkor hodnotenia architektonicko-výtvarného výzdobného aparátu renesančných klenieb (s. 55). Konštruk-

cie krovov považujú za „výsostne remeselnú a technickú súčasť stavieb, prakticky bez výtvarnej výzdoby“, z čoho nepriamo vyplýva, že ich nepokladajú za hodnotné, a tým nepovažujú ani za opodstatnené sa im venovať. S tým však nemožno súhlasiť. Aj v širšom medzinárodnom priestore (napr. Rakúsko, Nemecko, Česko, Poľsko) sú už samozrejmosťou súčasťou výskumov pamiatok výsledky dendrodatovacích analýz a multidisciplinárne prepájanie architektonicko-historického bádania s výsledkami rôznych iných vedných disciplín. Pamiatkarská prax dnes už

Bývalý kláštor premonštrátov v Kláštore pod Znievom. Foto: Archív PÚ SR.

zďaleka nestojí len na kunsthistorickom bádani. Je to multidisciplinárny odbor, kde vyvodzovať závery napr. len z čisto výtvarnej stránky alebo kunsthistorického výskumu na úkor iných disciplín nie je primerané. Svoje slovo, špeciálne pri sakrálnej architektúre, majú aj iné vedné disciplíny, ako historický a archívny výskum, archeologické, reštaurátorské výskumy, ale aj chemiko-technologické, petrografické či práve spomínané dendrochronologické analýzy. Cieľom recenzovanej publikácie je v duchu aktuálneho vedeckého trendu priblížiť sumár exaktných úda-

job a predovšetkým syntézu aktuálneho stavu poznania o predmetných pamiatkach, založeného práve na multidisciplinárnom bádani.

Je preto potrebné naopak vyzdvihnúť, že v publikácii je v slovenských podmienkach v podstate po prvýkrát systematicky a dôsledne uplatnené prepojenie exaktných výsledkov dendrochronologických dát v nadväznosti na vyhodnotenie architektonického vývoja sakrálnych objektov na určitom ucelenom území! Krovové konštrukcie sú tu vyhodnotené s ohľadom na ich technickú, konštrukčnú a typologickú výnimočnosť, dobu vzniku, ako aj rozsah zachovania primárneho stavu. Je potrebné ich vnímať ako súčasť technickej a umeleckoremeselnej pamiatkovej hodnoty daných objektov, ktorá bola v minulosti veľmi nedocenená. Ako sme už uviedli, publikácia pristupuje k objektom nielen s cieľom sumarizovať podstatné verifikované fakty, ale zároveň vyzdvihnúť ich pamiatkové hodnoty, ktoré sú dôvodom na ich pamiatkovú, štátom garantovanú ochranu. Význam uvádzaných dendrochronologických dát pre samotnú analýzu vývoja architektúry a jej hodnotenie je však o to väčší, že poskytujú predovšetkým dostatočne exaktný a jednoznačný datovací údaj, ktorý uvedené výtvarné prvky (napr. štukové dekorácie klenieb) väčšinou neumožňujú.

Ako recenzenti správne postrehli, širšie kultúrno-historické, spoločenské, umelecké a ďalšie súvislosti výtvarných a umeleckoremeselných pamiatok okresu Martin by nebolo možné poskytnúť, ak sme sa striktnie držali iba vecí definovaných ako NKP podľa zákona. To nám bolo jasné pri koncipovaní textov súpisu a tým sme sa riadili. Preto je pre nás otázne, z akého dôvodu – podľa recenzentov – „tomu odporuje uvádzanie výtvarných pamiatok, ktoré sú deponované v zbierkach múzeí...“. Takéto diela sme uviedli v prípadoch, keď sme to považovali za relevantné. Že sme uviedli takmer výlučne diela uložené v SNM-Múzeách v Martine a vynechali sme diela deponované v Bratislave, Košiciach či v zahraničí (s. 54) nie je nedostatok, ale zámer. Sústredili sme sa predovšetkým na tie, ktoré sa podarilo zachovať v danom regióne. Podčiarkujeme, že ide iba o doplnujúce informácie a naším cieľom nebolo uvádzať všetky diela bez ohľadu na to, kde sa nachádzajú. Okrem toho – sústredili sme sa na exaktné poznatky, v sna-

he poskytnúť seriózny a zodpovedne spracovaný text sme sa nemohli a ani nechceli venovať zbierkovým predmetom, ktorých proveniencia je nejasná, otázna alebo hypotetická (napr. recenzentmi spomínaná Madona s dieťaťom z oblasti Turca (?) zo SNG Bratislava).⁵

To isté platí pre problematiku stredovekých oltárov (s. 55). Údaj, že na pojednávanom území sa nenachádza ani jeden kompletný stredoveký oltárny celok regionálnej proveniencie, je jednoducho konštatovaním faktu a nie predmetom polemiky. Keďže sa publikácia venuje okresu Martin, rozširovanie vymedzeného územia o okres Turčianske Teplice je neopodstatnené. A rovnako ako v prípade diel v múzeách a galériách, ani v tomto prípade sme nepovažovali za relevantné venovať sa hypotetickým rekonštrukciám.

Vyčítať úvodnej kapitole o výtvarnom umení a umeleckých remeslách, že začína stručným štatistickým zhrnutím tejto časti pamiatkového fondu, je znakom nepochopenia pamiatkarského zamerania textu. Pritom to jasne napovedá aj časť názvu kapitoly „...vo vzťahu k pamiatkovému fondu“. V celom texte je kladený akcent predovšetkým na pamiatky a ako východisková informácia, s akým materiálom sme pracovali, je v úvode poskytnutý spomínaný súhrn. Či je to pre čitateľov málopravne, o tom možno diskutovať. Je to názor recenzentov, pre iných čitateľov to môže byť zaujímavý údaj.

Rovnaké nepochopenie zaznieva aj z výhrady, že sa v predmetnej kapitole konštatuje praktická nemožnosť formulovania syntetického obrazu a hodnotenia staršieho umenia Turca na základe jestvujúceho pamiatkového materiálu. Recenzenti to označujú ako „paradoxné konštatovanie“, s čím nemožno súhlasiť. Text kapitoly hodnotí predovšetkým zachovaný pamiatkový materiál a pri takom obmedzenom rozsahu, aký tu je, nemôže žiadny seriózny historik umenia formulovať zodpovedné a exaktné závery a syntetické hodnotenia. Napriek tomu sme načrtli vývoj umenia a umeleckého remesla v danej oblasti, naznačili sme vplyvy a trendy, ktoré ho formovali a pokúsili sme sa aj o jeho zhodnotenie. Nepovažovali by sme však za korektné predkladať to čitateľom ako komplexné a ucelené závery.

V tejto súvislosti môžeme recenzentov ubezpečiť, že „viac ako sto rokov trvajúca tradícia výskumu so zameraním

na región, resp. na širší celok Slovenska, či bývalého Uhorska, kde Turiec má vždy dôstojné miesto“ nám neunikla a všetkej literatúre uvedenej v bibliografii, ako aj prameňom sme venovali náležitú pozornosť. Pokiaľ by autori recenzie mali výstupy zo spomenutého výše storočného výskumu v rukách a preštudovali ich, zistili by, že v publikácii sú zapracované všetky relevantné poznatky a informácie z nich. Zistili by tiež, že mnohé z nich sú vo vzťahu k nárokom, aké sme kládli na obsahovú exaktnosť textov, už nepostačujúce a často aj neaktuálne a prekonané. Je na škodu veci, že si nevšimli, koľko nových údajov a poznatkov, ktoré rozširujú a aktualizujú výsledky doterajšieho výskumu, publikácia obsahuje.

„Paradoxným“ možno skôr nazvať názor recenzentov, že kriticky, vecne a pravdivo vypovedané skutočnosti tak, ako sú koncipované v publikácii, sú vedomou rezignáciou autorov, ktorá môže viesť k tomu, že čitateľ siahne po inej, „pozitívnejšie zameranej“ (!?) literatúre. Že by našim cieľom malo byť vytváranie pozitívnej literatúry? A aká to je? Podľa uvedeného vyplýva, že zrejme taká, ktorá uvádza aj to, čo presne nevie a vyvodzuje závery, aj keď ich nemá dostatočne podložené. A to určite nebolo a nebude ani v budúcnosti naším zámerom.

Obrazovú prílohu považujeme na rozdiel od autorov recenzie za jednu zo silných stránok publikácie. Jej rozsah je v porovnaní s obdobnými publikáciami výnimočný. Ilustrácie neboli vyberané samoúčelne. Nemali za úlohu len zatraktívniť text, ale dokumentujú vývin pamiatky či sídla a, žiaľ, v niektorých prípadoch aj zaniknuté pamiatkové hodnoty. Vnímali sme ich ako významný prameň, a preto boli vyberané s dôrazom na historické zábery, prípadne originálne návrhy. Maximálne a cielene boli využité a prezentované bohaté zbierky Archívu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, spolu s novou obrazovou dokumentáciou vytvorenou počas základného výskumu a Revízie ÚZPF. Tu treba autorov recenzie upozorniť, že ešte v roku 2002 sa pri „revízii“ používala čiernobiela fotografia, ktorú len pomaly nahradila farebná a dnes už digitálna fotografia. V mnohých prípadoch boli použité aj archívne dokumenty z iných štátnych a špecializovaných archívov. Pôdorysy zo zbierok Archívu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky upravilo

do publikovanej podoby Oddelenie grafickej dokumentácie Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, projekty a kresby z fondov a zbierok iných archívov boli ponechané v origináli. Urobiť kompletnú fotodokumentáciu a „pekné zábery“ všetkých objektov len pre účely publikácie nebolo nielen možné, ale ani zmysluplné. Mnohí vlastníci pamiatok prejavili mimoriadnu ochotu spolupracovať, no iní z našich aktivít „neboli nadšení“, čomu sa v dnešnej spoločenskej situácii niekedy ani nemožno diviť. Taktiež nie vždy je objektívne možné sprístupnenie všetkých objektov. Z tohto dôvodu sa urobila (fotografom PÚ SR) v roku 2008 digitálna dokumentácia exteriérov NKP a v prípade kostolov aj ich interiérov. Do publikácie sa napokon dostal len zlomok pripravenej obrazovej prílohy. Výsledná vizuálna podoba knihy je dielom skúseného grafika.

Na ilustráciu vývoja historického urbanizmu sídiel boli väčšinou použité mapy druhého vojenského mapovania. Ich použitie má svoje opodstatnenie. Ako doklad urbanistického vývoja a stavebného vývinu slúžia nielen pri základnom výskume, ale aj v podrobných pamiatkových výskumoch.⁵ Ak to bolo možné, použili sme katastrálne mapy z 19. storočia. Z Turca sa v Ústrednom archíve geodézie a kartografie nachádza len minimum týchto máp. Niektoré sa nachádzajú v MV SR, Štátnom archíve v Bytči. Napriek tomu, že ich digitalizácia je pre ich rozmery a materiál, na ktorom sú vyhotovené náročná, podarilo sa nám vďaka ústretovosti pani riaditeľky PhDr. Jany Kurucárovej sprístupniť v publikácii aj tieto inak nedostupné mapy.

Rozsah a hranice chránených území ilustrujú mapy vyhotovené pracovníkmi Pamiatkového úradu SR. V tomto zmysle je ich mierka určite dostatočná. Pamiatky sa nachádzajú nielen v intraviláne obcí, ale aj vo veľmi širokom ex-

traviláne. Mapy obcí, ktoré zachytávajú jednotlivé druhy pamiatok (len nehnutelných!), by museli byť nutne veľmi schematické, len s bodovým zobrazením situovania pamiatok. V prípade veľkých sídiel (Levoča, Bratislava, Nitra, Košice...) by boli takéto mapy nečitateľné a nezmyselné.

Požiadavka na mapy s vyznačením držiab šľachtických i cirkevných zemepánov, zaniknutých sídiel, cirkevnej organizácie v historických obdobiach by bola opodstatnená, ak by išlo o knihu venovanú dejinám Turca, nie pre žánrové spektrum, v ktorom sa pohybuje celá edícia plánovaných publikácií.

Za neakceptovateľné považujeme záverečné konštatovanie, že až po koncepčnom, obsahovom a formálnom zdokonalení (pomocou kritických príponiek recenzentov) môže v budúcnosti „nový súpis“ prekonať „starý súpis“.

Nadobudnúť bližšiu predstavu o koncepcii celej úlohy, náročnosti jej spracovania, ako aj limitov a obmedzení, ktoré sú pri takejto práci v určitom momente nevyhnutné, nie je možné také jednoduché, ako sa na prvý pohľad môže niekomu zdať. Každý zodpovedný autor, pokiaľ mu záleží na kvalite diela, ocení vecné faktografické pripomienky, ktoré umožnia posunúť celkové poznanie a doplniť túto skladačku o ďalší dielik. Pri každej práci je totiž základom nevyhnutná pokora k práci samotnej. Sami sme si vedomí istých nedostatkov, no nie vždy je možné dopátrať sa ku všetkému vo vymedzenom čase. Avšak ak sa niekto pokúša vyjadriť a hodnotiť prácu iného, mal by predovšetkým vedieť, čo vlastne hodnotí a mal by mať na to aj isté predpoklady. V tomto smere by redakčná rada časopisu Monument revue mohla lepšie zväziť výber recenzentov. Kritika z pera autorov, ktorí majú za sebou desiatky publikovaných odborných materiálov, by určite vyznela v inom duchu.

Podľa výkladového slovníka je recenzia posudok, ocenenie, zhodnotenie vedeckého či umeleckého diela. Naplnila recenzia túto úlohu? Bolo jej cieľom pomôcť, posunúť, kreovať, vylepšiť projekt?

Za kolektív autorov
 Ľubica Szerdová-Velasová
 Michaela Kalinová
 Eva Ševčíková
 Veronika Kapišinská
 Karol Ďurian

¹ RICHTER, Václav. Súpis Pamiatok na Slovensku I : A – J. Recenze. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity, Řada uměnovědná*, F12, 1968, roč. 17, s. 127-130.

² URBANOVÁ, Norma – DVOŘÁKOVÁ, Viera – ŠEVČÍKOVÁ, Eva. *Koncepcia, harmonogram a metodika spracovania pamiatkovej topografie Slovenska*. Rkp. Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 18 s.

³ *Súpis národných kultúrnych pamiatok. Koncepcia a štruktúra diela*. Rkp. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, Úsek výkonu štátnej správy, 2006, 16 s.; SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica. Dokumentácia a evidencia pamiatok v súčasnej praxi pamiatkového úradu. In POLOMOVÁ, Beata – POLÁKOVÁ, Mária. *Problematika mestských pamiatkových centier* : zborník prednášok, Bardkontakt 2009. Bardejov : Mesto Bardejov, s. 9-11.; RIHÁKOVÁ, Mária – ORŠULOVÁ Jana. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Ružomberok. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 2, s. 67-69.; Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Ružomberok. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 3, s. 49.; SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – hľadanie podoby „nového“ súpisu pamiatok. In *Zprávy pamiatkovej péče*, roč. 69, 2009, č. 6, s. 56-58.

⁴ KÜRTHY, Luboš. *Kláštorný kostol Turčianskych premonštrátov, príspevok k stavebným dejinám kláštora v 13. storočí* : diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Katedra vedy o výtvarnom umení, 1998. 153 s.

⁵ K tomu pozri aj: KRESÁNEK, Peter. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin. Recenzia. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 62, 2013, č. 2, s. 61-63.

⁶ K tomu pozri napr.: TAKÁTOVÁ Júlia. Vojenské mapovanie – nevyčerpatelný zdroj informácií pre pamiatkovú starostlivosť. In *Monumentorum tutela* 16. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2005, s. 89-96.

Martin. Foto: Archív PÚ SR, 1930.

Rákociho poltury zo Šurian-Kostolného Seku

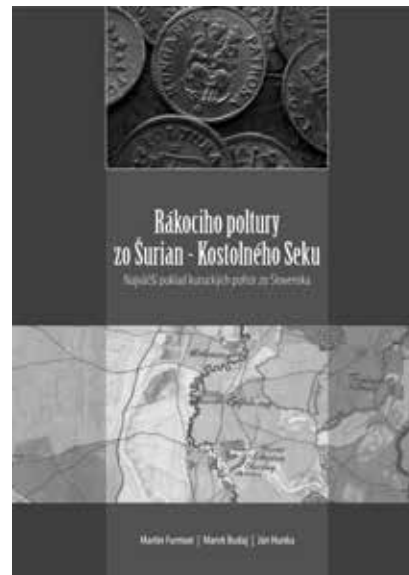
FURMAN, Martin - BUDAJ, Marek - HUNKA, Ján. *Rákociho poltury zo Šurian-Kostolného Seku. Najväčší poklad kuruckých poltúr zo Slovenska*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2013. 68 s., 74 tab., príloha CD: Katalóg mincí. ISBN 978-80-89175-62-8.

Šuriansky poklad pozostávajúci z 1 756 kusov medených poltúr Františka II. Rákociho, nájdený pri prestavbe rodinného domu v Šuranoch, časť Kostolný Sek, patrí k najväčším zachovaným súborom poltúr zo Slovenska – platidiel, ktoré ako jediné v histórii uhorského mincovníctva neobsahujú údaj o svojom vydavateľovi. Mincí, ktoré mali v čase svojej razby úplne zmeniť uhorské hospodárstvo, lebo mali do obeživa zaviesť kreditné, štátom či vydavateľom ručené peniaze.

Predkladaná monografia ponúka čitateľovi údaje o okolnostiach nálezu, jeho prevzatí, konzervácii a vyhodnotení. Podrobná ikonografická analýza predstavuje samostatnú kapitolu. Tá umožnila spoznať základné charakteristiky poltúr z košickej a kremnickej mincovne. Obsahuje aj metrologické

a metalografické analýzy vybraných mincí. Detailné skúmanie jednotlivých mincí ponúka generálny katalóg všetkých poltúr, ktorý je súčasťou knihy na priloženom CD. Kniha obsahuje aj kapitoly o príčinách výroby takýchto mincí, o ich vplyve na vtedajšie obchodné pomery a na celkový vývoj uhorského hospodárstva. O tom, akým spôsobom dokázali viaceré uhorské mincovne vyriešiť problém razby státisícových emisií poltúr, prečo nastal pokles ich kúpnej sily a prečo ich ľudia naďalej ukrývali. Nemenej zaujímavou je časť o príčinách ukrytia samotného nálezu, kto bol jeho vlastníkom a v dôsledku akých udalostí došlo k uschovaniu mincí.

Veľmi dôležitú a osobitú úlohu zohráva šuriansky poklad z pamiatkarského hľadiska, pretože poukazuje na to, že odovzdať nález štátu má zmysel.

Je to vôbec prvý nález, ktorého hodnota vyčíslená znalcom bola nálezcovi vyplatená v plnej výške.

Tento poklad sa tak stal výnimočným pamiatkovým, múzejným a numizmatickým exponátom, ktorý výrazným spôsobom približuje nielen históriu Šurian-Kostolného Seku, ale aj badateľne rozširuje poznatky a ponúka materiál na detailnejšie štúdiu najnižšieho Rákociho platidla.

Martin Furman

Skvosty Močenka

BORZOVÁ, Gabriela - BUDAY, Peter - LAŠUT, Michal. *Skvosty Močenka* : vydaná pri príležitosti 900. výročia prvej písomnej zmienky o obci v Zoborskej listine z roku 1113. [Martin] : FOMI, 2013. 158 s. ISBN 978-80-970226-8-6.

Súčasťou chráneného kultúrneho dedičstva je taký ľudský výtvar, ktorý má trvalú kultúrnu hodnotu a o ktorom spoločnosť rozhodla o jeho zachovaní ako jedného zo zdrojov poznania minulosti a duchovného obohatenia prítomnosti.

Do rámca tak významného podujatia pre obec Močenok, ako je 900. výročie prvej písomnej zmienky o obci v Zoborskej listine z roku 1113, bola zaradená aj slávnostná prezentácia obcou vydané publikácie o trvalých hodnotách obce Močenok, opodstatnene a výstižne v jej názve označených za „skvosty“. Celofarebná, veľkoformátová publikácia tému skvostov Močenka predstavuje na 158 stranách nielen cez širokú škálu obrázkov, ale predovšetkým cez plnohodnotné sprievodné texty s odbornými, súčasne aj pre širšiu verejnosť zrozumiteľnými popismi 26 pamätihodností hmotného, v prevažnej miere sakrálneho ale aj profánneho charakteru, a to jednak vo vzťahu

k historickým osobnostiam a udalostiam, ako aj pomerom v cirkvi a politike, ďalej ich majetkovému vývoju od založenia, prípadne vzniku, v spojení s následnými prestavbami vyvolanými zmenami v užívaní alebo ich funkcií. Texty sú zamerané na stavebno-historický vývoj pamiatok a popis z hľadiska architektonického a výtvarného stvárnenia v nadväznosti na významné umeleckohistorické a vývojové skutočnosti, na popis architektonických prvkov a detailov, sochárskej a maliarskej výzdoby, prípadne aj podrobný popis chrámového ako aj úžitkového mobiliáru interiérov, či už ide o oltáre, obrazy, organy, lustre, nábytok a ďalšie.

Obsahové zostavenie publikácie je reakciou na fakt, že dejiny jednej z najvýznamnejších obcí Slovenska sú spojené s najstaršími koreňmi kresťanstva na Slovensku. K tomu sa navyše pripája pôsobenie Nitrianskeho biskupstva na území obce najneskôr od druhej polovice 18. storočia. Výnimočnosť v urbanisticko-architektonickom formovaní s konkrétnym historickým stavebným fondom obec nadobudla vďaka skutočnosti, že sa stala miestom letnej rezidencie nitrianskych biskupov s inten-

ciou na budovanie kultúrnej pamiatky, ktorá by mala byť súčasťou dedičstva obce a zároveň aj celého regiónu.

Obsahové zostavenie publikácie je reakciou na fakt, že dejiny jednej z najvýznamnejších obcí Slovenska sú spojené s najstaršími koreňmi kresťanstva na Slovensku. K tomu sa navyše pripája pôsobenie Nitrianskeho biskupstva na území obce najneskôr od druhej polovice 18. storočia. Výnimočnosť v urbanisticko-architektonickom formovaní s konkrétnym historickým stavebným fondom obec nadobudla vďaka skutočnosti, že sa stala miestom letnej rezidencie nitrianskych biskupov s inten-

zívnyimi kontaktmi s mestom Viedeň. Na úvodné strany publikácie, ktoré sú venované kópii a prekladu Zoborskej listiny a vyobrazeniu a popisu symbolov obce, nadväzuje vo svojom príhovore starosta obce Marián Borza, s úprimným presvedčením a opodstatnenou dávkou hrdosti cez konštatovanie, že *hoci viac ako deväťstoročné dejiny Močenku prinášali udalosti radostné i menej radostné, ba často aj bolestivé a bolestné, nič nemohlo zničiť stáročiami nadobudnuté skvosty, čoho dôkazom je aj skutočnosť, že naozaj všetky, a nielen tie, ktoré sú vyhlásené za národné kultúrne pamiatky, sú priebežne obnovované a príkladne udržiavané. Navyše, v obci sú dlhodobovo vytvárané podmienky na ďalšie získavanie odborných poznatkov v oblasti zachovaného kultúrneho dedičstva.*

Autori textov Gabriela Borzová a Peter Buday a fotograf Michal Lašut venovali najväčšiu pozornosť najstarším a z pamiatkového hľadiska najvýznamnejším objektom vyhláseným za národné kultúrne pamiatky. Na 30 stranách sa zamerali na svetskú dominantu obce, klasicistický kaštieľ s rozľahlým parkovo upraveným areálom z rokov 1840 – 1848. Bývalá rezidencia nitrianskych biskupov má pôvodné, vo vynikajúcom stave zachované vybavenie interiérov stavebného i mobilného charakteru, ktoré je ukážkou uplatnenia bohatých a výtvarno-umelecky vysoko hodnotných prejavov viedenských majstrov. Na viac ako 20 stranách je spracovaný barokový farský Kostol sv. Klementa, pápeža a mučeníka. Sakrálna dominanta obce z roku 1761 je označovaná za jednu z najhodnotnejších barokových sakrálnych pamiatok na Slovensku. K hodnotným pamiatkam patrí ďalej klasicistická Kalvária z roku 1852, v súčasnosti spojená s ukončením terénnej časti archeologického výskumu vykonaného za účelom identifikácie zaniknutého stredovekého predchodcu Kostola sv. Klementa. Najstarším zo spomenutých troch sakrálnych objektov je pôvodne baroková Kaplnka sv. Kríža z roku 1729, výnimočná aj ojedinelým spôsobom zostaveného pomníka biskupa J. Klucha v krypte pod lodou. Pozornosti autorov neunikli ani ďalšie pamiatky, ako stará fara, kláštor a dom správcu. Stará fara so zaklenuťou pivnicou je prezentovaná podrobným popisom jej osudu od vzniku v roku 1767 až po súčasnosť. Jej história je spojená s účinkovaním slovenských buditeľov Jozefom Sčasným v rokoch 1850 – 1868 a Eugenom Filkornom v roku 1904. Budovu dnes

užíva Domov sociálnych služieb. Novobarokový kláštor Dcér kresťanskej lásky vincentiek z roku 1897 s Kaplnkou sv. Gorazda bol po roku 1950 využívaný ako Knižnica viery. Ako jediná na Slovensku obsahuje všetky knihy kardinála Jána Chryzostoma Korca. V súčasnosti sa v objekte nachádza Múzeum a galéria sv. Gorazda v Močenku, Klub kresťanskej mládeže, knižnica a kultúrne stredisko. Dom správcu panstva v areáli biskupského kaštieľa bol pôvodne prízemný objekt z roku 1845. V roku 1893 bola nanovo vybudovaná poschodová budova, ktorej funkcia vyžadujúca rekonštrukcie sa postupne menila od sídla zdravotného strediska k domovu dôchodcov patriacemu obci.

Osobitnú časť publikácie naplňajú diela ľudovej zbožnosti a vďačnosti, či už Kaplnka sv. Urbana z rokov 1748 – 1750, mariánsky stĺp z roku 1750 a kríž z roku 1763, ale aj morový stĺp so susedným Svätej Trojice z roku 1851, v spojení s príspevkom o svedectvách a ťažkých časoch a dôsledkoch morových epidémií, s ich obsiahlym popisom a opatreniami Nitrianskej stolice proti ich šíreniu. Tak ako na celom Slovensku, aj v Močenku sa nachádzajú zhmotnené prejavy veľkej úcty k Panne Márii, akou je nesporne pamätník Panny Márie pri ceste v smere do Gorazdova, socha Panny Márie na Hornom cintoríne zreštaurovaná v roku 2004, v roku 2010 zrekonštruovaná jaskyňa Panny Márie Lurdskej spred 55 rokov, ako následníčka prvej jaskyne z kameňa ešte z roku 1709. Stručná zmienka o význame a histórii symbolu kríža na Slovensku otvára časť o dvoch z veľkého počtu krížov v Močenku, a to o kamennom kríži vo vinohradoch z roku 1753 a kríži na Hornom cintoríne z roku 1781. V logickej následnosti túto časť uzatvára téma vzniku a šírenia úcty k svätým, pričom sú identifikované a podrobne popísané ich životopisy. Jednotlivé sochárske diela sú charakterizované z hľadiska ich stvárnenia, materiálu a ikonografie. V takomto rozsahu sú spracované socha sv. Floriána z roku 1816 pri vstupe do biskupského kaštieľa, socha sv. Vendelína pri ceste do Šale a socha sv. Jána Nepomuckého pri potoku Zúgov.

Informácia o novodobej kamennej soche sv. Gorazda v životnej veľkosti z roku 2006 je doplnená umeleckým popisom diela. Svätému Gorazdovi ako rodákovi a spolupracovníkovi solúnskych bratov je z opodstatnených dôvodov venovaná osobitná pozornosť. Zahŕňa nielen jeho životopis, ale s náležitou podrobnosťou sú spracované dejiny

a vývoj rodiska sv. Gorazda, staroslovienskej osady Gorazdov s opevnením. Podrobne sú prezentované aj výsledky archeologických výskumov vykonaných od 60. rokov minulého storočia s vyobrazením a náčrtmi najvýznamnejších nálezov z 9. – 11. storočia. Zaujímavá je zmienka o neuskutočnenom projekte Kaplnky sv. Gorazda z roku 1932 od architekta M. M. Harminca a o výstavbe dnešnej kaplnky z roku 1994 spojenej s osadením najstaršieho zvona zasväteného sv. Gorazdovi, ktorý bol pôvodne darom nitrianskeho biskupa K. Kmeťka z roku 1932.

Záverečná časť publikácie ponúka prehľad močenských pamätihodností, ako je židovský cintorín, domy smútku na Hornom cintoríne z rokov 1981 – 1983 a na Dolnom cintoríne z roku 2006, národná kultúrna pamiatka Pamätný hrob Michala Sládečka z roku 1958, predstaviteľa robotníckeho hnutia, po ktorom bol Močenok v rokoch 1951 – 1992 premenovaný na Sládečkovce, nová fara pri kostole z rokov 1977 – 1976, hasičská zbrojnica z roku 1950 ako náhrada drevenej z roku 1850, ale aj lokalita Sýky, ktorej slané vody obsahujú liadok a sanitru, využívané od roku 1624 na výrobu pušného prachu, súčasne s výnimočným biotopom, ktorý túto oblasť predurčuje na vyhlásenie za prírodnú rezerváciu. Publikácia je ukončená súpisom použitých písomných prameňov a literatúry a v slovenskom a anglickom jazyku zhrnutými základnými geomorfologickými údajmi a poznatkami o vývoji osídlenia obce na základe zistení archeologických výskumov, ako aj chronológiou najvýznamnejších historických udalostí počnúc prvou písomnou zmienkou. Nechýba ani súpis najvýznamnejších pamiatok, významných rodákov a osobností pôsobiacich v obci, informácie o pravidelných kultúrno-spoločenských a športových podujatiach a tiež o partnerských mestách a občianskej vybavenosti obce.

Stručný prehľad obsahu publikácie je jasnou výpoveďou o tom, že aj vďaka zodpovednému postoju jej autorov k výberu a naplneniu jej témy, predstavuje naozaj významný zdroj poznania kultúrno-historického dedičstva a spoločenského života obce Močenok. Určite možno vydanie publikácie považovať aj za jeden z prejavov úcty k našim predkom, ktorí nielen občanom obce, ale aj nám ostatným uvedené hmotné dedičstvo odovzdali v podobe skvostov ako zdroj duchovného obohatenia našej prítomnosti. ■

Anna Valeková

Obr. č. 1

Obr. č. 2

Obr. č. 3

Obr. č. 4

Obr. č. 5

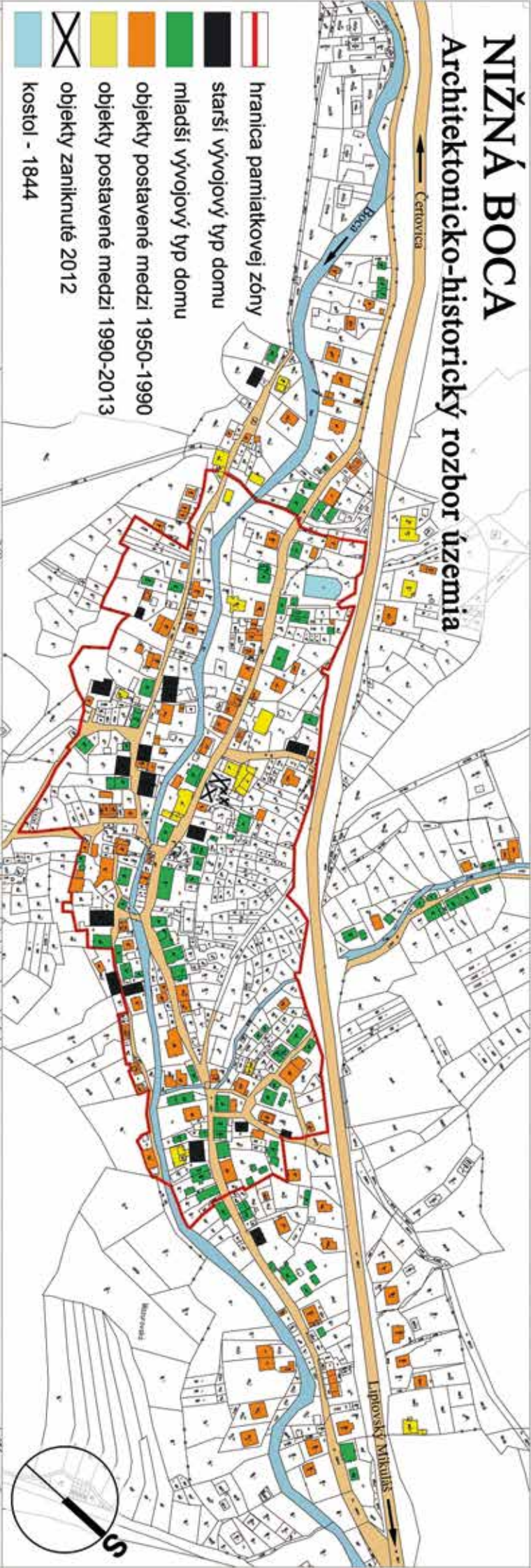
Spoznáte ma?

Vo fonde Archívu PÚ SR sa občas nájdu fotografie objektov s nesprávnym alebo žiadnym popisom. Touto cestou by sme chceli našich čitateľov požiadať o pomoc pri ich identifikácii.

Kontakt: archiv@pamiatky.gov.sk

NIŽNÁ BOCA

Architektonicko-historický rozbor územia

Vyhodnotenie pamiatkových hodnôt územia

